

ZAJED
NIČKI
NAR
ATIVI

*Podržavanje pomirenja putem
premošćivanja razlika
u podijeljenim narativima*

ZAJEDNIČKI NARATIVI

DID YUGOSLAVIA
BROKING UP?

Podržavanje pomirenja putem premošćivanja razlika u podijeljenim narativima

Ova knjiga je nastala kao dio projekta koji je primjenjen tijekom fellowship programa *Alliance for Historical Dialogue and Accountability* Instituta za studije ljudskih prava Sveučilišta Columbia iz New Yorka, SAD, te ga je provela Regionalna mreža Inicijativa mladih za ljudska prava u suradnji sa PAX for Peace iz Nizozemske i uz podršku Robert Bosch Foundation iz Njemačke, Charles Stewart Mott Foundation, Europske komisije i Francuskog veleposlanstva u Zagrebu, Hrvatska. Projekt je nagrađen 2019. godine Nagradom Francuske Republike za ljudska prava, *Liberté – Egalité – Fraternité*.

AHDA | Alliance for
Historical Dialogue
and Accountability

YHR PAX

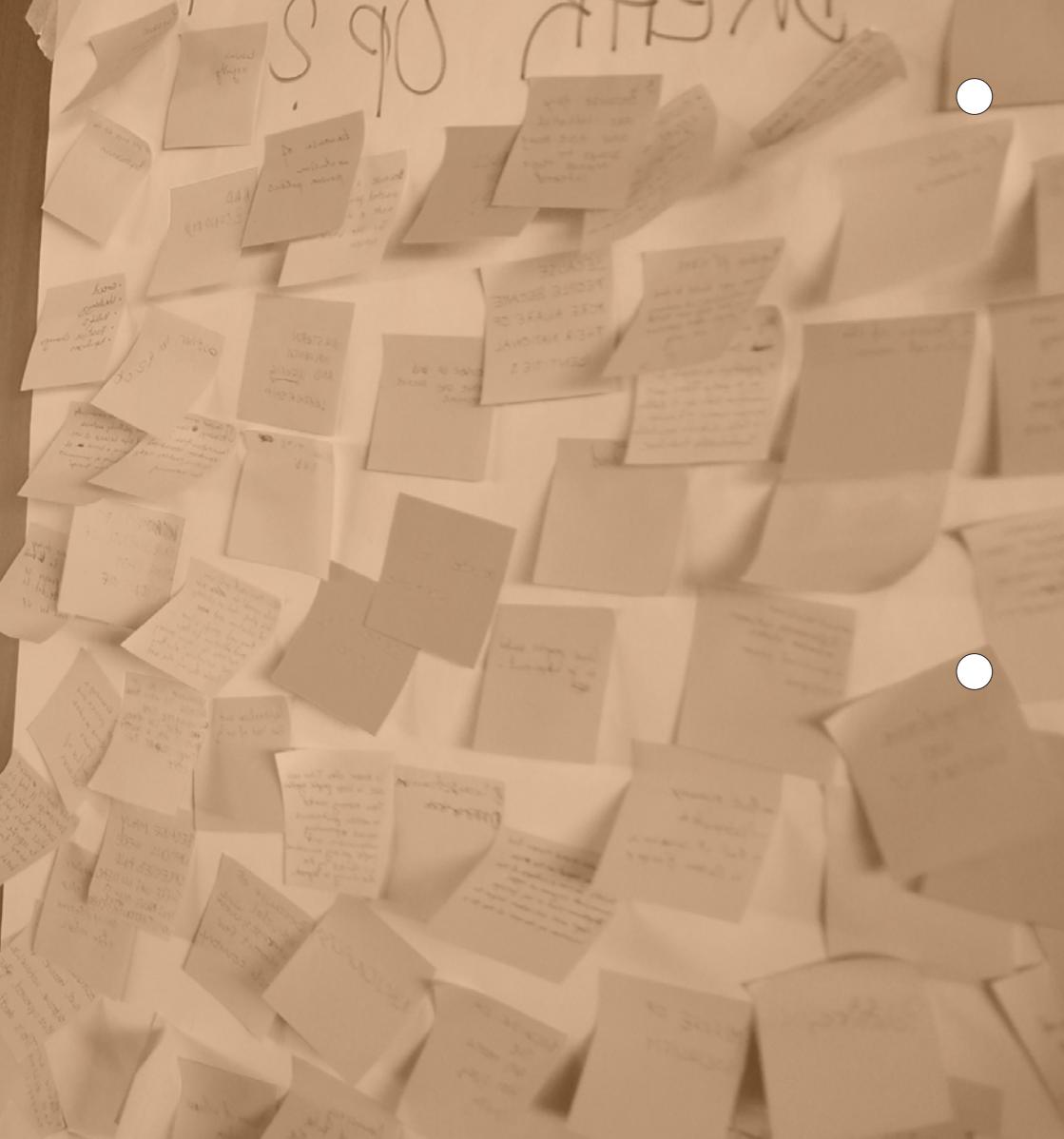
Robert
Bosch
Stiftung

M CHARLES STEWART
MOTT FOUNDATION®

AMBASSADE
DE FRANCE
EN CROATIE
Liberté
Egalité
Fraternité

WILL MUNICIPAL
AIVAJZODA UN DID SREK
S 90

ZAJEDNIČKI NARATIVI

---

*Podržavanje pomirenja putem
premošćivanja razlika u podijeljenim narativima*

Ova knjiga je nastala kao dio projekta koji je primjenjen tijekom *fellowship* programa *Alliance for Historical Dialogue and Accountability* Instituta za studije ljudskih prava Sveučilišta Columbia iz New Yorka, SAD, te ga je provela Regionalna mreža Inicijativa mladih za ljudska prava u suradnji sa PAX for Peace iz Nizozemske i uz podršku Robert Bosch Foundation iz Njemačke, Charles Stewart Mott Foundation, Europske komisije i Francuskog veleposlanstva u Zagrebu, Hrvatska. Projekt je nagrađen 2019. godine Nagradom Francuske Republike za ljudska prava, *Liberté – Egalité – Fraternité*.

AHDA | Alliance for
Historical Dialogue
and Accountability

YIHR PAX

Robert
Bosch
Stiftung

M CHARLES STEWART
MOTT FOUNDATION®

AMBASSADE
DE FRANCE
EN CROATIE
Liberté
Égalité
Fraternité

IMPRESSUM

Autor projekta	Mario Mažić
Urednici	Maja Nenadović, Mario Mažić
Savjetnica	Marijana Toma
Izdavač	Youth Initiative for Human Rights - Croatia
Za izdavača	Morana Starčević, Nikola Puharić
Autori	Amar Bralić, Ante Pereza, Bojan Lazić, Diana Morina, Dino Buljat, Dora Pavković, Dušan Čvorović, Edvin Medunjanin, Engjell Hamiti, Era Çollaku, Filip Vulović, Irena Femic, Ivana Brajdić, Jasmina Hasanović, Lana Lugonja, Lejla Burgić, Ljiljana Jokić, Maja Žilić, Mario Mrkić, Marko Lončar, Milica Striković, Nadira Ćurulija, Nevena Petković, Nikica Torbica, Nikola Kandić, Samir Čomaga, Sara Pavlović, Stefan Štrbac, Tina Glazer, Valentina Perušina, Vasilisa Milošević, Viktorija Stanković, Zoran Dabetić
Suradnici	Andjela Milojević, Bruno Viduka, Denis Suljaković, Dragana Mrđen, Fatlind Azizi, Filip Mitrović, Gloria Gudelj, Ilir Hajraj, Ivana Jovanović, Josip Humjan, Josipa Grgurić, Juraj Neralić, Lana Nanovski, Maja Vranić, Marina Milanović, Marko Milikić, Merima Čokić, Mihailo Mitić, Milena Medojević, Milica Stankić, Naim Talić, Nina Vukoslavčević, Oliver Pecirep, Tamara Milanović, Željko Jovanović
Garfički dizajn	Petar Novak

SADRŽAJ

011	>	Prolog
019	:	Uvod
025	"	Kulturna scena 90-ih u nekadašnjoj Jugoslaviji
059	1	Bosna i Hercegovina – Hrvatska
091	2	Bosna i Hercegovina – Crna Gora
107	3	Bosna i Hercegovina – Srbija
143	4	Hrvatska – Srbija
169	5	Hrvatska – Crna Gora
219	6	Kosovo – Srbija
251	x	Antiratni protesti
285	?	Utisci sudionika
303	!	Zaključak
311	...	Epilog
315	¶	O primjeni metode <i>Zajednički narativi</i>

PROLOG

WOR
Maja

011

WOR
Mig

PROLOG

—
011
—

012

Ova priča je dugo nastajala. Do 2012. godine, Inicijativa mladih za ljudska prava i druge organizacije koje rade na promicanju pomirenja u regiji su već bile uključile tisuće mladih ljudi u programe upoznavanja i suradnje. Te posjete iz jedne zemlje u drugu su omogućile sudionicima da izazovu neke od dominantnih pogleda na svoje nacionalno (ili etničko) okruženje, izlažući ih onima čija su iskustva nedavne prošlosti drugačija; koji katkad slave nešto što su u svojim zajednicima naučili osuđivati, ili čak komemoriraju što drugi slave. Ideja tih razmjena je ponuditi mladim ljudima uvid u temu – u povjesni događaj – iz perspektive koja je drugačija od njihove, vjerujući kako će to potaknuti ‘unutarnji dijalog’ između duboko uvriježenog uvjerenja i uvida iz tog novog iskustva. Upravo su takvi bili osvrti koje smo često dobili: sudionici bi rekli da su posjete od njih katkad zahtijevale da pomire ono što im je bilo sistematski rečeno (od strane njihovih nacionalnih lidera, edukatora ili obitelji) s onim što su vidjeli i naučili tijekom posjeta.

Cijela ideja projekta ‘Zajednički narativi’ bila je iznijeti taj ‘unutarnji dijalog’ na otvoreno.

Većinu koncepta razvio sam 2012. godine, tijekom studijskog boravka na programu Historijski dijalog i odgovornost (AHDA) Instituta za izučavanje ljudskih prava Sveučilišta Columbia. Direktor Instituta i moj mentor, prof. Elazar Barkan i tadašnja programska direktorica AHDA-e, Ariella Lang organizirali su seminare gdje bismo razgovarali i debatirali o onome što čini povjesni dijalog, možemo li ga definirati po rezultatima i utjecaju ili ipak u odnosu na proces.

Ovi razgovori i savjeti Elazara, Arielle i drugih kolegica i kolega, posebice Sandre Orlović i Murata Celikkana, kao i primjeri iz kojih

sam učio (od kojih su neki izgledali kao uspjesi, a neki kao neuspjesi) doveli su me do sljedećeg razumijevanja: historijski dijalog nije koncept kao, recimo, pravda – koje smo kroz vrijeme naučili operacionalizirati i institucionalizirati. Ne možemo ga prepoznati ni po ‘rezultatima’ – ne možemo promatrati narativ o prošlosti u nekom društvu i jednostavno zaključiti da je on rezultat historijskog dijaloga. Može biti, naravno, ali moguće i da je nametnut, održavan kroz neki oblik prisile. Ili može biti da je ništa od toga, ali da i dalje nije rezultat stvarnog, inkluzivnog, otvorenog dijaloga. Čini se da je historijski dijalog prisutniji u društвima gdje postoje neslaganja ili različite perspektive na njihovu prošlost. Čini se da dijalog posebice uspijeva u društвima koja mogu otvoreno, slobodno i sigurno razmjenjivati različite perspektive i poglede na prošlost; gdje nije potrebna hrabrost kako bi se mislilo i izražavala mišljenja. Gdje, najviše od svega, perspektiva većine ne prisiljava druge na šutnju, već se upušta u interakciju koju svi mogu čuti.

Iako na području nekadašnje Jugoslavije postoji mnoštvo verzija povijesti i iako među njima postoji redovita interakcija, najčešće kroz bilateralne sporove, činilo mi se kako te interakcije ne zadovoljavaju minimalne kriterije za historijski dijalog. Možemo li se uključiti u dijalog ako obje strane daju prednost svojim osjećajima i mitologiji nad činjenicama? Ako je ‘tko nam je rekao’ važnije od toga što nam je rečeno? Ako zapravo ne slušamo jedni druge, već svatko više svoje bez ikakvog utjecaja na perspektivu drugoga?

014

Elazar bi sugerirao kako bi historijski dijalog mogao biti situacija u kojoj se ne slažemo, ali gdje je neslaganje racionalno, umjesto da su nam uvjerenja ukorijenjena u identitetu. Katkad bi pitao i završava li dijalog ikada ili je to vječno otvoren proces. Ja i danas nisam u mogućnosti, kroz istraživanje ili misaone eksperimente, naći ili zamisliti ne-totalitarni prekid historijskoga dijaloga. Možemo tvrditi kako postoje događaji iz prošlosti koji su toliko detaljno dokumentirani da je njihovo razumijevanje gotovo univerzalno i da ih stoga ne okružuje nikakav dijalog. Ali ja bih izazvao ovo stajalište. Svatko tko želi razumjeti strahote holokausta ima bezbroj načina i izvora kako bi se o tome obrazovao. Ipak, do danas su konstantni, i to ne samo marginalni, glasovi koji ga žestoko poriču ili dovode u pitanje.

Upravo je to razumijevanje historijskog dijaloga kao procesa dalo ideju za ovaj projekt. Historijski dijalog sputava nacionalistička mitologija, potiskivanje kritičkog mišljenja i ispitivanja putem racionalnog

rasuđivanja. Sputava ga kada se od mlađih ljudi očekuje da samo konzumiraju narative bez i najmanje izloženosti kontra-narativima, pričama onih koji su nešto vidjeli iz perspektive koja se razlikuje od njihove vlastite. Suzbijanje se kad je potrebna građanska hrabrost da se uopće čuje, a kamoli da se nađe razumijevanje za 'onog drugog'. Ipak, to se uglavnom prenosi na nove generacije u ovom kutku svijeta. Izgleda da je to razlog zašto je obrazovanje još uvijek etnički segregirano u većem dijelu regije.

Svaki proces treba svoj prostor. Projekt 'Nastavljena prošlost: Zajednički narativi' zamišljen je kao prostor za historijski dijalog; prostor u kojem su mlađi ljudi spremni sudjelovati u propitivanju perspektive drugih dok propituju svoje vlastite mogu to činiti slobodno i kroz suradnju. Zamišljen je kao doprinos izgradnji infrastrukture za dijalog.

To, međutim, nije bila početna motivacija za ovaj projekt. Motivacija je potekla iz vrlo osobne priče, moje vlastite. Godine 2008. obilazio sam regiju kako bih naučio što ogranci Inicijative mlađih za ljudska prava rade u svojim društвima. Dok sam bio u Beogradu, u Srbiji, sjedio sam u otvorenom uredskom prostoru, a Tanja Mrkalj sjedila je za stolom do mog. Razgovarali smo i spomenuo sam da sam iz Petrinje u Hrvatskoj. Pitala me "Odakle u Petrinji?". Petrinja je gradić kojeg mnogi ljudi u Hrvatskoj ne znaju pokazati na karti pa sam bio iznenađen kada me pitala o dalnjim detaljima. Vidjela je moje iznenađenje i rekla "I ja sam iz Petrinje". "Ne možeš biti" - rekao sam, budući da smo bili relativno sličnih godina i bio sam siguran da bih ju poznavao, barem bih ju katkad vidio u gradu da je to istina. „Pobjegli smo u 'Oluji' 1995.“, nastavila je. Bilo je to prvi put da sam razgovarao s nekim s 'druge strane', a opet tako blizu. Kasnije sam saznao da je moj djed bio prijatelj sa starijim članovima Tanjine obitelji.

Taj me razgovor promijenio. Nadahnuo je velik dio mog rada od tada. Ovaj projekt bio je pokušaj da se drugim mlađim ljudima u regiji pruži tako vrijedno, transformativno iskustvo.

Godine 2019. dobili smo vijest da će projekt biti nagrađen nacionalnom nagradom Francuske Republike za ljudska prava. Da bismo ju primili, Maja Žilić, jedna od sudionica projekta i ja, otputovali smo u Pariz u Francuskoj. Majini roditelji također su pobjegli iz Petrinje u operaciji 'Oluja', zajedno s Tanjom i mnogim drugima.

Zbog toga sam u svom govoru rekao sljedeće: „U ljeto 1995., godinu dana prije Majinog rođenja, njezini su roditelji pobjegli iz Hrvatske jer su protjerani u vojnoj akciji koja je omogućila meni i mojoj obitelji da se vratimo kući nakon pet godina života u izbjeglištvu. Da nije bilo rata, da nitko od nas nije bio prisiljen na bijeg ili nije bio izložen nasilju, Maja i ja odrasli bismo u istom gradu. Njezina mama i moja mama su istih godina. Ona je istih godina kao i moja rođakinja. Majin brat je godinu dana mlađi od mene. Vjerojatno bismo se zajedno igrali, zajedno išli u školu, skrivali se da zajedno pijemo jeftino vino na nasipu Petrinjčice... Naše su priče drugačije. Naše bi nas povijesti mogle označiti neprijateljima. Ali danas, Maja, ja i naše kolegice i kolege stojimo zajedno, ujedinjeni u zajedničkoj borbi za budućnost pošteniju od naše prošlosti.“

Jedini način na koji možemo ostaviti logiku rata iza nas je putem udruživanja u razumijevanju da niti jedno od naših iskustava, niti jedna naša povijest ne može ispričati cijelu priču o onome što se dogodilo. Svatko od nas drži djelić istine u svojoj prošlosti, svaki od njih je vrijedan i svaki od njih bi trebao imati mjesto u društvu koje je otvoreno i utemeljeno na razumijevanju.

Mario Mažić

016

UVOD

o

o

o19

Zbog toga sam u svom govoru rekao sljedeće: „U ljeto 1995., godinu dana prije Majinog rođenja, njezini su roditelji pobjegli iz Hrvatske jer su protjerani u vojnoj akciji koja je omogućila meni i mojoj obitelji da se vratimo kući nakon pet godina života u izbjeglištvu. Da nije bilo rata, da nitko od nas nije bio prisiljen na bijeg ili nije bio izložen nasilju, Maja i ja odrasli bismo u istom gradu. Njezina mama i moja mama su istih godina. Ona je istih godina kao i moja rođakinja. Majin brat je godinu dana mlađi od mene. Vjerojatno bismo se zajedno igrali, zajedno išli u školu, skrivali se da zajedno pijemo jeftino vino na nasipu Petrinjčice... Naše su priče drugačije. Naše bi nas povijesti mogle označiti neprijateljima. Ali danas, Maja, ja i naše kolegice i kolege stojimo zajedno, ujedinjeni u zajedničkoj borbi za budućnost pošteniju od naše prošlosti.“

Jedini način na koji možemo ostaviti logiku rata iza nas je putem udruživanja u razumijevanju da niti jedno od naših iskustava, niti jedna naša povijest ne može ispričati cijelu priču o onome što se dogodilo. Svatko od nas drži djelić istine u svojoj prošlosti, svaki od njih je vrijedan i svaki od njih bi trebao imati mjesto u društvu koje je otvoreno i utemeljeno na razumijevanju.

DCK

Mario Mažić

016

UVOD

019

020

Osnovni cilj 'Zajedničkih narativa' je podržati pomirenje i uključiti mlade u proces dijaloga s ciljem sprečavanja ponavljanja nasilja u nekadašnjoj Jugoslaviji. To je učinjeno kroz pristup sukreiran sa sudionicima u kojem se preko 150 mladih iz 5 zemalja regije (Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova, Crne Gore i Srbije) sastalo i uključilo u rad na dijalogu u bilateralnim skupinama.

Projekt je započeo u ožujku 2018. regionalnom konferencijom pod nazivom 'Donesite svoju povijest'. Kao što i samo ime govori, ovo je prostor u kojem su mladi ljudi ohrabrivani da podijele perspektivu o novijoj povijesti regije s kojom su 'odrastali', koju su učili u školama. Bilo je važno prepoznati činjenicu dubokih razlika u narativima od samog početka i stvoriti okruženje u kojem su sudionici osjećali da mogu slobodno dijeliti svoje stavove, bez obzira na udaljenost ili bliskost narativa i perspektiva drugih. Sudionici su se na konferenciji organizirali u 6 bilateralnih grupa (Bosna i Hercegovina – Hrvatska, Bosna i Hercegovina – Srbija, Hrvatska – Srbija, Bosna i Hercegovina - Crna Gora, Hrvatska - Crna Gora, Kosovo – Srbija). Svaka od grupa sastojala se od preko 20 mladih ljudi (po 10 iz svake zemlje) koji su učestvovali u dva studijska posjeta mjestima na kojima su učili o odabranoj temi iz novije povijesti. Teme i mjesta za posjete odabrali su sudionici koji su ujedno i kreirali raspored posjeta. Teme su se u početku trebale odnositi samo na pitanja koja su osporavana poricanjem i relativizacijom uglavnom po etničkim i nacionalnim osnovama (npr. zločini u Ahmićima i Trusini, opsada Sarajeva, genocid u Srebrenici, bitka za Vukovar, napad na Dubrovnik, operacija 'Oluja', ratni zločini na Kosovu, itd.), ali sudionici su inzistirali na dodavanju tema s pozitivnim tonom - pa su dodane i teme antiratnih prosvjeda i ratne kulturne scene u regiji. Prije nego što su se upustili u pokušaj pisana zajedničkih narativa, sudionici su pisali narrative o odabranim

temama tako da prikažu ono što smatraju da najbolje predstavlja dominantni narativ o tom pitanju u njihovoj zajednici, njihovoj okolini.

Nakon posjeta sudionici su radili na istraživanju i uključili se u dijalog gdje su radili na zajedničkim narativima o datim temama. Zamoljeni su da pokušaju razviti narative koji se temelje na činjenicama, poštuju humanost žrtava i sažeti su. Pozvani su da slobodno napišu izdvojeni narativ ako smatraju da zajednički ne odražava njihova stajališta. Manji tim sudionika (oni koji su koordinirali bilateralne skupine) sastao se još jednom kako bi povezao, uredio i završio narative.

Njihovi se narativi temelje na odgovornoj, humanističkoj potrazi za razumijevanjem boli onih koje smo naučeni doživljavati kao 'druge'. Prema tome, oni imaju sposobnost da nas zbliže ne samo približavajući nas sve 'istini', već i približavajući nam našu zajedničku čovječnost, ono što dijelimo unatoč svim razlikama koje smo naučeni smatrati krajnje važnima.

Na kraju se pokazalo da se ovaj projekt ne bavi samo osporavanim i različitim narativima. Također se bavi zagovaranjem protiv segregiranog obrazovanja koje i dalje viđamo u cijeloj regiji, a koje se opravdava idejom da je nešto urođeno 'drugačije' među mladima zbog njihovog različitog identiteta. Stoga je ovaj projekt protiv ideje da je dijalog neželen ili nemoguć. Protiv shvaćanja da je povijest (obrazovanje o povijesti) nešto što se diktira studentima da neselektivno prihvate. Protiv je poricanja i odbijanja priznavanja perspektive žrtava. On predstavlja odbijanje manipulacije i odbijanje mržnje.

—
022

Maja Nenadović and Mario Mažić

KULTURNA SCENA DEVDESETIH GODINA

025

temama tako da prikažu ono što smatraju da najbolje predstavlja dominantni narativ o tom pitanju u njihovoj zajednici, njihovoj okolini.

Nakon posjeta sudionici su radili na istraživanju i uključili se u dijalog gdje su radili na zajedničkim narativima o datim temama. Zamoljeni su da pokušaju razviti narative koji se temelje na činjenicama, poštuju humanost žrtava i sažeti su. Pozvani su da slobodno napišu izdvojeni narativ ako smatraju da zajednički ne odražava njihova stajališta. Manji tim sudionika (oni koji su koordinirali bilateralne skupine) sastao se još jednom kako bi povezao, uredio i završio narative.

Njihovi se narativi temelje na odgovornoj, humanističkoj potrazi za razumijevanjem boji onih koje smo naučeni doživljavati kao 'druge'. Prema tome, oni imaju sposobnost da nas bliže ne samo približavajući nas sve 'istini', već i približavajući nam našu zajedničku čovječnost, ono što dijelimo u hodoč svim razlikama koje smo naučeni smatrati krajnje važnima.

Na kraju se pokazalo da se ovaj projekt ne bavi samo osporavanjem različitim narativima. Također se bavi zagovaranjem protiv segregiranog obrazovanja koje i dalje viđamo u cijeloj regiji, a koje se opravdava idejom da je nešto urođeno, drugačije' među mladima zbog njihovog različitog identiteta. Stoga je ovaj projekt protiv ideje da je dijalog neželen ili nemoguć. Protiv shvaćanja da je povijest (obrazovanje o povijesti) nešto što se diktira studentima da neselektivno prihvate. Protiv je poricanja i odbijanja priznavanja perspektive žrtava. On predstavlja odbijanje manipulacije i odbijanje muznje.

Maja Nenadović and Mario Mažić

KULTURNA SCENA DEVEDESETIH GODINA

—
025

026

Kulturna scena: bojište bez metaka ili prostor pokušaja slobode u devedesetima?

Iako se rat uobičajeno promatra, a i pamti, kao političko pitanje pa se tako sukobi iz povijesti uglavnom analiziraju kako po svojim političkim uzrocima, tako i svojim posljedicama, važno je razumjeti da toliko značajni i veliki kolektivni naporci kao ratovi ostavljaju duboke tragove na društva i pojedince koji ih čine. Rat je uvijek prodira u najsitnije pore društva, mijenjao je živote, vodio u promjene nacionalnih identiteta, a samim time utjecao i na kulturne izraze i dinamike kolektiva koji bi u njemu sudjelovali.

027

Sudionici ovoga projekta prepoznali su važnost da govore ne samo o ratnim zbivanjima, nego i o širim društvenim implikacijama rata, da se upuste u analizu utjecaja koji su ratna zbivanja ostvarila na kulturu zajednica čije je živote rat bitno odredio. Ova je analiza vrijedna posebno stoga što predstavlja pokušaj mladih ljudi da shvate koliko je duboko rat odredio ona područja ljudskog djelovanja koja inače zanemarujemo kada govorimo o ratu. Ona je produkt uvjerenja da je kulturna produkcija jedan specifičan model konzerviranja društvene dinamike te da, posljedično, sadrži lekcije o načinu na koji se društvo prema ratu, njegovim uzrocima, protagonistima i žrtvama određivalo u vremenu u kojem je ono što danas promatramo kao povijest bila svakodnevica. Riječju, kultura društva u ratu prozor je u njegove unutarnje procese - etičke, emocionalne i političke.

Kulturna scena u svim državama regije bila je prostor izražavanja stavova i za i protiv rata. U ratno vrijeme kultura prestaje biti samo razonoda i plemenita manifestacija ljudskog uma, nego postaje i moćno oružje državne politike i propagande. Koristit će se za iskazivanje antiratnih stavova, ali i za jačanje nacionalne svijesti, podizanje morala i poticanja djelovanja sukladnoga političkim ideologijama.

Kroz niz eseja u ovom poglavlju dobit ćete uvid u kulturna zbivanja u svakoj od pojedinih zemalja regije u vrijeme ratova devedesetih. Ovo poglavlje je specifično, jer opisuje podijeljenost narativa unutar samih država regije, dok se ostala poglavlja fokusiraju na podijeljenost narativa između sukobljenih država regije.

U poglavlju o kulturnoj sceni u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata moći ćete pročitati o upornosti i hrabrosti umjetnika i glazbenika koji su organizirali i sudjelovali u nizu kulturnih događaja unatoč brutalnoj opsadi Sarajeva; u eseju o Hrvatskoj ćete čitati o represiji i cenzuri umjetnika i novinara koji su se usudili otvoreno kritizirati vladajuću elitu tijekom devedesetih; esej o sceni na Kosovu otkriva svijet skrivenih kulturnih aktivnosti u kafićima i galerijama tijekom osamdesetih i devedesetih, tijekom represije jugoslavenskog režima iz Srbije; esej o Crnoj Gori mapira neke od najglasnijih glazbenika i umjetnika koji su utjecali na kulturnu scenu ove zemlje devedesetih; konačno, esej o Srbiji mapira i pro-ratne i anti-ratne kulturne utjecaje koji su devedesetih bili u međusobnom sukobu.

Sve nam možete uzeti osim inata: Kulturna scena BiH tokom rata

---

“Muzička scena u ratu je bila izvor fantastičnih ideja i energije, koja je nas, tada mlade ljude, održavala u koliko-toliko normalnom stanju. Koncerti u Obali i Slogi su bili neka vrsta bijega iz rata i užasa u neki normalan svijet klubova i izlazaka naveče.”

Enes Zlatar, frontmen benda Sikter

Rat kao pojava ne podrazumjeva samo ljudske žrtve, nego i raspadanje vrijednosnog sistema, uspon nacionalizma, parčanja teritorija, nestajanje institucija, ali i gubitak identiteta. Identitet jedne nacije, odnosno države se prije svega ogleda u kulturnoj sceni datog prostora. Stanje rata uništava normalne životne tokove, pa na to ne ostaje imuna ni kultura. Teško je u takvima uslovima govoriti o kulturnoj sceni, te se mora dobro skoncentrisati kako bi se pronašli oni usamljeni glasovi koji su bili spremni da se suprostave dominantnim nacionalističkim trendovima, da podignu glas protiv šovinizma i ratne hysterije.

Ono što karakteriše ratno stanje bilo gdje u svijetu, a na šta u ratnom vihoru nije ostala imuna ni Bosna i Hercegovina jeste ratna propaganda. Ratne pripreme se ne sastoje samo u naoružavanju vojski sukobljenih strana, već često, prije samih sukoba, treba psihički pripremiti civilne – buduće vojниke. Uticaj ratne propaganda je u ovom ratu bio ogroman, no, iako će u nekoliko navrata biti spomenuta, ovaj narativ će se fokusirati na najpoznatije pozitivne primjere kulturnih dešavanja i kretanja, kojima se, nažalost, ne pridaje onoliko pažnje koliko bi trebalo, po starom principu – zašto se fokusirati na pozitivno, kada možemo biti negativni?

U Bosni i Hercegovini, kao i u ostalim zemljama bivše Jugoslavije, kultura je bila jedini tračak nade ka boljoj budućnosti; slamka spasa, koja je spašavala ljude od provalije koja bi ih uvukla u potpuno ludilo. Tako, kada se priča o kulturnoj sceni BiH tokom ratnih godina, ona se ne može izolovati od Jugoslavije, posebno u oblasti muzike.

030

Još za vrijeme bivše države, postavljeni su određeni standardi u pogledu tiraža, ali i ukusa publike. Neofolk pjevači su, uprkos restrikcijama od strane države, imali višestruko veće tiraže, i na njima je počivala muzička industrija. Istovremeno je rock and roll, iako tržišno neisplativ nametan od strane države kao urbana evropska muzika. Početkom rata, država se povlači iz uloge diktatora izdavačke politike, te možemo reći da rock and roll za vrijeme ratnih dešavanja, skoro pa u potpunosti nestaje. Ono što privlači mase, i što je novi mainstream jesu pjesme sa nacionalnim motivima: kosovsko pojanje u elementima srpske folk muzike, početak objavljivanja albuma ilahija i kasida (dotadašnjih izvođača sevdaha) i slične pojave. Za razliku od SR Jugoslavije i Hrvatske, u kojima dolazi do paradoksalnog procesa spoljnog zatvaranja i unutrašnjeg otvaranja muzičke scene (naime, ljudi ne putuju, ali zapadne kulturne vrijednosti u ove zemlje dolaze putem dance-a u Srbiji, te techno pop-a u Hrvatskoj), BiH ostaje imuna na zapadni uticaj u muzici. Dok se u BiH i Hrvatskoj snimaju nacionalističke pjesme, Beograd postaje centar tehno scene istočne Europe. Zapadni trendovi utiču na dotadašnju folk scenu, što dovodi do formiranja muzičke koju prepoznajemo pod nazivom turbo folk. Prosto je nevjerovatno šta se sve u tom period “trpa” pod ovu odrednicu, od ratničkog folka Gedže, Braće Bajić i Baje Malog Knindže, preko dance bendova do techno folk ostvarenja poput Ivana Gavrilovića. Ono što sprječava značajniji razvoj muzičke scene BiH tokom rata jeste nepostojanje dovoljnog broja televizijskih kanala. Sarajevo – prijeratna rock and roll prestonica Jugoslavije – se odupire uticajima iz susjednih država, te rijetka muzička ostvarenja koja nastaju u tom period nastavljaju prijeratne trendove ili su urađena u pop maniru.

Uticaj prijeratnih trendova je vidljiv i u pjesmama koje tih godina predstavljaju BiH na najvećem muzičkom takmičenju – Evroviziji. Prvi put, BiH je nastupila na Evroviziji 1993. sa pjesmom “Sva bol svijeta” koju je izveo Fazla, zatim 1994. sa pjesmom “Ostani kraj mene” koju su izveli Alma i Dejan, te 1995. sa pjesmom “Dvadeset prvi vijek” koju je izveo Davorin Popović. Od tri navedene pjesme, najznačajniji primjer revolta, bila je pjesma “Sva bol svijeta”, koja se odnosila na svu bol tokom rata. Fazlin nastup u Dablinu su zbog ratnih dešavanja mogli pratiti samo rijetki građani BiH.

Iako BiH nikada nije bila zajednica poznata po njegovovanju kulture ka klasičnoj muzici, najpozitivniji primjer revolta tokom rata jeste Vedran Smajlović. Naime, Vedran Smajlović je muzičar iz Bosne i Hercegovine,

poznat kao "Čelista Sarajeva". Tokom opsade Sarajeva, Smajlović je svirao Albinonijevu "Adagio in G Minor" u uništenim zgradama, a također je svirao na sahranama – često pod prijetnjom snajperista. Ovaj čin ljudskosti u ratu inspirisao je mnoge muzičare, a također je njegovo izvođenje Adagiove kompozicije bilo spomenuto u knjizi "A Story Like the Wind".¹

Tokom rata u BiH, pozorište nije prestajalo sa radom. Za vrijeme rata su premijerno izvedene brojne predstave, među kojima "Čekajući Godoa" S. Beketa, Euripidov "Alkestis", "Okovani Ibi" A. Zaria, "Hamlet mašina" H. Milera, "Bajka o Sarajevu" G. Šimića, "Abeceda" F. Duraković i dr. Pozorište mladih je u svojoj galeriji organizovalo izložbu 6. aprila 2004. pod nazivom "Teatar pod opsadom", na kojoj su predstavljene fotografije predstava rađenih tokom rata u BiH od 1992. do 1995. godine. Predstavljeno je 13 fotografija iz predstava Sarajevskog ratnog teatra (SARTR), Kamernog teatra 55, Pozorišta mladih Sarajevo, Narodnog pozorišta Sarajevo, kao i predstava izvedenih na međunarodnom pozorišnom festivalu MESS.

Jedna od najbitnijih informacija vezanih za teatarsku djelatnost tokom rata, nam dolazi iz knjige "Teatar u ratnom Sarajevu 1992 – 1995" autora Nihad Kreševljakovića i Davora Diklića.² Jeden od dva autora knjige, Nihad Kreševljaković navodi da je u Sarajevu, u tri ratne godine, održana 3.102 kulturna događaja, 48 koncerata Sarajevske filharmonije, objavljene 263 knjige, održano 177 likovih izložbi, snimljeno 156 dokumentarnih filmova te održane 182 teatarske premijere, preko 2.000 izvođenja predstava. Diklić, sa druge strane, kaže da mu je njegova sestra, Jasna Diklić, heroina bh glume, rekla da bi radije umrla, nego ponovno preživjela rat – ali dodaje da je to bio najljepši dio njenog života, upravo zbog ogromnog uticaja kojeg je kultura imala na narod. Kada je sve oko tebe crno, i mali zračak svjetlosti sjaji kao sunce.

Sa druge strane, snimanje i projekcija filmova je imala drugu priču. Film pod nazivom "Magareće godine" završen je sa snimanjem 1991., ali zbog početka rata, montaža je završena u Parizu, te je film prvi put pušten tokom opsade Sarajeva u augustu 1994. godine. Tokom rata, posjećenost na filmskim projekcijama je bila jako niska – sve do 25. oktobra 1995. kada je održan prvi Sarajevo Film Festival. Nevjerovatnih 15,000 osoba su došli da gledaju projekcije filmova, kojih je bilo ukupno 37, iz 15 različitih država. Od tada, Sarajevo Film Festival je postajao sve popularniji, te se danas smatra jednim od najznačajnijih

filmskih festivala u Evropi.

When we think of literature, we can say that the most significant “war” book was the „Zlatin dnevnik“ (“Zlata’s Diary”) by Zlata Filipović. During the war, Zlata was a girl who wrote a diary, addressing Mima. Zlata spent the war period in Sarajevo, and wrote this book during the war, from September 1991 to October 1993. Through this book, we can see the innocence of a child, who just wants to survive her childhood – nothing less, no more. The diary itself recounts wartime events through the eyes of a little girl, with simple heart-wrenching descriptions. Among the most famous sentences of the diary were “STOP SHOOTING” and “PEACE, PEACE, PEACE”, written after the death of Zlata’s loved ones. In the foreword of the book, reporter Janine di Giovanni called Zlata, Anna Frank of Sarajevo, which gives additional significance to this story. At the end of the longest siege of a city in the 20th century, in Sarajevo is killed the last child to die in the besieged city, Nirvana Zeljković. Three months before her death she kept a diary, on the basis of which the German journalist Peter Münch wrote the novel “The smell of linden”.

Kada razmislimo o književnosti, možemo reći da je najznačajnija “ratna” knjiga bila “Zlatin dnevnik” autorke Zlate Filipović. Tokom rata, Zlata je bila djevojčica, koja je pisala dnevnik, obraćajući se Mimi. Zlata je ratni period provela u Sarajevu, i ovu knjigu je pisala tokom rata, od septembra 1991. do oktobra 1993. godine. Kroz ovu knjigu možemo vidjeti nevinost jednog djeteta, koje samo želi da preživi svoje djetinjstvo – ništa ni manje, ni više. Sam dnevnik nam prepričava ratne događaje kroz oči jedne djevojčice, uz jednostavne opise koji pogađaju u srce. Jedne od najpoznatijih rečenica dnevnika bile su “PRESTANITE PUCATI” i “MIR, MIR, MIR”, napisane nakon smrti Zlatinih bližnjih. U predgovoru knjige, reporterka Janine di Giovanni, Zlatu je prozvala sarajevskom Annom Frank, što ovoj priči donosi dodatni značaj. Na kraju najduže opsade jednog grada u XX vijeku, u Sarajevu gine Nirvana Zeljković, posljednje dijete koje je poginulo u opkoljenom Sarajevu. Tri mjeseca prije smrti je vodila dnevnik, na temelju koga je njemački novinar Peter Münch napisao roman “Miris lipe”.

Što se tiče drugih gradova, tokom rata, dolazi do pojave novih izdavačkih kuća, te ratne izdavačke “hiper-produkcije”. Kao središte književnosti ratnih devedesetih se javlja Tuzla, u kojoj, u tom periodu, dolazi do dostizanja rekorda po broju korisnika usluga biblioteka, ali i pokretanja Bosanskog kulturnog centra (BKC) u Tuzli. Cijeli ratni period

u Banja Luci, Mostaru i Tuzli bi mogli nazvati periodom incidentnih kulturnih događaja. Naime, nije se radilo o organizovanim i dugo planiranim aktivnostima, nego o ad hoc događajima vezanim za pojedince bez bilo kakve podrške institucija.

Pojedinci su pravili korake od stotinu milja, mijenjali svakodnevnicu običnih civila, te ostavili pečat otpora budućim naraštajima. Ovi znaci otpora su često bili suludi, neočekivani, o njima bi se mogli napraviti epski filmovi. Jedan od najupečatljivijih događaja desio se ratne 1993. kada je organizovano takmičenje Miss opkoljenog Sarajeva, na kome je titulu najlepše ponijela Inela Nogić. Miss opkoljenog Sarajeva postala je simbol otpora glavnog grada Bosne i Hercegovine. Djevojke su na izboru za Miss poručile cijelom svijetu "Don't let them kill us" ili "Nemojte dozvoliti da nas ubiju". Ovaj događaj je bio inspiracija Bonno Voxu da napravi pjesmu "Miss Sarajevo", koju je prvi put izveo sa Lucianom Pavarottijem. Pavarotti će u BiH ostati upamćen po nizu humanitarnih koncerata posvećenih Sarajevu i Bosni i Hercegovini, ali i pomoći u poslijeratnom periodu. Pavarotti, Brian Eno, članovi U2 i drugi umjetnici su pomogli u osnivanju muzičkog centra Pavarotti u Mostaru. Sličan primjer pomoći oživljavanju kulturnih institucija u poslijeratnoj BiH je i osnivanje Muzeja savremene umjetnosti Ars Aevi u Sarajevu, koji posjeduje zbirku sa preko 1.600 komada, među kojima su radovi Pablo Picasso, Michelangela Pistoletta, Jannis Kounellis, Josepha Beuysa, Marina Abramović i Josepha Kosutha. Nacrt nove zgrade ovog muzeja je napravio poznati italijanski arhitekta Renzo Piano.

Ono što je obilježilo poslijeratnu kulturnu scenu BiH je procvat filmske industrije, uprkos nedovoljnoj pomoći države. Filmovi sa ratnom tematikom, bivaju snimani nakon 2000., kada su se tenzije, stvorene ratom, umanjile. Bitno je spomenuti film *Ničija zemlja*, koji je dobio Oskara u kategoriji za najbolji strani film 2002. godine, te filmove: *Gori vatra*, *Halimin put*, *Ljeto u Zlatnoj dolini*, *Grbavica*. Domaći režiseri tematiki rata pristupaju na nov način, prije svega kroz osudu rata kao pojave, te Nedžad Ibrahimović u svom tekstu „Između nacije i kreacije: bosanskohercegovačkiigrani film 1995 – 2008“ za Oskarom ovjenčanu Ničiju zemlju kaže da je teško pronaći ilustrativniju osudu rata u svjetskoj kinematografiji.³ BH filmovi emotivno, suptilno, bez patetike, ali sa dozom satire i ironije prenose sve strahote i nehumanosti rata, ali i njegovu besmisao.

Nasuprot prvim godinama mira, BiH je danas poželjna destinacija

domaćim, ali i stranim turistima. Većini turista prva asocijacija na BiH jeste upravo rat, te ne čudi da su pojedina mjesta stradanja, neke od najpopularnijih turističkih destinacija (Vijećnica, Stari Most, Tunel spasa, Memorijalni kompleks Potočari). U januaru 2017., u Sarajevu je otvoren Muzej ratnog djetinjstva, u kome je predstavljena kolekcija ličnih predmeta, priča, audio i video svjedočenja, fotografija, pisama, crteža i drugih dokumenata koji dočaravaju jedinstveno iskustvo odrastanja u ratu. Ovaj muzej je dobitnik Muzejske nagrade Vijeća Evrope za 2018. godinu.

Kultura u službi hrvatske politike

035

Rat devedesetih godina u Hrvatskoj višestruko je obilježio kulturnu scenu. Povijesni lom koji se dogodio početkom devedesetih utjecao je na društvene i svjetonazorske promjene koje su dovele i do rekonceptualizacije kulturnog polja. Jezik, književnost, glazba, mediji stavljeni su u službu isticanja vrijednosti nacionalne države i borbe za neovisnost. Mnogi kulturni djelatnici u ovom povijesnom razdoblju svojim zalaganjem su radili na promociji pozitivnih društvenih vrijednosti, dok su isto vrijeme postojali slučajevi sprječavanja progresivnog kulturnog djelovanja od strane državnih institucija kao i slučajevi regresivnog djelovanja prema kulturnom naslijeđu Jugoslavije.

Uz već poznato uništavanje antifašističkih spomenika diljem Hrvatske⁴, politika se okomila i na knjige, prionuvši hitro na uništavanje nepočudnih knjiga iz knjižnica i ustanova. Kako znamo iz sličnih slučajeva u povijesti, knjige koje bivaju proglašene nepočudnim, uobičajeno nisu knjige opasne za narod, već knjige opasne za političku agendu onih koji ih proglose nepočudnim. Tako je u Hrvatskoj devedesetih godina, pod izlikom otpisa starih knjiga, uništeno oko 2800 knjiga jugoslavenske, socijalističke i antifašističke tematike; knjiga tiskanih na čirilici te knjiga jugoslavenskih autora poput Vladimira Nazora i Dubravke Ugrešić. Samo mala grupica medija koju su činili: Feral Tribune, Novi list i Tjednik usudila se uopće pisati o tom problemu, dok je šira javnost ostala tiha. Odstranjivanje knjiga provodilo se na razne načine; najpoznatiji takav slučaj, i jedan od rijetkih koji je dobio ikakav medijski tretman, dogodio se na Korčuli 1997., kada je u kontejner na rivi izbačeno petstotinjak naslova. Slučaj je odjeknuo u medijima zahvaljujući Milanu Kangrgi, intelektualcu koji je sam donirao mnoge naslove Korčulanskoj knjižnici, te je potom napisao oštru osudu objavljenu u Feral Tribuneu. Kao rezultat, Feral i

Kangrga morali su proći kroz sudske postupke za klevetu.⁵

Jedan od primjera odnosa hrvatskih kulturnjaka prema oponirajućim stavovima veliki je medijski skandal koji se dogodio početkom devedesetih, u vrijeme održavanja svjetskog kongresa PEN centara u Rio de Janeiru, kolokvijalno znan kao "slučaj Vještica iz Rije", Radi se o javnom linču usmjerenu prema pet hrvatskih književnica feminističkih i načelno lijevih svjetonazora. Dubravka Ugrešić, Vesna Kesić, Slavenka Drakulić, Jelena Lovrić i Rada Ivezović optužene su da lobiraju protiv održavanja sljedećeg kongresa PEN-a u Dubrovniku 5. prosinca 1992. Vjesnik, Slobodna Dalmacija i Večernji list objavljiju članke sličnog sadržaja u kojima anonimni autor objavljuje optužbe i tvrdi da književnice sebično djeluju protiv hrvatske države. U Večernjaku taj tekst potpisuje Branka Kamenski, dok je autor druga dva izdanja sam predsjednik hrvatskog PEN centra - Slobodan Prosperov Novak. Možda najkontroverzniji članak u nizu osuđujućih članaka prema ovim spisateljicama izlazi 11. prosinca 1992. pod naslovom "Hrvatske feministice siluju Hrvatsku". Kolektivno potpisani Globusov istraživački tim u ovom je članku optužio pet spisateljica za zataškavanje silovanja Muslimanki i Hrvatica u Bosni, kao da ih nastoji izjednačiti s agresorom. Skandal poprima međunarodne razmjere kada njemački, japanski i američki PENovi otkazuju sudjelovanje na kongresu.

036

Kongres je na kraju realiziran, bez prisutnosti naših pet 'vještica' što su neki delegati zamjerili, a cijeli skandal diskutiran je na kongresu, no pitanje slobode medija spominjano je samo u kontekstu skandala te je jedini zaključak izašao iz te rasprave bio da je Globusov istup problematičan, ali također da jedna privatna medijska kuća nije ogledalo medijske slobode cijele zemlje. 'Vještice' naravno nisu zaboravljene niti nakon kongresa, ali diskurs koji prati skandal više nije tako oštar te se pojavljuju članci koji zaista analiziraju šovinističko/patrijarhalnu sliku žene u našem društvu. Unatoč odjeku, naše društvo i dalje podcjenjuje žene u kulturnoj sferi, dok istovremeno zaboravlja na postojanje književnika i književnica iz susjednih država.

S druge strane, izvan akademskih krugova, popularna glazbena scena za vrijeme Domovinskog rata bila je ključni dio podizanja moralu i nacionalne svijesti na obje strane bojišnice. Usporedno s puškama i tenkovima, vodi se rat na drugoj bojišnici; glazbenoj odnosno kulturnoj. Prethodno sredstvo opuštanja, izvor razonode postaje

moćno političko oružje. U Hrvatskoj popularni glazbenici devedesetih godina stvaraju glazbu kako bi pomogli braniteljima na bojišnici i podigli moral cijelog naroda ili kako bi zazivali međunarodnu pomoć i podigli razinu svijesti međunarodne zajednice o ratu u Hrvatskoj.

U vrijeme eksponencijalnog rasta bendova kao što su Nirvana i Cranberries, u Hrvatskoj prevladava glazba domoljubne tematike čija je svrha podizanje nacionalne svijesti i morala. Osim ohrabivanja boraca i podizanja osjećaja nacionalnog jedinstva glazba je imala ulogu zazivanja međunarodne pomoći. Pjesma "Stop the war in Croatia", Tomislava Ivčića, vrtila se na radio stanicama u inozemstvu. Hrvatska dijaspora je imala veliki doprinos svemu tome. Hrvatski iseljenici diljem svijeta pokušali su skrenuti pozornost na strahote koje su se događale u domovini. U Hrvatskoj su se čak i rokeri pridružili pokretu obrane domovine i podizanja nacionalnog jedinstva. Davor Gobac, ikona hrvatskog rocka otpjevao je "Hrvatska mora pobijediti" sa svojim bendom Psihomodo Pop. Prije nekoliko godina izjavio je da nije ponosan na tu pjesmu, da se protivi ratovima i etničkom nasilju, ali kako on to kaže, takva su bila vremena. "Moja Domovina", pjesma hrvatskog Band Aida, praktički svih hrvatskih autora iz tog vremena popularna je i danas. Pjesma puna emocija, koja je promovirala mir i bolju budućnost urezala se u srca svih Hrvata tih ratnih godina. Pjesma "Lupi petama" Prljavog kazališta, bila je najbliža stvarnosti, koliko je bila domoljubna toliko je bila i realna, 'Prljavci' su u ovom hitu najbolje opisali stanje u društvu 1993. godine - narod je bio zasićen ratom i smrti koja ga je pogodila. Pjesma o završetku rata, o ljubavi prema obitelji i prijateljima, o siromašnima, bila je objeručke prihvaćena od strane publike. Dan danas, taj hit ostaje jedna od najljepših hrvatskih domoljubnih pjesama⁶.

Osim glazbe koja je nastojala ohrabriti stanovništvo ili zazvati međunarodnu pomoć u Hrvatskoj su za vrijeme rata djelovali i glazbenici koji su svojim pjesmama promovirali radikalni nacionalizam, mržnju i isključivost. Najpoznatiji predstavnik takve vrste glazbenog izričaja je Marko Perković Thompson. Često asociran s tvrdokornim nacionalizmom, a u nekim instancama i s fašizmom, Thompson je sa svojim hitom "Bojna Čavoglave" probudio bijes i gnjev hrvatskih građana. Nedvojben je utjecaj ove pjesme na moral hrvatskih branitelja, ali nažalost puno riječi ovog domoljubnog hita, zasigurno jest dvojbeno. Pjesma, nažalost započinje pozdravom *Za dom spremni*, pozdrav koji osim što je predstavljao vojnike jedinica Hrvatskih obrambenih snaga (HOS), ima povijesnu težinu. Korijen od strane

fašističke Nezavisne Države Hrvatske za vrijeme Drugog svjetskog rata, pozdrav ima negativan povijesni značaj, protivan je Ustavu i Zakonima Republike Hrvatske i kao takav je nedvojbeno neprimjeren za javnu uporabu.

Osim domoljubnih budnica i hitova, devedesete su u Hrvatsku donijele i neke druge glazbene žanrove. Devedesete su diljem Europe bile godine razvoja underground techno scene, a na inicijativu par mlađih ljudi u Hrvatskoj taj dašak elektronske glazbe doveden je i kod nas. Under city rave 93' događaj je koji je promijenio klupsku scenu u Hrvatskoj. Za vrijeme rata, dok su se događale velike vojne akcije za oslobođenje okupiranog teritorija, u Zagrebu se organizirao jedan od najvećih partija za vrijeme rata. Čak tri tisuće ljudi se skupilo Tunelu Grič, kako bi pokazali drugo lice hrvatske. Tunel koji vodi od Mesničke do Radićeve ulice, prije samo godinu dana bio je mjesto zaklona od zračnih napada zrakoplovstva JNA na glavni grad Hrvatske, postao je mjesto okupljanja mlađeži. Zahvaljujući vrijednim organizatorima, među kojima je bilo i nekoliko desetaka stranaca, Undercity rave ostao je zapamćen kao najlegendarniji party u povijesti hrvatske klupske scene, a zahvaljujući MTV-u prizori istoga bili su viđeni diljem svijeta. Iako su ljudi masovno zvali policiju zbog nekontrolirane buke, zahvaljujući naporima organizatora, policija nije intervenirala. Bila je ovo idealna prilika za promociju Hrvatske. Pokazala je tako hrvatska mlađež drugo lice, želju za nastavkom normalnog života unatoč hororima rata.

Dana 20. studenog 1996., Vijeće za telekomunikacije donijelo je odluku da se Radiju 101 oduzima koncesija. Popularna 'stojedinica' bila je jedan od rijetkih preostalih nezavisnih medija koji se nije bojao izreći kritičko mišljenje prema tadašnjoj vlasti za koju je bila javna tajna da u eter pušta samo probrane vijesti, krši fair-play komunikacije i guši medijsku i građansku slobodu. HDZ koji je tada bio na vlasti, na čelu s Franjom Tuđmanom nije mogao podnijeti Radio 101 preko kojega su se svakodnevno iskazivale kritike na račun vlasti, a bilo je tu i viceva na račun vladanja stranke, duhovitih oglasa i pjesama 'poklonjenima onima na vlasti.' Vijeće za telekomunikacije, po naputku vlasti, izglasalo je odluku kojom se 'lokalnom' radiju oduzima koncesija što je čim je vijest bila puštena u eter izazvalo lavinu komentara. Pozivi i poruke podrške stizali su iz cijele Hrvatske (iako sam Radio 101 nije emitirao na prostoru cijele države, pa čak ni cijelog Zagreba), telefaksi i telegrami su zatrpani redakciju. Priča se proširila i na međunarodnu scenu kada je Američki State Department osudio odluku o oduzimanju

koncesije. Popodne 21. studenog građani Zagreba su organizirali okupljanje usmjereni protiv medijske cenzure i u svrhu podrške Radiju 101. Policija je dopustila održavanje prosvjeda uglavnom jer se nije očekivao velik odaziv ljudi, ali na kraju se na prosvjedu okupilo 100.000 građana što je do danas najveći prosvjed od samostalnosti Hrvatske. Reakcije vlasti nije nedostajalo te se prosvjed okarakterizirao kao prosvjed protiv vlasti i želja za vraćanjem u 'mračno doba komunizma'. Koncesija za emitiranje bila je naposljetku vraćena Radiju 101 početkom 1997. godine nakon odluke vlade da su stečeni uvjeti za novi natječaj uz napomenu da prosvjedi protiv vlasti nisu poželjni.

Istina je da je prosvjed za stojedinicu bio sve samo ne nepoželjan. Zajedništvo ljudi koje nikada prije a ni do današnjeg dana nije viđeno je pokazalo kako se kroz kulturu i medije može doprijeti do vlasti, kako se glas naroda ne može utišati. Tu večer narod je donio odluku i ona je bila izvršena, kako bi u stvarnoj demokraciji i moralo biti. Vlast se opekla pokušavajući narodu oduzeti glas. Nakon prosvjeda su se počela postavljati pitanja o kompetentnosti i ciljevima tadašnje vlasti što je svakako pozitivna situacija. Iz ovog događaja naučili smo da narod definira kulturu, i pokušaji vlasti da zadiru u kulturu i samoodređenje kroz kulturu gotovo neizbjegno nailaze na otpor jer kultura inherentno pripada narodu.

040

Skriveni kulturni život Kosova devedesetih godina: Između straha i hrabrosti

---

—
041 —

Cijelo desetljeće, od kraja osamdesetih do kraja devedesetih umjetnost i kultura su gotovo potpuno nestali iz javne scene Kosova. Slično kao i svaki drugi aspekt života na Kosovu, kulturne aktivnosti i umjetnost su bili 'zabranjeni' od strane režima Srbije. Nacionalna galerija umjetnosti odbijala je sve izložbe čiji su autori bili albanski studenti s Kosova, a svaka druga kulturna institucija je bila zatvorena. S obzirom da su bili odbijeni od strane svih institucija koje su im mogle pomoći u umjetničkom razvoju kroz njihovu mladost, albanski umjetnici s Kosova nisu imali platformu kroz koju bi se mogli umjetnički izraziti. "U razdoblju devedesetih godina Srbija je ukinula autonomiju Kosova te je zatvorila ili kontrolirala obrazovne i kulturne institucije. Pod takvim uvjetima stvoren je paralelni sustav obrazovanja i političke aktivnosti i shodno tome je kultura uvelike doprinosila otporu protiv opresije i održavanja nacionalnih osjećaja, digniteta i kreativnosti. Fakultet za umjetnost iz Prištine je znao raditi u privatnim kućama dok su se izložbe održavale u kafićima i restoranima".⁷

Caffe Galeries postala je jedino mjesto okupljanja za umjetnike gdje su mogli izraziti neki oblik otpora kroz umjetnost. Jedna od najposjećenijih i najslavnijih galerija tog vremena bila je galerija Han. "Umjetnost je bila njihov jedini alat otpora prema nasilju i ugnjetavanju koje se dešavalo na Kosovo duži niz godina".⁸ Han je postao platforma za mlade studente da otvore svoje prve izložbe, organiziraju panel rasprave, susrete aktivista kao i mnoge druge kulturne aktivnosti. U nekoliko riječi, caffe Galeries postao je alternativni prostor koji je koristio gotovo svaki umjetnik umjesto javnih prostora koji su nekada bili njihov umjetnički dom. U svakom slučaju, umjetnički otpor koji je Han predstavljaо nije doživio dobrodošlicu od strane policije Srbije. Vlasnici i posjetitelji su često bili praćeni od strane policije u to vrijeme.⁹ Nije trebalo puno vremena da policija Srbije zapali ovaj

prostor čime je uništeno više od dvije tisuće umjetničkih djela.

Mnoge žene su vrlo često podržavale umjetnost nudeći svoje vlastite prostorije i ulazeći u umjetnost i kulturni razvoj, unatoč tome što je pritisak vlasti rastao svake minute. Prema sjećanju Zake Prelvukaja 1997. godine bilo je nemoguće za umjetnike da stvaraju "sretnu umjetnost". Pjevači nisu mogli pjevati sretne pjesme, slikari nisu mogli slikati "sretne slike". "Željela sam nacrtati cvijet, ali umjesto toga nacrtao sam mrtvo tijelo jer je to bilo ono što mi je na umu. Ljudi su umirali svakog dana. Žene i djeca su bili maltretirani. Nisam mogla biti indiferentan prema tome. Nisam mogla stvarati ili ignorirati uvjete života oko sebe... Trenutna situacija je utjecala na umjetnost svakog stvaratelja i oni su koristili umjetnost kao izraz i revolt protiv stanja u kojem se nalaze. Umjetnost devedesetih godina je bila umjetnost otpora.", sjeća se.¹⁰

Nadalje, kroz umjetničke performanse, izložbe, knjige, predstave i mnoge druge umjetničke forme, albanski umjetnici i umjetnice s Kosova su počeli prikazivati realnost s kojom su se ljudi suočavali diljem zemlje zbog režima Srbije. Ne samo da je ovaj oblik aktivizma održavao nadu građanima već je također služio kako izvor informacija za međunarodnu zajednicu, kako bi ona razumjela trenutnu situaciju na Kosovu. U to vrijeme, izložba Pertej smatrana je najvećim iznenadenjem i najprovokativnijim događajem tog vremena, a održala se u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu 1997. godine. Izložba čiji su autori Sokol Beqiri, Mehmet Behluli i dva druga umjetnika proizvela je ekstremne reakcije sa svih strana. Kontroverzni događaj viđen je na drugačiji način od strane organizatora. "U periodu od 1989. do 1991. obrazovne i kulturne institucije na Kosovu (galerije, Akademija za umjetnost i slično) su 'očišćene' od Albanaca. Kosovska umjetnost je bačena na marginu i prisiljena da živi paralelni život van svojeg doma na kojeg ima pravo. Umjetnost otpora kroz svoju fluktuirajuću kvalitetu će dati završni udarac akademizmu. Projekt Pertej je pokrenut s misijom razbijanja granica i tabua koji su prevenirali normalnu umjetničku i osobnu komunikaciju. To je, prije svega, umjetnički projekt, ali on ima i druge implikacije poput snažnog političkog izričaja. Iako ih mi ne vidimo kao nevažne i ne umanjujemo provokativne aspekte projekta, pozivamo na utišavanje i zanemarivanje objektivne i navodne ne-umjetničke implikacije projekta kako bismo uspostavili komunikaciju između Kosova i Beograda, kroz univerzalni jezik umjetnosti i duhovnu brigu, što prevladava današnju, otrovanu i ksenofobičnu stvarnost Balkana. Projekt smo nazvali Pertej

jer na albanskom jeziku to znači iznad, preko ili s druge strane. Ovaj naslov nema programatski karakter. On samo označava graničnu situaciju umjetnika koji bi željeli biti izvan surove stvarnosti."¹¹

U Julu 1990., jedina javna televizija Radio Televizija Prištine je prestala s emitiranjem programa nakon što su albanski zaposlenici bili otpušteni, a na njihove pozicije postavljeni srpski koji su preuzeли kontrolu nad medijem. Ovo je dovelo do potpune blokade informacija u državi. Albanici na Kosovu su ostali na svega nekoliko izvora informiranja. Jedan od njih bile su novine Koha. Ove novine su inicijalno izlazile kao tjedni magazin od 1992. do 1994. te u postale vodeći tjedni magazin na Kosovu. Inicijalni tim uredništva činila je nova generacija opinion makera kao što su Ylber Hysa, Baton Haxhiu, Dukagjin Gorani, Eqrem Basha, Shkelzen Maliqi, etc. Dnevne novine s istim imenom su počele izlaziti 1997. godine.

Drugi izvor informacija i reprodukcije bile su VHS kasete prodavane u video klubovima, a bile su jedini način da se prati barem dio albanskih ili zapadno orientiranih sadržaja. Nekoliko godina kasnije, satelitska televizija došla je u široku upotrebu devedesetih godina kao pokušaj da se društvo približi svijetu. Još uvijek su smatrani ikonama toga vremena kada je pristup vijestima, glazbi i emisijama bio ograničen. Unatoč činjenici da nisu više korišteni, turisti koji posjete Prištinu smatraju veliki broj satelitskih antena zanimljivim reliktom prošlosti.

Napeta politička situacija odražavala se i na glazbu koja je svjedočila velikom preokretu u odnosu na "zlatne godine Jugoslavije". Rock glazba koju su u prethodnim desetljećima zastupali poznati bendovi poput "Gjurmët", "Telex" ili "403" drastično se promijenila. Pojavile su se nove grupe, međutim, teme u glazbenim kompozicijama bile su potpuno drugačije. Tijekom devedesetih na Kosovu su postojala tri glavna glazbena žanra koja su u osnovi imala jednu zajedničku stvar - pobunu prema sustavu prikazanu u tekstovima. Patriotske pjesme korištene su kao sredstvo za mobilizaciju građana i pretvorene su u himne toga doba. Pop glazba i hip-hop kao novi žanrovi također su bili pod utjecajem političke situacije. Primjerice, pjevačica Adelina Ismaili objavila je mnoge pjesme koje su govorile o dječjim pravima i životu tinejdžera za vrijeme srpskog režima. Ona je bila jedna od prvih pjevačica na Kosovu koja je uspjela dotaknuti teme koje drugi njeni, pa i stariji nisu mogli. U vrlo mladoj dobi od 11 godina, cenzurirani su njeni intervjuji o teškom životu za vrijeme režima Srbije. U 1995. godini njezina pjesma „Stvorit ću svoju vojsku s Ibrahimom Rugovom“ postala

je apsolutni hit zbog snažne poruke i hrabrosti Adelina je morala otvoreno razgovarati o vojsci, u vrijeme ugnjetavanja i napetosti. Tekst ove pjesme naglašava važnost formiranja vojske kojom će se Kosovo oslobođiti. Unikatil AKA Rebels bio je jedan od prvih albanskih rap umjetnika. Stvarati je počeo početkom devedesetih, uglavnom protiv vlade Srbije. Tijekom tih godina albanski umjetnici s Kosova koristili su medije u Albaniji kao platformu na kojoj su bili predstavljeni svojom glazbom. Poznati kosovski umjetnici počeli su pohađati po prvi put „Festival pjesme“, koji se godišnje organizira na javnom televizijskom programu Albanije jer nije postojala druga platforma na kojoj bi mogli promovirati sebe i svoju glazbu. To je također bilo izazovno zbog kulturnih razlika i kratkog vremena koje je prošlo od zatvaranja pet desetljeća dugog socijalističkog poglavlja u Albaniji.

Kazalište je također bilo pod utjecajem napete situacije. „Nacionalno pozorište Kosova osnovano je 1945. godine u Prizrenu, gradu na Kosovu koji je najviše povezan s kulturnim životom. Nakon šest mjeseci preselio se u Prištinu. Tijekom sljedećih godina glumci su nastupali i na albanskom i na srpskom jeziku sve dok političko vodstvo nije došlo u ruke Slobodana Miloševića.“¹² Prve izvedbe u kazalištu su većinom izvodili amaterski umjetnici te talentirani i entuzijastični idealisti koji su dobivali pomoć od profesionalnih umjetnika iz cijele bivše Jugoslavije. "Do 1989. godine u kazalištu je bilo izvedeno više od 400 premijera s preko 10.000 ponovnih izvedbi, a pratilo ih je više od 3,2 milijuna gledatelja. Repertoar ovog kazališta izgrađen je na tekstovima mnogih nacionalnih, globalnih i bivših jugoslavenskih dramaturga. Te kazališne predstave, koje su u bivšoj Jugoslaviji bile izložene na različitim festivalima s nacionalnim i međunarodnim karakterom, visoko su hvalili tadašnji kritičari i bili nagrađeni različitim umjetničkim nagradama.“¹³

—
044

U 1990. godini režim Slobodana Miloševića stavio je kazalište pod nasilnu upravu izbacivši albanske umjetnike iz kazališta i stavivši ga pod totalitarnu kontrolu, baš kao i druge sektore u javnoj sferi. Tim je potezom zlatno doba kazališta na Kosovu definitivno završilo. Tijekom tog razdoblja, paralelnim sveučilišnim obrazovnim sustavom stvorenim protiv totalitarnog režima, stvoreni su mnogi školski domovi iz umjetničkog ansambla koji su već bili dio ovog profesionalnog ansambla kazališta. Sredinom 90-ih, na Kosovu su postojale i međunarodne nevladine organizacije koje su nudile besplatne tečajeve baleta i drugih kulturnih aktivnosti uglavnom usmjerenih prema djeci, kao način da se kultura održi na životu tijekom grubih godina režima i

pritiska. Nakon završetka rata 1999. godine, kazalište je preimenovano u "Narodno kazalište" kako bi se prilagodilo novim političkim okolnostima. Od 1999. godine srpska drama, koja je nekada bila jedna od glavnih kazališnih institucija, neaktivna je jer su srpski umjetnici napustili Prištinu. Od 2008. srpska drama igrala se u Kosovskoj Mitrovici / Mitrovici i oko srpskih područja na Kosovu. Od 2014. srpska drama Narodnog pozorišta smještena je u Gračanicu.

Kulturna scena na Kosovu 1990-ih razvijala se i ojačala između straha i hrabrosti s potrebom da se umjetnost koristi kao oruđe za političko mobiliziranje ljudi protiv sustava i očuvanje umjetnosti u svim mogućim oblicima. Umjetnici tog doba uspjeli su pružiti informacije građanima Kosova, vratiti nadu kroz umjetnost i još jednom dokazati da u svijetu ne postoji alat koji zaustavlja uzdizanje kulture. Važnost rada i doprinosa umjetnika u zajednici i danas je poznata kao umjetnost otpora i cijenjena je kao poruka koja je prenesena u najtežem desetljeću Kosova. Kolektivna istorija Kosova broji mnogo više događaja, izložbi, koncerata, pjesama, knjiga i drugih kulturnih proizvoda iz tog razdoblja koji su preživjeli u podzemlju i kroz režim samo kako bi proširili poruku mira i kraja rata.

046

Kulturna scena u Crnoj Gori devedesetih godina

Kao i u ostalim državama bivše SFRJ, kulturna scena Crne Gore osamdesetih i devedesetih godina ostavila je nezaobilazan trag na cjelokupna dešavanja za vrijeme rata. Doprinos koji je ostvarila može se promatrati kroz pozitivan i negativan aspekt. Dok je jedan dio kulturne scene SFRJ veličao nacionalizam i rat te javno podržavao političare koji su doveli do rata, postoji i onaj dio, o kojem se puno manje i tada i sada priča, dio koji je pokušavao širiti poruke mira, razuma i jedinstva.

—

047

Mnogi sociolozi povezuju pojavu turbofolka sa primitivizacijom kulturne scene, a samim tim i društva. Krajem osamdesetih godina kako u Srbiji, tako i u Crnoj Gori, turbofolk uzima primat i osvaja vrhove muzičkih top lista, a samim time postaje i nezaobilazna zvučna kulisa u diskotekama i klubovima u koje su izlazili mladi ljudi. Takav način zabave prerasta u trend, modu, "life style" kojeg prate korištenja droge, prebrza vožnja u skupim autima, nepoštovanje zakona, populariziranje kriminala i mafije kao pozitivnih ciljeva kojima se u vlastitom ostvarenju stremi. U takvoj atmosferi lako je stvoriti nekritički stav prema ratnim zbivanjima, a lako je potaknuti sitne strasti u vidu ekstremnog nacionalizma.

Tadašnji aktualni političari i javni funkcioneri dominiraju estradom te njihovi stavovi i mišljenja utječu na formiranje i javnih stavova. Umjetnici su marginalizirani, njihov glas se teško čuje, a mnogi od njih su i bliski vlasti te ih se koristi u političke svrhe. Narod je konstantno bombardovan ratnom propagandom koja za cilj ima potaknuti muškarce, mlade i stare, da se vojno regrutiraju, a oni koji su se odupirali toj propagandi, trpili su osudu društva i sramotu. Gusle su bile sastavni dio vojne opreme na način da su korištene da vojnike podstakne na borbu, odbranu časti i ratnu tradiciju Crne Gore.

Važno je ovdje spomenuti intelektualce, umjetnike i muzičke grupe koji su bili istražni u izražavanju otpora te pozivanju na mir i zdrav razum. Među njima je svakako Antonije Pušić, poznatiji kao Rambo Amadeus, koji je kroz svoje satirične tekstove kritikovao običnog čovjeka, njegovu glupost i absurdnost njegovih djela. Veliki je kritičar neoliberalnog kapitalizma te je njegovo stvaralaštvo obilježeno i kritikama nacionalizma. "Nacionalizam je tema za one do 300 evra prihoda mesečno. Njima se servira ta priča. Kada plata pređe 500 evra, onda počinje razgovor o garderobi i kaficima. Kada pređe 1.000, onda je top-tema zdrava hrana, letovanja i zimovanja, a kada se popne na više od 3.000 onda prestaje svako palamuđenje. Ljudi onda pričaju o vremenskoj prognozi i ljubavi."¹⁴

Poznato je i da je jednom prilikom prekinuo koncert Bebi Dol i izrazio nezadovoljstvo bombardovanjem Dubrovnika te je rekao da neće zabavljati elitu. "Dobro veče, ja sam bio prinuđen da predivnu Bebi Dol prekinem zato što program na televiziji ide do pola deset uživo. Imam dva minuta da se obratim naciji. Dok mi sviramo, padaju bombe na Dubrovnik i Tuzlu. Nećemo da zabavljamo biračko tijelo. Je*em vam mater", rekao je Rambo tada i bacio mikrofon demonstrativno odlazeći sa bine."¹⁵

Kulturna scena u Srbiji – “Turbo folk me je naterao”¹⁶

049

Krajem osamdesetih godina na muzičkoj sceni SFRJ pojavile su se pesme koje su za temu uglavnom imale osnaživanje jugoslovenske ideje kao i pozivanje na mir i jedinstvo, što je predstavljalo svojevrsan odgovor na ono što se zapravo događalo. Dok je u republikama rastao nacionalizam i želja za razlazom, najveće jugoslovenske zvezde pevale su o lepotama i raznolikosti Jugoslavije (Lepa Brena – “Jugoslovenka”, 1989), jednoj zemlji za sve nas (EKV – “Ovo je zemlja za nas”, 1987), čarima jugoslovenskog rock and roll-a (Električni orgazam – “Igra rock ‘n’ roll”, 1988).

Iako su mnogi naslućivali buduća dešavanja i strahovali od njih, mislili su da svojim stihovima mogu zaustaviti reči političara, da mogu probuditi jugoslovenstvo na izdisaju i ličnim primerom pozvati na zajedništvo. U prilog tome govore i mirovni koncerti koji su organizovani širom Jugoslavije, poput čuvenog Yutel Koncerta za mir 28. jula 1991. u sarajevskoj Zetri. Ovaj koncert predstavlja jedan od poslednjih kolektivnih napora da se zaustavi rat koji je već otpočeо u Sloveniji i Hrvatskoj. Na koncertu su pored mirovnih aktivista, književnika, glumaca, novinara nastupali Bajaga, Hari Varešanović, Muhamrem Serbezovski, Davorin Popović, Milan Mladenović i mnogi drugi Jugosloveni, od kojih su neki poput Dina Merlinia kasnije i promenili svoj antiratni stav. Koncert jugoslovenskog jedinstva i energije, nije imao većeg odjeka, budući da je prenošen samo u BiH i Makedoniji, dok su ostale republike bojkotovale prenos. Ovakav scenario ophodenja prema pacifički nastrojenim muzičarima ponavljaće se i kasnije. Ipak, koncert je ostao kao zapis poslednjih atoma sloga naroda i njegove želje da se umetnošću bori protiv politike.

Paralelno sa procesom korišćenja muzike u mirovne svrhe, tekao je i

obrnuti proces. Dojučerašnji, sveprisutni jugoslovenski rok zamenjivale su kvazi patriotskim, narodnim pesmama. Izvođači poput Baje Malog Knindže (Pesme: "Stan'te paše i Ustaše", "Vrati se vojvodo", "Kad sam bio mali", "Ne volim te Alija", "Komunjare") slušali su se i u Srbiji i na osnovu njihovog opusa pesama građani Srbije donosili su zaključke o sukobu u, na primer, Bosni. Pored njega, isticali su se i Lepi Mića ("Muslimani bolje da vas nema", "Republika Srpska"), Roki Vulović ("Crni bombarder") i Miro Semberac ("Sve džamije u oblake letе"). Njihove pesme uglavnom su korišćene kao motivacija vojnicima i motivacija mladim muškarcima u Srbiji da se dobrovoljno uključe u ratna dejstva kako bi odbranili Srbe i srpstvo. Podržane od strane političara i/ili direktno pobuđenje njihovim delovanjem, ove pesme imale su za cilj buđenje patriotizma, ali i vrlo često šovinizma, veličanje istorije pre stvaranja Jugoslavije i stvaranje baze podrške za ratovanje. Specifičnost položaja Srbije u ratovima, inflacija i sankcije, koji su sprečavale gotovo svaki prodor zapadnih trendova, dodatno su pogodovali korišćenju svih oblika umetnosti, ne samo muzike, u ratne svrhe. Narod je u ovakvim okolnostima često pribegavao jedino dostupnoj, popularnoj umetnosti kao izlazu iz svakodnevnice, pa je korišćenje popularne kulture u propagandne svrhe, bilo dodatno utemeljeno.

050

Ono što je činjenica jeste da tokom devedesetih dolazi do razvoja novih žanrova popularne muzike u Srbiji - tufbo folka i densa - i povratak narodnoj muzici. O tome da li su promene na kulturno-muzičkoj sceni bile dirigovane od strane vlasti ili su bile odraz autohtonih tržišnih tražnji i podele na urbane i ruralne u srpskom društvu, ne postoji saglasnost između društvenih teoretičara koji su se bavili ovim fenomenom.

Jedan od glavnih stubova jugoslovenskog kulturnog jedinstva – muzika - urušila se poput same države. Muzika je naišla na granice. Umetnici koji su do sada gledani samo kroz svoja dela, odjednom postaju ocenjivani po mestu rođenja, poreklu i nacionalnosti, podršci režimu. Retki su oni su na ove podele ostali imuni i ostali dosledni plemenitosti svoje umetnosti. Primer za to jeste Lepa Brena (Fahreta Jahić-Živojinović), nekadašnji simbol jugoslovenskog jedinstva, koja je 1991. na nekim frekvencijama bila zabranjena jer je imala nepodobno ime.¹⁷

U Beogradu je u proleće 1992. godine održan antiratni koncert benda - pokreta Rimtutituki, sastavljenog od članova Partibrejkersa,

Električnog Orgazma i EKV-a (Cane, Anton, Borko, Gile, Čavke, Jovec, Švaba i Milan). Bez dozvole za javni nastup i svesni da njihov koncert i poruka neće biti preneta u medijima (sa izuzetkom Radija B92, koji su podržali inicijativu i izdavanje pesme), osmorica muzičara kružila su Beogradom na otvorenom kamionu i promovisala pesmu "Slušaj Vamo!" Glavna poruka, "Mir, brate, mir" i upečatljivi stihovi poput, "Sviše si mlad da bi popio 'lad' bili su usmereni prvenstveno protiv nadolazećeg rata u Bosni i mobilizacije za JNA. Drugi koncert „Ne računajte na nas“ ovaj pokret održao je na Trgu Republike pod parolom S.O.S Mir ili ne računajte na nas, uz dozvolu vlasti, a koncertu je prisustvovalo oko 50.000 ljudi. Rok muzičari učestvovali su i na nizu drugih antiratnih protesta i koncerata, između ostalog i onom posvećenom granatiranju Dubrovnika, "Prekinimo mržnju da prestane rat." Na ovom koncertu otpevana je i pesma , "Ja neću protiv druga svoga", koju u originalu izvode Rade Šerbedžija i Svetlana Ceca Ražnatović (tada Veličković), što je vrlo zanimljiv slučaj, budući da je ova turbo folk pevačica u narednim godinama znatno promenila svoj početni antiratni muzički angažman. 1995. godine, Svetlana Veličković verila se sa Željkom Ražnatovićem Arkanom, vođom paravojne jedinice "Srpska dobrovoljačka garda" ("Arkanovi tigrovi", "Arkanovci"), koji su učestvovali u vršenju ratnih zločina na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Nakon stupanja u brak sa Arkanom, Cecina karijera doživela je vrtoglavi uspon, čime postaje jedna od najvećih zvezda u Srbiji ("Srpska majka"). Primer koji pokazuje koliko je zapravo bio veliki estradni i medijski uticaj u tom informacijskom mraku govori i popularnost koju je imala Arkanova i Cecina ljubav. Oni su proglašeni za najveći "srpski" par dvadesetog veka, a o njihovoj ljubavi snimane su razne emisije, a njihova svadba izdata je na video kaseti u produkciji PGP RTS-a. Video snimak sa njihove svadbe bio je najtraženiji snimak tom periodu.

U obrnutom smeru išao je Đorđe Balašević. Balašević je, uvidevši da politika vodi u smeru bratoubilačkog rata, ispevao čuvenu, "Samo da rata ne bude." U svom stilu, u pesmi, "Sloboda-ne" dao je i kritiku sistema, dok je pesmom "Odjebi JNA" i kasnijom "Regrutska" odao počast mobilisanim mladićima. Ono o čemu je pevao, pokazivao je i na ličnom primeru kritikujući režim u svojoj emisiji na Radio-TV revija, odbijanjem mobilizacije i aktivizmom kao Ambasador dobre volje Visokog komesarijata UN za izbeglice. Njegove pesme su zabranjene na državnim televizijama i radiju. Balašević je pisao i pevao o razaranju Vukovara u svojoj pesmi "Čovek s mesecom u očima" 1993. godine, a kasnije ju je posvetio svim razrušenim gradovima u svetu. Momčilo

Bajagić Bajaga i Milan Mladenović takođe su bili aktivni u promociji mira i na svojim koncertima često odavali počast žrtvama.

Uvreženo je mišljenje da je u Srbiji postojala velika otpornost na ratnu propagandu, što se pokazalo masovnim antiratnim protestima, izbegavanjem reputacije i ratnim dezertiranjem. Iako je sličnih inicijativa i muzičkog suprotstavljanja režimu bilo i u drugim delovima bivše SFRJ, pesma nije zaustavila rat, ali ga je u Srbiji promovisala kao patriotski čin ili prikrivala da se ne vidi.

Sa izuzetkom deklarisanih jugoslovenskih rok muzičara, u Srbiji je generalno malo postojalo antiratnih pesama iz popularnih žanrova i promocije pacifizma od strane muzičara. Odbijanje emitovanja antiratnih muzičkih sadržaja u državnim medijima ostavljalo je prostora ovim muzičarima da svoje poruke prenose direktno na koncertima. Iako ne možemo reći da je za njih interesovanje bilo malo, ono je imalo ograničen domet, naročito u godinama najvećih ratnih dejstava. Muziku u Srbiji brzo su okupirale numere o boljem životu, novcu, popularnosti - lajt motivi novih žanrova - koje su na scenu je izbacile nove heroje - mafiju. U ovom periodu događa se ekspanzija dens, rejv i trans muzike – Đogani fantastico, Funky G, B3, Doktor Igy, Ivan Gavrilović. Rejv žurke uglavnom su se odvijale na tajnim lokacijama, a "dizelaši" (Air-max patike, duksevi uvučeni u farmerke, fluorescentne trenerke, "brze" naočare, kajle - samo su neki od simbola ovog stila odevanja) su kao kategorija nastali upravo u ovom periodu. Isti su se mešali sa talasom patriotskog komponovanja stvarajući novi, izvitopereni sistem vrednosti. DJ-evi postaju veoma popularni u ovom periodu - jedna od slika koja je obeležila ratove u BiH jeste slika Rona Haviva na kojoj se vidi Srđan Golubović a.k.a. DJ Max, koji je bio pripadnik Arkanovih tigrova, kako šutira mrtvu Tifu Šabanović na ulici u Bijeljini.

Srpska hip hop scena u začetku uglavnom se zasnivala na urbanim, omladinskim temama uz poneke izlete u kritiku režima, pomešanu sa dozom nacionalizma i želje za revolucijom. Dalje od toga nisu išli ni punk bendovi ni novi rok bendovi. Činjenica je da se muzička scena devedesetih godina u Srbiji drastično promenila kao posledica ratova na prostorima bivše Jugoslavije, odnosno velikih promena koje su preplavile državu i društvo. Popularizacijom nacionalizma i menjanjem političke ideologije u Srbiji dolazi i do potpune promene na muzičkoj sceni. U centar kulturnih dešavanja stupa narodna muzika, doduše u nešto izmenjenijem obliku od izvornog. Mejnstrim postaje ono

Što danas poznajemo kao turbo folk i dens muziku. Marginalizacija rokenrola u Srbiji i promena paradigme na muzičkoj sceni ne može a da se ne pogleda iz šire perspektive dešavanja u tom periodu. Politički režim Miloševića početkom devedesetih imao je snažan i opresivan uticaj na svakodnevni život građana. Nedostatak slobode govora kao i pritisak na novinare i medije direktno je uticao i na dirigovano plasiranje kulturnih sadržaja u medijski i javni diskurs.

Estradni svet javnih ličnosti dobija svoje nove aktere. U medijima se sve više prostora daje tabloidnim sadržajima. U žiji javnosti su pevači i pevačice koji u svom radu podržavaju i promovišu nacionalizam, šovinizam, patriotizam kao i tadašnju vodeću političku partiju. Kreira se novi mini univerzum u kome se izveštava o tračevima iz života tadašnjih estradnih zvezda više nego o muzici.

U tom periodu najistaknutije ličnosti, mimo političara, bili su srpski kriminalci, a neki od njih i ratni zločinci, koji su tada (a i sada) imali titule najvećih srpskih heroja. Oni su bili popularizovani i prisutni na estradi, gostovali u TV emisijama, a o nekim su snimani i filmovi. U to vreme Srbija, a posebno Beograd, bili su mesto inflacije, bezakonja i dominacije kriminalnih grupa.

053

Možemo zaključiti da su stanje u društvu i političke promene direktno uticale i na kulturnu scenu u Srbiji. Muzika i estrada bile su korišćene da bi se skrenula pažnja građana sa tada aktuelnih problema zarad uticaja na njihovu svest i mišljenje. Koliko je bio snažan taj uticaj govori i činjenica da se i danas, dvadesetak godina kasnije i dalje može primetiti značajno prisustvo estradnih umetnika i umetnica u javnosti, a potpuno odsustvo istinitih informacija o tome šta se zapravo dešavalo na prostoru bivše Jugoslavije.

054

■ **Sve nam možete uzeti osim inata: Kulturna scena BiH tokom rata**

1 Lewis, Gill. 2017. *A Story like the Wind*. Oxford University Press, Oxford.

2 Diklić, Davor. 2004. *Teatar u ratnom Sarajevu 1992 – 1995*. Kamerni teatar - Most art. Sarajevo - Zemun.

3 Skenderagić, Mirza. *Danis Tanović: Reditelj u pravo vrijeme, na pravom mjestu*.

- <https://web.archive.org/web/2020020811458/><http://www.filofil.ba/danis-tanovic-reditelj-u-pravo-vrijeme-napravom-mjestu/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

055

■ **Kultura u službi hrvatske politike**

4 U razdoblju od 1990. do 2000. srušeno je više od tri tisuće antifašističkih spomenika, od kojih su brojni, osim ideološke, imali i iznimnu umjetničku vrijednost. Metode uništavanja varirale su od miniranja do recikliranja željeza iz kojeg su spomenici izgrađeni. Neki od primjera uništenih spomenika su spomenik Stjepanu Filipoviću u Opuzenu i Spomenik pobjede u Kamenskoj. Bakotin, Jerko. *Sramna epizoda povijesti*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208111631/><https://www.dw.com/hr/sramna-epizoda-povijesti/a-16041768>
(arhivirano: 08.02.2020.)

5 Piteša, Adriana. *Lešaja: Devedesetih smo uništili 2,8 mil. „nepočudnih“ knjiga*. Zagreb.
• <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/lesaja-devedesetih-smo-unistili-28-mil-%E2%80%98nepocudnih%E2%80%99-knjiga/1540434/>
(pristup: 08.02.2020.)

6 O svim ovim pjesmama i njihovom značaju izašao je i dokumentarni film „Glasnije od oružja“ nagradivanog autora Miroslava Sikavice, koji je u svom remek djelu dao riječ mnogim hrvatskim zvjezdama. Josipa Lisac, Zrinko Tutić i Jasenko Houri samo su neki od sudionika u ovom projektu.

■ Skriveni kulturni život Kosova devedesetih godina: Između straha i hrabrosti

7 Maliqi, Shkëlzen. *Modernization in Kosovo's Visual Arts*. Prishtinë.

- <https://web.archive.org/web/20200208112453/https://kosovotwozero.com/modernization-in-kosovos-visualarts/>
(arhivirano: 08.02.2020)

8 Farnsworth, Nicole, 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine., str. 391.

9 Farnsworth, Nicole, 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine. str. 119.

10 Farnsworth, Nicole, 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine. str. 119. Intervju sa Zake Prelvukaj.

11 Maliqi, Shkëlzen. 2017. *Case Study: Përtej*. K2.o - Center for Cultural Decontamination. Prishtine – Belgrade. Foreword.

12 Osmani, Shengjyl. *Reviving Glory of Kosovo's National Theatre*.

- <https://web.archive.org/web/20200208112652/https://balkaninsight.com/2010/03/29/reviving-glory-of-kosovo-national-theatre/>
(arhivirano: 08.02.2020)

13 Teatri Kombëtar i Kosovës. *Historiku*.

- <http://www.teatrikombetar.info/al/perne/1/>

056

■ Kulturna scena u Crnoj Gori devedesetih godina

14 N1 Hrvatska. *Rambo: Nacionalizam se servira onima s platom od 300 evra*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208113222/http://rs.n1info.com>Showbiz/a118563/Rambo-Amadeus-o-plati-inacionalizmu.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

15 CDM portal. *Kako je Rambo prekinuo nastup Bebi Dol*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200208113345/https://m.cdm.me/zabava/muzika-film-tv/trenutak-kada-je-ramboamadeus-prekinuo-nastup-bebi-dol/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

057

■ Kulturna scena u Srbiji – “Turbo folk me je naterao”

16 Naziv pesme srpske reperke Mimi Mercedez

17 Blic. *Bila sam zabranjena od 1991. do 1996. Lepa Brena progovorila o NAJTEŽIM životnim trenucima*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200208113832/https://www.blic.rs/zabava/vesti/bila-sam-zabranjena-od-1991-do-1996-godine-lepa-brena-progovorila-o-najtezim-zivotnim-8g7p349>
(arhivirano: 08.02.2020.)

BOSNA I HERCEGOVINA / HRVATSKA

1

BiH / HRV / Mostar / 25.–28. jul / srpanj

059

■ Skriveni kulturni život Kosova devedesetih godina: Između straha i hrabrosti

7 Maliqi, Shkëlzen. *Modernization in Kosovo's Visual Arts*. Prishtinë.

- <https://web.archive.org/web/20200208112453/https://kosovotwopointzero.com/modernization-in-kosovos-visualarts/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

8 Farnsworth, Nicole, 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine., str. 391.

9 Farnsworth, Nicole, 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine. str. 119.

10 Farnsworth, Nicole, 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine. str. 119. Intervju sa Zake Prelvukaj.

11 Maliqi, Shkëlzen. 2017. *Case Study: Përtej*. K2.o - Center for Cultural Decontamination. Prishtinë – Belgrade. Foreword.

12 Osmani, Shengjyl. *Reviving Glory of Kosovo's National Theatre*.

- <https://web.archive.org/web/20200208112652/https://balkaninsight.com/2010/03/29/reviving-glory-of-kosovo-national-theatre/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

13 Teatri Kombëtar i Kosovës. *Historiku*.

- <http://www.teatrikombetar.info/al/perne/>

056

■ Kulturna scena u Crnoj Gori devedesetih godina

14 N1 Hrvatska, *Rambo: Nacionalizam se servira onima s platom od 300 evra*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208113222/http://rs.n1info.com>Showbiz/a118563/Rambo-Amadeus-o-plati-inacionalizmu.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

15 CDM portal. *Kako je Rambo prekinuo nastup Bebi Dol*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200208113345/https://m.cdm.me/zabava/muzika-film-tv/trenutak-kada-je-ramboamadeus-prekinuo-nastup-bebi-dol/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

■ Kulturna scena u Srbiji – “Turbo folk me je naterao”

16 Naziv pesme srpske reperke Mimi Mercedez

17 Blic. *Bila sam zabranjena od 1991. do 1996. Lepa Brena progovorila o NAJTEŽIM životnim trenucima*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200208113832/https://www.blic.rs/zabava/vesti/bila-sam-zabranjena-od-1991-do-1996-godine-lepa-brena-progovorila-o-najtezim-zivotnim/8g7p349>
(arhivirano: 08.02.2020.)

BOSNA I HERCEGOVINA / HRVATSKA

1

—
059

060

Odnosi Bosne i Hercegovine i Hrvatske tokom devedesetih, ali i u poslijeratnim godinama su bili predmet istraživanja grupe Komšije/Susjedi/Neighbours. Do samog imena grupe smo došli jednostavno. Naime, riječ susjed se vrlo često koristi kada su u pitanju ove dvije zemlje: nerijetko se u medijima govori o dobrosusjedskim odnosima, a radi se o državama koje imaju najdužu kopnenu granicu od svih republika bivše Jugoslavije.

061

Iako se često na dnevnapolitičkoj bazi odnosi ove dvije države čine i ne tako dobrosusjedskim, stalna komunikacija stanovništva pokazuje da to ne utiče na živote običnih ljudi. Naime, dug je spisak problema koji opterećuju veze na relaciji Sarajevo – Zagreb: neutvrđena međudržavna granica, izgradnja Pelješkog mosta, preuveličano učešće državljana Bosne i Hercegovine na stranim ratištima, različito viđenje učešća boraca iz arapskih zemalja u ratu u BiH, trgovinske barijere za poljoprivredne proizvode Bosne i Hercegovine i tako dalje.

Iako se često zvanično Sarajevo protivi „uplitanju“ Zagreba u političke tokove u BiH, treba napomenuti da se Republika Hrvatska Mirovnim sporazumom iz Dayton-a obavezala da će poštovati suverenitet i teritorijalni integritet te političku neovisnost BiH.

Da se ipak radi o temama koje su najprije bitne političarima, a zatim medijima, pokazuje atmosfera koja ja vladala u ovoj grupi tokom posjeta, ali i tokom rada na pisanju narativa. Počev od formulacije tema koje će biti predmet našeg istraživanja, preko međusobne komunikacije, do prilike da svako iznese vlastiti stav o pitanjima koja se mogu okarakterisati kao sporna.

Prostor bivše Jugoslavije, kao ni ostatak evropskog kontinenta nije

imun na to da se istorija piše i čita različito. Heroji ili žrtve, to su crno-bijele slike, koje narodi imaju o sebi te iako svaki narod u podrumu krije leševe, radije se zaviri u tuđi podrum. Tako je istorija dovela različite narode na ista mjesta, ali sjećanja – šta se tamo desilo – često nemaju mnogo toga zajedničkog. No, važno je prihvatići da postoje i drugačije interpretacije zajedničke istorije.

Pošto u Bosni i Hercegovini, zemlji tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati) postoji nekoliko kontradiktornih narativa o ovim temama, trenutni narativi predstavljeni u ovom poglavlju će se uglavnom odnositi na oprečne interpretacije pojedinih događaja unutar hrvatsko-bošnjačkog sukoba u ratu u BiH. Izolovanjem ovog sukoba iz cjelokupnog toka rata na prostoru Bosne i Hercegovine, ostajemo lišeni dominantnog srpskog narativa o odnosima Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine tokom dešavanja devedesetih. Tako ćete u poglavljima koja se odnose na bosanskohercegovačke narative imati priliku pročitati viđenje određenih dešavanja iz bošnjačke vizure.

Također ostaje donekle nejasno da li pričamo o dominantnom svehrvatskom narativu? Ili o događajima u BiH tokom ratnih devedesetih postoje razlike o stavovima zvaničnog Zagreba i javnosti Republike Hrvatske, u odnosu na stavove hrvatske zajednice unutar Bosne i Hercegovine?

—
062

Odabirom mjesta posjete (Mostar, Sarajevo) cijelo istraživanje odnosa dvije države je prenesenoistočno od Une te se odnosilo prije svega na bošnjačko-hrvatski sukob. Vjerujemo da bi interesantno bilo posjetiti i neka mjesta koja nisu bila poprište samih ratnih sukoba kako bi čuli mišljenje ljudi koji nisu bili direktno uvučeni u same ratne sukobe. Ipak, tokom samih posjeta imali smo priliku da posjetimo lokacije na kojima su se odigrali bitni događaji tokom devedesetih, da čujemo mišljenje lokalnog stanovništva o tome šta se tu desilo, ali i da čujemo nešto više o tome kako se ti događaji interpretiraju danas, 25 godina nakon prestanka sukoba.

Ono što je ostavilo snažan utisak na nas kao grupu jeste pogled lokalnog stanovništva ka naprijed, odnosno ka budućnosti, uz isticanje značaja razgovora o prošlosti. Takođe je bilo jako zanimljivo raditi na pisanju samih narativa. Naime, ono što je našem poimanju pojedinih informacija davalo različit ugao posmatranja nije bila država iz koje dolazimo. To je prije svega bila struka iz koje dolazimo. Upravo ta različitost naših akademskih pozadina je pokazala koliko je pitanje

istraživanja narativa kompleksna ideja i prilika za interdisciplinarni pristup pisanju ovih poglavlja.

063

064

Formiranje HZHB i vojno organizovanje Hrvata u BiH: Hrvatski narativ

---

Borba za opstanak

—
065

Hrvatsko-srpski ratni sukob s početka devedesetih godina prošlog stoljeća se ubrzo nakon njegova izbijanja proširio i na prostor tadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: SR BiH, od travnja 1992. Republika BiH). Velikosrpska politika Slobodana Miloševića i predstavnika bosanskih Srba je podrazumijevala i agresiju i okupaciju teritorija SR BiH koja je do 1992. godine uspjela izbjegći sudjelovanje u ratnim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije. Srpsko stanovništvo u BiH se već 1991. organiziralo u zajednicu općina da bi krajem godine bila proglašena i Srpska republika Bosna i Hercegovina (kasnije Republika Srpska). Kao odgovor na takvu politiku bosanskih Srba, Hrvati u BiH se također okupljaju u zajednicu općina koja dobiva naziv Hrvatska zajednica Herceg-Bosna (u daljem tekstu HZHB), koja je utemeljena ¹⁸. studenoga 1991. 18 godine u Grudama, prvotnom glavnom gradu (kasnije se glavni grad prenosi u Mostar).

Prvotni cilj uspostavljanja takve zajednice je bila obrana hrvatskog naroda u BiH, kao i obrana bosansko-hercegovačkog teritorija i njegovog integriteta od neminovne agresije Jugoslavenske narodne armije i srpskih paravojnih postrojbi u BiH. Za prvog predsjednika HZHB-a je izabran Mate Boban (1991-1994.), hrvatski političar i član HDZ BiH, koji je uz to bio i jedan od osnivača Hrvatskog vijeća obrane u travnju 1992. (u daljem tekstu: HVO), jer je osim na političkom, obranu od srpske agresije trebalo organizirati i na vojnem planu.¹⁹ U redovima hrvatskih vojnih postrojbi početkom rata u Bosni i Hercegovini s Hrvatima se bore i Bošnjaci, dok je vojna organizacija bošnjačkog naroda u Bosni i Hercegovini organizacijski osmišljena tek 15. travnja 1992. godine i nazvana se Armija Republike Bosne i Hercegovine (Armija BiH), a stvarno je zaživjela znatno kasnije.

Osim HVO-a, kao legitimne vojske HZHB-a, već 1991. godine osnovane

su Hrvatske obrambene snage (HOS) kao stranačka (para)vojska Hrvatske stranke prava Bosne i Hercegovine (HSP BiH), koja se osim u BiH borila i na bojištima u Hrvatskoj. Grb HOS-a se sastojao od šahovnice na crnoj podlozi s natpisom "Za dom spremni", a i naziv IX. Bojne "Rafael vitez Boban" (prema generalu Nezavisne Države Hrvatske - NDH, koja je nastala 1941. godine) podsjeća na znakovlje i simboliku ustaškog pokreta iz Drugog svjetskog rata.

Osnivanje HZHB-a i (para)vojnih postrojbi na teritoriju BiH sigurno nije moglo proći bez zabrinutosti Muslimana-Bošnjaka koji su, pored ideja Velike Srbije, sada strahovali i od ponovnih velikohrvatskih težnji (podsjetimo se da je teritorij BiH tijekom Drugog svjetskog rata bio uključen u NDH). Korijene takve težnje ne vidimo, jer je hrvatski narod od samog početka ulagao ogromne napore na odbranu od srpskog agresora – zajedničkom borbom u Skupštini SR BiH te svojim glasanjem na referendumu u ožujku 1992.

Hrvati su imali osnovan strah da bi u okrnjenoj Jugoslaviji bili pretvoreni u nacionalnu manjinu, te je sasvim jasan korak bio da započnu organizovanje na organizacionom i vojnem planu. Oružani sukob između hrvatske i bošnjačke strane naposljetu je izbio u ljeto 1992. godine, a označen je krvavim sukobima i teškim zločinima s obje strane u kojima su stradale i civilne žrtve, a obilježen je i stradanjem kulturnih dobara poput Starog mosta u Mostaru koji je srušen u studenom 1993. godine.

066

Kao rezultat bošnjačko-hrvatskog sukoba i međusobnog nepovjerenja proizlazi i uspostava Hrvatske Republike Herceg-Bosne kao nastavak egzistencije HZHB-a, a iz potrebe čvršćeg organiziranja Hrvata u BiH. Iako do primirja između hrvatske i bošnjačke strane dolazi 1994. godine kada se formira Federacija BiH, Hrvatska Republika Herceg-Bosna ostaje formalno postojati sve do 1996. godine.

Brojne kontroverze se i danas vezuju uz Hrvatsku Republiku Herceg-Bosnu i Hrvatske oružane snage, ponaviše zbog spomenutog koketiranja s ustaštvom i separatističkih konotacija²⁰ koje osnivanje takvih organizacija na teritoriju BiH veže za sebe. Ipak, takve se kontroverze danas prije svega koriste u političke svrhe i za politička prepucavanja, jer jasan narativ ipak još uvijek nije uspostavljen što se vidi i izostavljenjem tih tema iz (hrvatskih) udžbenika povijesti u kojima se spominje tek postojanje bošnjačko-hrvatskog sukoba devedesetih godina.

Formiranje HZHB i vojno organizovanje Hrvata u BiH: Bosanskohercegovački narativ

---

(Ne)Djeljiva BiH

Tok rata u Bosni i Hercegovini su uveliko odredili bošnjačko-hrvatski odnosi unutar ovog rata. Na parlamentarnim izborima 1990. pobjedu za Skupštinu SR BiH odnose etničke stranke, te zbacuju sa vlasti komuniste. Sa početkom ratnih dešavanja u Sloveniji i Hrvatskoj Bošnjaci su se našli u opasnosti da ostanu u sastavu države u kojoj bi se provodile doktrine velikosrpske politike te budu svedeni na nivo nacionale manjine.

Četnički agresori su teritoriju BiH koristili kao odskočnu dasku za vojne operacije i pomaganje Srbima u Hrvatskoj, te su najavili i započeli prisilnu mobilizaciju. Skupština BiH je, reagirajući na slijed događaja, 15. oktobra 1991. godine donijela Akt o reafirmaciji suverenosti Republike Bosne i Hercegovine. Tim činom odlučeno je da se povuku predstavnici BiH iz rada saveznih organa dok se ne postigne dogovor između svih republika koje sačinjavaju Jugoslaviju. Braneći dugogodišnju bosansku državnost, građani BiH su se na referendumu 29. februara i 1. marta odlučili za nezavisnost, usprkos protivljenju velikosrpskih nacionalista.

Strah od velikosrpske agresije na prostor Bosne i Hercegovine, Bošnjake i Hrvate pronalazi kao partnere u borbi protiv takvih težnji. Iako prividno uz Bošnjake u želji za nezavisnošću, HDZ BiH je 12. 11. 1991. godine proglašio HZ Posavine u Bosanskom Brodu, a 18. 11. 1991. godine u Grudama je proglašena i HZHB.²¹

Početak stvaranja Zajednice, bio je u maju 1991. godine, kada se na sastanku u Busovači, hrvatskom stanovništvu Srednje Bosne, kao i hercegovačkim općinama preporučuje udruživanje u Hrvatsku regionalnu zajednicu Bosne i Hercegovine.

Stvaranje hrvatskih zajednica, koje su podsjećale na srpske autonomne oblasti, je bilo veliko iznenađenje za Bošnjake, koji su Hrvate vidjeli kao partnera protiv velikosrpske agresije. S obzirom da ustavna prava Srba i Hrvata u BiH nisu bila ugrožavana, a njihovo učešće u državnoj vlasti bilo je proporcionalno, stvaranje nacionalnih zajednica je predstavljalo antiustavni pokušaj podjele države i pripajanja teritorija susjednim državama po planovima i kartama političkog vodstva Srbije i Hrvatske.

Odgovor na neustavno stvaranje novih teritorijalno političkih jedinica u Republici BiH bio je pokušaj državnih organa da se po svaku cijenu očuva mir. Uz lojalne građane, postojale su i struje koje su intenzivno radile na razbijanju zemlje. Dok je dio HDZ-a BiH radio na stabilizaciji stanja u državi, drugi dio je povlačio poteze koji su pridonosili destabilizaciji države.²²

Stvaranje hrvatskih paradržavnih organa je bilo praćeno i sličnim kretanjima na vojnem planu, što je uveliko odredilo tok bosanskohercegovačkog rata, pogotovo bošnjačko-hrvatskih odnosa tokom rata, ali i nakon njega. Uzroke ovakve politike bh. Hrvata treba tražiti i u odnosima zvaničnog Zagreba i Tuđmana ka BiH, koji je u svojim sastancima sa predstvincima Hrvata podrivao državnost BiH, te pozivao na granice Banovine Hrvatske.²³

Nakon razbijanja četničkih snaga tokom operacije Lipanske zore²⁴, Mate Boban je uveo hrvatski sistem lokalne uprave, hrvatski školski sistem, i "hrvatski" je postao "zvanični jezik". HDZ je pretvorio HZHB u jednopartijsku, etničku cjelinu hrvatskog naroda, što je definisao i u samom imenu.

Treba istaći da je postojala bitna razlika u težnjama HVO-a i HOS-a u ratu u BiH. Na čelu HOS-a Hercegovine se nalazio Blaž Kraljević, neupitni patriota koji se zalagao za nedjeljivost Republike Bosne i Hercegovine, te je kao takav, pretpostavlja se, likvidiran od strane hrvatskog državnog vrha, jer je spriječavao namjere stvaranja nezavisne hrvatske zajednice u BiH koja bi naknadno bila pripojena Republici Hrvatskoj.²⁵

HVO je tokom svog djelovanja često saradivao sa četničkim okupatorom i radio na slabljenju Bosne i Hercegovine, što je posebice bilo izraženo na teritoriji opkoljenog Sarajeva. Iako formiran kao paravojska, dodijeljen mu je ravnopravan status u želji za odbranom i

nezavisnošću BiH.

Ono što posebno boli jeste da su žrtve ovoliko godina poslije neravnopravne. Hrvatske žrtve i borci višestruko „vrijede“, i svesrdno se finansiraju i dalje novcem Republike Hrvatske, što je još jedan od pokazatelja da je Hrvatska bila učesnik agresije na BiH, te da pripadnici HVO nisu radili na odbrani, nego na rascjepkavanju BiH. Naime pored finansiranja od strane Federacije BiH u čijem sistemu penzijske i invalidske zaštite se borci, odnosno porodice poginulih nalaze. Istovremeno dobivaju i mjesecne naknade iz proračuna Republike Hrvatske.

070

Formiranje HZHB i vojno organizovanje Hrvata u BiH: Zajednički narativ

---

Od saveznika preko neprijatelja do ponovnih saveznika

—
071 —

Nakon osnivanja stranke HDZ BiH i četiri mjeseca prije proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, HDZ BiH je odlukom od 18. studenoga 1991. uspostavio HZHB na području zapadne i središnje Bosne i Hercegovine sa sjedištem u Mostaru kao političku, kulturnu, ekonomsku i teritorijalnu cjelinu. Ovoj zajednici kasnije će biti pridruženi i dijelovi Bosanske Posavine s većinskim hrvatskim stanovništvom, a Ustavni Sud BiH će osporiti postojanje ove zajednice odlukom od 14. rujna 1992. Godine 1993. HZ HB promjenila je ime u Hrvatska Republika Herceg-Bosna (HR HB). Sudska vijeća MKSJ-a u predmetima Blaškić (IT-95-14), Kordić i Čerkez (IT-95-14/2) i Naletilić i Martinović (IT-98-34) su utvrdila kako su politička vodstva HZ HB (HR HB) i Republike Hrvatske imala politički cilj odvajanja ovog teritorija od Bosne i Hercegovine i pripajanja Republici Hrvatskoj kako bi se ostvarilo ujedinjenje hrvatskog naroda u jednoj državi koja teži granicama Banovine Hrvatske iz 1939. godine.

HVO je osnovan 1992. godine kao vrhovno obrambeno tijelo te kasnije i kao upravno i izvršno tijelo HZ HB. Sporazumom o prijateljstvu i suradnji BiH i RH potpisanim između predsjednika Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića iste godine, HVO je postao dio Armije BiH.²⁶

Međunarodna zajednica je u isto vrijeme tražila političko rješenje sukoba koji su se razbuktavali u Bosni i Hercegovini. Pregовори predstavnika triju naroda u Bosni i Hercegovini uz međunarodne posrednike rezultirali su Vance-Owenovim mirovnim planom (2.siječnja 1993.) po kojem je BiH imala biti unitarnom decentraliziranom državom s 10 provincija, a svaka bi imala lokalnu upravu kojoj bi na čelu bili predstavnici njenog većinskog naroda. Bosanskim Hrvatima su ovim planom dodijeljene provincije 3, 8 i 10 te su njihovi predstavnici u potpunosti prihvatali rješenje predloženo navedenim planom,

dok ga bošnjačka i srpska strana nisu prihvatile. Ovaj mirovni plan ubrzao je proces neslaganja između Hrvatske i BiH koji je eskalirao sukobom 1993. godine. Sudska vijeća MKSJ-a su u nekoliko presuda²⁷ utvrdila da su politička rukovodstva RH i HZ HB ovaj plan unatoč protivljenju bosanskih Muslimana pokušala provesti silom. Prema Vance-Owenovom planu sve jedinice Armije BiH u provincijama koje su proglašene hrvatskim trebale su se odlukom vodstva bosanskih Hrvata podčiniti HVO-u. Nakon što je Armija BiH to odbila uslijedio je veliki broj sukoba koji su sa sobom nosili i počinjenje ratnih zločina i masovnog kršenja ljudskih prava na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine od strane pripadnika HVO-a i Armije BiH. Sukob je službeno prekinut Washingtonskim sporazumom²⁸ koji su 18. ožujka 1994. godine potpisali premijer BiH Haris Silajdžić, ministar vanjskih poslova RH Mate Granić i predsjednik Herceg-Bosne Krešimir Zubak.

Stradanja u bošnjačko-hrvatskom sukobu u ratu BiH: Hrvatski narativ

---

Tko je naredio ubojstva Hrvata?

Hrvati i Bošnjaci su se borili kao saveznici protiv JNA i srpskih snaga, sve do jeseni 1992. godine kada počinju bošnjačko-hrvatski sukobi, koji su rezultirali velikim brojem žrtava. Više od 1600 Hrvata izgubilo je život u ratnim zločinima (onako kako međunarodna zajednica definira ratni zločin), a među onima koji su život izgubili u masovnim zločinima bilo je i 1088 civila.²⁹

—
073

Sukob je dosegnuo svoj vrhunac 16. travnja 1993. godine. Kulminirajući događaj je poznat kao pokolj u Ahmićima i proglašen ratnim zločinom – zločinom protiv čovječnosti. Napad je bio usmjeren na posjede Muslimana. Kuće i štale su zapaljene, a pu no ljudi je u tom procesu i ubijeno. Prema podacima sakupljenim i provjerenim od strane sudova, 116 Bošnjaka je ubijeno, uključujući najmanje 41 nenaoružanih civila.

Iako je ovaj datum poznat među ljudima koji su više informirani o ratu, kako s Balkana, tako i u svijetu, ovo nije bio jedini kulminirajući događaj. Naime, istoga dana vođena je bitka u Trusini (selo u općini Konjic u Hercegovini) između Armije BiH (jedinice poznate kao „Zulfikar“) i HVO-a. Pripadnici ARBiH su išli od kuće do kuće te od tijela civila napravili tzv. živi štit te krenuli na brdo Križ gdje su uz prijetnje da će civile ubiti, natjerali pripadnike HVO-a (njih 6)³⁰ na predaju te ih zatim strijeljali. Slomivši otpor, vojnici armije su ušli u selo i brutalno ubili 18 civila hrvatske nacionalnosti, uključujući žene, djecu i starije te je ranjeno 4 civila. Osim nehumanog teroriziranja civila, vojnici su također opljačkali kuće i ostale posjede koji su pripadali Hrvatima.

Ono što dio hrvatskog društva smatra i naglašava kao strašnu nepravdu je činjenica da je srž oba zločina ista budući da su meta bili pripadnici isključivo jednog naroda, a opet zločin u Ahmićima je otkriven od strane UNPROFOR-a, medijski bio dobro pokriven od strane

stranih i domaćih medija te se počiniteljima sudilo pred MKSJ-om, dok s druge strane, zločinu u Trusini nije dan toliki medijski prostor ili pridana važnost, a počiniteljima je suđeno pred sudom BiH te se čini da je zločin nad Hrvatima zaboravljen i učinjen manje važnim od strane medija i politike.

Zločin u Trusini nije izoliran slučaj stradanja Hrvata u ovom sukobu. Ratni zločini su počinjeni nad Hrvatima diljem BiH, prije svega na teritoriji Hercegovine i središnje Bosne. Među brojnim stradanjima i zločinima, ističu se dva. Dana, 28. srpnja 1993. pri upadu pripadnika ARBiH u selo Doljani kod Jablanice pokupljeno je i ubijeno 37 osoba – 8 civila i 29 vojnih obveznika, od kojih je najveći broj u trenutku upada u selo bio zatečen nenaoružan na žetvenim radovima.³¹

U Grabovici, nadomak Mostara 9. rujna 1993., ubijena su 32 hrvatska civila, uglavnom starci, žene i djeca koji su ostali u selu i nakon što su pripadnici ARBiH zauzeli selo. Šire područje sela Grabovica se nalazilo pod kontrolom pripadnika Armije RBiH od 10. svibnja 1993. i u vrijeme počinjenog masakra bilo je udaljeno od svih linija dodira ili sukoba više od 35 km. Još 16 tijela nije pronađeno. Pretpostavlja se da su bačena u Neretvu ili u akumulacijsko jezero HE Salakovac. Neki od ubijenih prije egzekucije su bili monstruozno mučeni.³²

Nerijetko su egzekuciju nad civilima, pripadnicima HVO-a te ratnim zarobljenicima izvršavali arapski dobrovoljci, pripadnici pokreta El-Mudžahid, koji su ostali upamćeni po monstruoznosti izvršenja, i proslave zločina.³³

Po zapovjednoj odgovornosti za zločine nad Hrvatima nije odgovarao ni predsjednik Vlade RBiH, de facto bošnjačkog ratnog entiteta, niti ministri obrane ni unutarnjih poslova. Od dvojice načelnika Glavnog štaba Armije RBiH, general Sefer Halilović oslobođen je optužbi pred haškim sudom, dok je general Rasim Delić osuđen na 2 godine zatvora.³⁴

Stradanja u bošnjačko-hrvatskom sukobu u ratu BiH: Bosanskohercegovački narativ

---

(Ne)Prijatelji

075

Bošnjačko-hrvatski sukob u ratu u BiH se često naziva ratom u ratu. Bošnjaci su na Hrvate gledali kao na partnera protiv četničkog agresora i ideja Velike Srbije. Armija RBiH je do augusta 1992. godine izvršila punu mobilizaciju i imala 168.500 vojnika, bez snaga HVO-a i MUP-a BiH, a na teritoriji pod kontrolom Armije RBiH jedinice HVO-a su prihvачene kao dio oružanih snaga BiH. Ipak, prema navodima oficira Armije RBiH, HVO je od početka rata zaustavljao konvoje s oružjem i logistikom, što je dalo naslutiti da se ne radi o partnerskom odnosu sa hrvatske strane.

Niz sporadičnih sukoba, u kojima međusobno stradaju Bošnjaci i Hrvati, krajem aprila 1993, eskalirao je u totalni rat međunarodnog karaktera. Događaji koji su prethodili opštem sukobu su nazivani "preventivnim akcijama", i vršene su u različitim dijelovima Hercegovine i Srednje Bosne.

Preventivne akcije započinju u Središnjoj Bosni, prije svega genocidom u selu Ahmići, koje je bilo okruženo selima sa hrvatskim stanovništvom, gdje je pogubljeno 116 civila za par sati, uključujući žene, djecu i stare. Usljedio je talas prinudnih iseljenja, ubistava i silovanja. Bošnjaci su bježali iz Viteza ka Travniku ili Zenici, tvrdeći da su im hrvatski vojnici dali tri sata da napuste grad ili da budu ubijeni.

U roku od nekoliko sedmica u aprilu i maju 1993. godine, došlo je do pada Srebrenice, srpskog odbijanja Vens-Ovenovog plana, nemoći međunarodne zajednice da sproveđe mirovni plan i konačno izbijanja totalnog hrvatskog-bošnjačkog rata. Sve ovo je primoralo bosansku vladu i Armiju da se suoče sa novim stanjem stvari. Usljedio je krupan politički i vojni preokret: Armija RBiH počela je da uzvraća udarac. Nakon stravičnih izvještaja o logorima VRS-a, u toku ljeta počeli su da

pristižu jezivi izvještaji o maltretiranju i mučenju Bošnjaka u hrvatskim logorima. Dana 15. septembra 1993, Vijeće sigurnosti UN-a je izdalo saopćenje u kojem od Hrvata zahtjeva raspuštanje logora, podsjećajući na osjećaj "odvratnosti i osude" koju je izrazila međunarodna zajednica godinu dana ranije prilikom otkrivanja srpskih logora.³⁵

U noći 23. oktobra 1993, nakon neprestanog cjelodnevnog bombardovanja sela Stupni Do, pripadnici hrvatskih jedinica upadaju u selo nakon čega čine masakr nad stanovništvom. Zločin nad civilima i imovinom je trajao danima, sve do sitnih sati 3. novembra 1993. Kada hrvatski načelnik naređuje hrvatskom stanovništvu da se do zore spreme za evakuaciju i okupe na gradskim ulicama, pozivajući ih preko megafona.

Kako je rat bjesnio vlada SAD počela je da vrši pritisak na Zagreb, te Vijeće sigurnosti UN-a 3. februara 1994. postavlja Hrvatskoj rok od dvije sedmice da izvuče trupe svoje regularne vojske iz BiH ili da se suoči sa posljedicama. Pritisak je urođio plodom. U narednih nekoliko dana bosanska i hrvatska delegacija su dovedene u Vašington. Sporazum o bošnjačko-hrvatskoj federaciji je potpisana, a Hrvatskoj je zauzvrat obećana vojna i ekomska pomoć.

Stradanja u bošnjačko-hrvatskom sukobu u ratu BiH: Zajednički narativ

---

Čije žrtve više vrijede?

U traženju razloga za sukob između Hrvata i Bošnjaka svaka strana ima svoje kriterije i svoje krivce, a u pravilu vidi ih samo u drugome, dok u isto vrijeme svoje zločine prešućuje ili umanjuje. U tome se događaju neshvatljivi obrati u kojima se zaboravlja izvor svih ratnih zala, srpska agresija na Bosnu i Hercegovinu. Tako dio bošnjačkih političara optužuje Hrvate za agresiju i genocid³⁶, zaboravljujući zlodjela srpskog agresora, ne spominjući zla koja su oni nanijeli Hrvatima; npr. u srednjoj Bosni i u Hercegovini.

077

Što se tiče medijske pozornosti, u svjetskoj javnosti se ističu zločini Hrvata u Ahmićima i Stupnom Dolu, dok se manje ističu zločini Bošnjaka u Borovici kod Vareša, Kiseljaku kod Žepča, Trusini, Uzdolu, Doljanima, Grabovici kod Jablanice, Konjicu i u Mostaru. Ista se tendencija, zataškavanja bošnjačkih zločina nad Hrvatima te viđenje Bošnjaka isključivo u ulozi žrtve, vidi i u svjetu politike ali i u sjećanju na žrtve. Predstavnici Hrvata u BiH, ali i zvaničnici Republike Hrvatske su u više navrata pozivani da posjete mjesta nad kojima su izvršeni zločini nad Bošnjacima, te pruže ispriku žrtvama i preuzmu krivicu u smislu priznanja odgovornosti Republike Hrvatske.³⁷ Istovremeno, mjesta stradanja Hrvata u BiH su zanemarena³⁸ te se na obljetcnicama stradanja još uvijek nisu pojavili politički predstavnici bošnjačkog naroda, tako nastavljajući "zavjet šutnje" o ovim događajima. Na kraju, spomenimo i sudske procese. Zločini su bili procesuirani, ali pred sudovima "različite težine"³⁹. Tako primjerice za zločine u Ahmićima je suđeno pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju (po zapovjednoj odgovornosti), dok je za zločine u Trusini suđeno pred sudom BiH (direktnim izvršiteljima, ne zapovjednicima). Može se i to problematizirati s istog aspekta "uloge žrtve", no ipak je zločin prepoznat te je netko za njega odgovarao.

Kao posljedica hrvatsko-bošnjačkog sukoba nastao je tragičan egzodus hrvatskog naroda iz područja koja su bila ili su potpala pod kontrolu Armije BiH, ali isto tako i obrnuto.

Broj ubijenih i poginulih tokom ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini je predmet sporenja između zaraćenih strana, odnosno različitih institucija koje se bave istraživanjem ratnih dešavanja na teritoriji BiH. Brojka sa kojom bi se većina istraživača mogla složiti se kreće oko 100.000. Nažalost, često različiti istoričari, privatni istraživači, ali i mediji barataju ciframa koje se kreću i mnogo iznad ove brojke.⁴⁰ Takođe se nikada nije došlo do konsenzusa o broju prognanih i raseljenih osoba.

Posljedice ratnog sukoba između Hrvata i Bošnjaka u Bosni i Hercegovini su višestruke i tragične za sudbinu zemlje i za sva tri naroda u njoj. Iako je proces pomirenja među stanovništvom uznapredovao, mjeseta stradanja se često koriste za postizanje političkih ciljeva, i održavanje vještačkog stanja sukoba u miru. Nikada se primjerice ne spominju pozitivna događanja kao slučaj u Vitezu gdje su bosanski franjevci pred razjarenim ekstremistima iz svoga naroda branili Bošnjake ili da su u Varešu domaći Bošnjaci pomagali svoje susjede Hrvate, ne spominjući zajedničke borbe u toku cijelog rata u području Bihaća i Bosanskoj Posavini protiv zajedničkog neprijatelja.

Rušenje Starog mosta u Mostaru: Hrvatski narativ

Tko je srušio most?

—
079

U jeku velikosrpske agresije na Hrvatsku i BiH, 1992. godine dolazi i do otvorenog oružanog sukoba hrvatskih i bošnjačkih snaga, dotadašnjih saveznika u obrambenom ratu. Posljedica je to porasta nepovjerenja između dvije strane, kao i bojazni muslimansko-bošnjačke strane da je HZHB stvorena s ciljem odcjepljenja tog teritorija pod upravom hrvatskog naroda u BiH. Također, ustrajnost hrvatske strane da se samostalno organizira i djeluje nije doprinijela izgradnji odnosa, unatoč tome što su čelnici HZ HB više puta garantirali teritorijalni integritet Republike Bosne i Hercegovine. Jedno od glavnih područja sukoba je bio i Mostar, grad smješten u dolini rijeke Neretve, a s miješanim muslimansko-bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Između ostalog, u jednom trenutku je proglašen i glavnim gradom prethodno ustrojene Hrvatske Republike Herceg-Bosne.

Novonastala situacija je podijelila stanovništvo po vjersko-nacionalnoj osnovi na istočnu (bošnjačku) i zapadnu (hrvatsku) obalu Neretve koje su u jednom trenutku ostale spojene samo Starim mostom, dok su svi ostali mostarski mostovi preko Neretve bili porušeni ili znatno oštećeni.

Iako se hrvatskoj strani spočitava urbicid na teritoriju grada Mostara, razaranje grada na Neretvi je izvršeno znatno ranije. Tijekom ljeta 1992., srpske snage pod naredbom zapovjednika JNA Momčila Perišića teroriziraju grad, ruše kulturnopovijesne spomenike, privredne i vojne komplekse. Na udaru srpskih snaga se našao i Stari most, i to u dva navrata, u lipnju i listopadu 1992., nakon čega su snage HVO-a poduzimale akcije sanacije i osiguranja mosta.⁴¹ Nakon protjerivanja srpskih snaga tijekom akcije Lipanske zore, Stari most ostaje jedini most na Neretvi, sve do 9. studenog 1993. kada je nakon nekoliko dana granatiranja (i 427 godina postojanja) srušen. Rušenje Starog mosta

je snimljeno s tri kamere, a jedna od njih je 'uhvatila' i tenk iz kojeg su ispuçane spomenute granate kojima je most navodno srušen.

Za rušenje mosta je okrivljena hrvatska strana, odnosno postrojbe hrvatskog generala Praljka kojemu je Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju u Haagu i sudio za taj čin. Tijekom samog sukoba Stari most je bio pod kontrolom Armije BiH i korišten je za prijevoz naoružanja, što nedvojbeno daje legitimitet možebitnom rušenju mosta od strane HVO-a.

Ono što daje naslutiti da most ipak nije srušen od hrvatske strane je: nepostojanje naredbe da se sruši most, oslobođajuća presuda generalu Praljku po toj točki optužnice (29.11.2017. godine) i način rušenja mosta koji kao da je srušen podmetnutim eksplozivom (što se kasnije dokazivalo raznim eksperimentima i stručnim analizama).⁴²

Kako bilo, rušenje Starog mosta je ostavilo mnogo veće posljedice na osjećaje i 'psihi' Mostaraca koji su bili ogorčeni i ljutiti zbog rušenja simbola njihovog grada, nego na daljnji tijek sukoba hrvatske i muslimansko-bošnjačke strane. Po završetku rata krenulo se u rekonstrukciju mosta koja je dovršena 2004. godine uz svesrdnu potporu Republike Hrvatske. Tako Stari most i danas ostaje simbolom grada povezujući dvije obale Neretve.

Rušenje Starog mosta u Mostaru: Bosanskohercegovački narativ

Zna se.

Pitanje: Ko je srušio Stari most nas zatekne svakog 9. novembra, kada se prisjetimo jednog od najgnusnijih zločina u proteklom ratu - urbicida, koji je imao za cilj promijeniti tok historije, zauvijek zatrti postojanje Bošnjaka u Hercegovini, ubiti duh i vjeru u multinacionalno društvo, i suživot na ovim prostorima.

—
081 —

Most je djelimično oštetila takozvana Vojska Republike Srpske (VRS) i Jugoslavenska narodna armija (JNA), da bi dana, 9. novembra 1993. HVO srušio Stari most kao dio kampanje granatiranja i teroriziranja Mostara. Dan ranije HVO je započeo s kampanjom rušenja mosta ispaljujući na desetine projektila u luk i kule, što je okončano sutradan njegovim konačnim rušenjem. Ovo je bila kulminacija višemjesečnog terorisanja građana Mostara. Početkom avgusta 1993. na istočnoj strani Mostara se nalazilo 25.000 ljudi pod opsadom, sa veoma malo hrane, bez izvora pitke vode.

Po stručnoj studiji zasnovanoj na videosnimcima tvrdi se da je eksplozija mogla biti uzrokovana detonacijom štapina u vodi, mada se potvrđuje da je tokom prijepodneva (u 9:57) i poslijepodneva (u 15:52), 8. novembra 1993, Stari most bio izložen udarima različitih projektila, pa vjerojatno i tenkovskih. Evropski historičari Holm Sundhaussen⁴³ i Marie-Janine Čalić⁴⁴ tvrde da je most srušen granatiranjem HVO-a ili Hrvatske vojske (HV), a slično mišljenje odgovornosti hrvatskih postrojbi izrazio je i Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije u presudi Prlić i drugi (IT-04-74).⁴⁵

Nakon objavlјivanja 36 Tuđmanovih stenograma⁴⁶ i sedam presuda pred MKSJ-om, može se zaključiti da je rušenje mosta bilo dio smišljene kampanje agresije Hrvatske, koja se, između ostalog, ogledala i u urbicidu. O metodama urbicida i agresije Hrvatske na

Bosnu i Hercegovinu svjedoči razgovor Tuđmana s Jankom Bobetkom i Antom Rosom 6. novembra 1993, samo 4 dana prije rušenja Starog mosta. U jednom trenutku Tuđman od Rose traži da protiv Bošnjaka primijeni "neke elemente zastrašivanja" te da izvoli upotrijebiti sve što je moguće, jedino bez upotrebe bojnih otrova. Samo četiri dana kasnije, srušen je Stari most.

Inače, stenogrami Franje Tuđmana su nedvosmisleno najdirektniji dokaz agresije Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu i nalaze se u Haškom tribunalu kao dokazni materijal. Ratni zločinac Slobodan Praljak je u nekoliko navrata svojom hiperprodukcijom kvazihistorijskih knjiga pokušao prebaciti odgovornost rušenja na bošnjačku stranu, ali je isto tako 2004. za Slobodnu Dalmaciju izjavio: "Stari most je bio vojni objekat, a vojni objekat u ratu, bez obzira na njegovu povijesnu i kulturološku vrijednost, može biti srušen."⁴⁸

Rušenje Starog mosta u Mostaru: Zajednički narativ

Most koji razdvaja

Gradnja Starog mosta u Mostaru dovršena je 1566. godine, a gradio ga je majstor Mimar Hajrudin na zahtjev tadašnjeg turskog sultana Sulejmana Veličanstvenog⁴⁹. Neki smatraju da je upravo prema mostu grad Mostar dobio ime, da li prema njegovom imenu (most stari = mostar) ili prema ljudima koji su čuvali most – mostarima. Kako bilo, više nego uporabnu ili (u ratu) vojnu, most je imao simboličku vrijednost.

083

Iako je sigurnost i egzistencija mosta već bila ugrožena i ranije, tijekom Drugog svjetskog rata, kada je u nekoliko navrata bio napunjen eksplozivom kako bi ga se, u slučaju nužde, srušilo i time onemogućilo protivničkoj strani njegovu uporabu, ipak zlu je sudbinu Stari most dočekao tijekom hrvatsko-bosanskohercegovačkog sukoba. Tako je u točki optužnice protiv ratnih lidera bosanskih Hrvata (Šestorice) rušenje Starog mosta obuhvaćeno kao “razaranje ustanova namijenjenih obrazovanju i religiji”, a raspravno je vijeće većinom glasova zaključilo da je dana 8. Studenog 1993. tenk HVO-a tijekom ofenzive cijeli dan otvarao vatru po Starom mostu, zbog čega se konačno srušio sljedeće jutro⁵⁰. Žalbeno vijeće u predmetu Prlić i drugi zaključuje, iako je među stanovništvom Mostara, a i među Hrvatima i Bošnjacima sporan razlog rušenja mosta, da je rušenje prouzrokovalo neproporcionalnu štetu civilnom muslimanskom stanovništvu istočnog Mostara, ali budući da ga je koristila Armija BiH, most je za HVO predstavljaо legitimni vojni cilj.⁵¹

Nakon obustave ratnih dejstava na istom mjestu je izgrađen privremeni, viseci most, sličan onom starom iz vremena prije mimara Hajrudina. Deceniju kasnije, 2004. godine, od preostalih ruševina i komada onog istog hercegovačkog kamena, sagrađen je novi Stari most koji je 2005. uvršten na listu svjetske kulturne baštine pod

zaštitom UNESCO-a. Mostarski krug života se ponovo zatvorio.

Rušenje mosta, opsada grada te terorisanje stanovništva u gradu su godinama poslije rata ostali svježa teme, te se često Mostar navodi kao „grad slučaj“. Razlog za ovakav stav je jako loš pravni i politički status grada na Neretvi, kojim nije zadovoljna ni jedna strana. Mostar je od rata u BiH bio politički podijeljen na dva dijela, bošnjački - istočni i hrvatski - zapadni. Statutom koji je nametnuo bivši visoki predstavnik u BiH Paddy Ashdown, 2004. godine ukinuto je šest općina i uvedena jedinstvena Gradska uprava.

Lokalni izbori u Mostaru zadnji put održani su 2008. godine. Trenutno, ne postoji Gradsko vijeće, a sva vlast je u rukama „doživotnog“ gradonačelnika Ljube Bešlića. Jako zategnuti politički odnosi su se prenijeli i na odnose stanovništva sa dvije strane grada. Komunikacija i 25 godina nakon rušenja mosta skoro da ne postoji.

■ **Formiranje HZHB i vojno organizovanje Hrvata u BiH**

18 Isti dan kada je u Grudama osnovana HZHB, na hrvatskom ratištu je došlo do pada Vukovara, u kome su nakon toga JNA i srpske paravojne formacije počinile mnoga ubojsztva i ratne zločine.

19 Naime u to vrijeme, dok je srpsko-crnogorski agresor razarao hrvatsko mjesto Ravno kod Trebinja, u istočnoj Hercegovini, iz Sarajeva su dolazile poruke „to nije naš rat“ (A. Izetbegović), te je bilo jasno da je potrebno pobrinuti se samostalno za obranu hrvatskih zajednica u BiH (ta organizacija bila je temeljem nastojanja da se održi kao konstitutivan i suveren narod u Bosni i Hercegovini).

085

20 Često se za separatističke konotacije optužuje Republika Hrvatska iako je jedna od prvih zemalja koja je priznala BiH.

21 Odluka o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, 18. 11. 1991. Faktor.ba. Obilježena godišnjica tzv. HR Herceg-Bosne. Sarajevo. *Obilježena godišnjica tzv. HR Herceg-Bosne*. Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208114131/https://faktor.ba/vijest/obiljezena-godisnjica-tzv-hr-hercegbosne/718>
(arhivirano: 08.02.2020.)

22 Index. *ICTY: Milošević dokazivao da je i Kljujić bio za podjelu BiH*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208114726/https://www.index.hr/vijesti/clanak/icty-milosevic-dokazivao-da-je-iklujic-bio-za-podjelu-bih/148665.aspx>
(arhivirano: 08.02.2020.)

23 "Banovina Hrvatska rezultat je pokušaja rješavanja hrvatskog pitanja i stvaranja mogućnosti za opstanak jugoslavenske države u okolnostima zaoštrenih europskih političkih prilika uoči II. svjetskog rata. Zakonski počinje postojati donošenjem Uredbe o Banovini Hrvatskoj 26. kolovoza 1939. Poznata je kao mačekovsko rješenje hrvatskoga pitanja", prema Banovina Hrvatska, *Hrvatska enciklopedija.hr*. 1999-2009. Ur. Brozović, Dalibor; Kovačec, August; Ravlić, Slaven. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208115127/https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=5743>
(arhivirano: 08.02.2020.)

24 Operacija Lipanjske zore je zajednička operacija HVO-a, HV-a i HOS-a iz lipnja 1992. godine. Akcija je trajala od 7. lipnja do 26. lipnja 1992. godine. To je prva pobeda nad velikosrpskim agresorom u ratu u Bosni i Hercegovini. Operacijom Lipanjske zore oslobođena je dolina rijeke Neretve, a na nekim mjestima združene hrvatske snage su izbile na današnju crtu razgraničenja između Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.

25 Index. *Tko je ubio Blaža Kraljevića?* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208114912/https://www.index.hr/vijesti/clanak/tko-je-ubio-blazakraljevica/987482.aspx>
(arhivirano: 08.02.2020.)

26 “Braniocem, u smislu ovog Zakona, smatra se pripadnik Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatskog vijeća obrane i policije nadležnog organa unutrašnjih poslova (u daljnjem tekstu: Oružane snage) koji je učestvovao u odbrani Bosne i Hercegovine (početak agresije na općinu Ravno) od 18.09.1991. do 23.12.1996. godine, odnosno do prestanka neposredne ratne opasnosti i koji je demobiliziran rješenjem nadležnog vojnog organa, kao i lice koje je učestvovalo u pripremi za odbranu i u odbrani Bosne i Hercegovine u periodu prije 18.09.1991. godine a koje je angažirano od nadležnih organa.” Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica FBiH, 2004, čl.2, st. 1. Pored organizovanja u postrojbama HVO-a dio bh. Hrvata se organizovao u okviru HOS-a, ali se kao takav treba posmatrati kao paravojska.

27 Uz organizaciju u jedinice HVO-a, neki bosanski Hrvati su se organizirali i unutar HOS-a, i treba ih se promatrati u svojstvu paravojske.

28 Uloga HVO-a i HZ(R)HB u ratu u BiH redefinira se presudom MKSJ-a u predmetu Prlić i drugi koja je donesena 29.11.2017. Za vrijeme izricanja presude šestorici optuženih političkih i vojnih lidera Herceg Bosne jedan od kasnije osuđenih, Slobodan Praljak je počinio samoubojstvo. Ovaj događaj i presuda koja je šestorici odredila višegodišnje zatvorske kazne i utvrdila počinjenje velikog broja zločina te udruženi zločinački pot hvat na čelu s liderima Republike Hrvatske i Herceg Bosne dodatno potvrđuje agresivno djelovanje HV-a i HVO-a prema Bosni i Hercegovini.

29 Više o samom sporazumu može se pronaći na stranicama United States Institute for Peace:

- https://web.archive.org/web/20200208115449/https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/public_agreements/washagree_03011994.pdf
(arhivirano: 08.02.2020.)

■ Stradanja u bošnjačko-hrvatskom sukobu u ratu BiH

30 Narod.hr. *Bošnjački ratni zločini nad Hrvatima – zašto pravosuđe BiH o njima šuti?* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208120052/https://narod.hr/hrvatska/bosnjacki-ratni-zlocini-nad-hrvatima-zastopravosude-bih-njima-suti>
(arhivirano: 08.02.2020.)

31 N1 BiH, *Edin Džeko osuđen na 13 godina zatvora za ratne zločine.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208120247/http://ba.n1info.com/Vijesti/a29538/Edin-Dzeko-osudjen-na-13-godina-zatvora-za-ratne-zlocine.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

32 Index. 21. godišnjica zločina nad 39 hrvatskih branitelja i civila u Doljanima kod Jablanice. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208121038/https://www.index.hr/vijesti/clanak/21-godisnjica-zlocina-nad-39-hrvatskih-branitelja-i-civila-u-Doljanima-kod-Jablanice/762523.aspx>
(arhivirano: 08.02.2020.)

33 Bursać, Dragan. *Mrtva Mladenka iznad Neretve*. Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208120925/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mrtva-mladenka-iznad-neretve>
(arhivirano: 08.02.2020.)

34 Duhaček, Gordan. *Zločini Armije BiH nad Hrvatima*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208121145/https://www.index.hr/vijesti/clanak/zlocini-armije-bih-nad-hrvatimaubijali-i-protjerivali-civile-rusili-crkve-mudzahedini-zarobljenicima-odsijecали-glave/1013948.aspx>
(arhivirano: 08.02.2020.)

35 Jabuka TV. *Haaške presude: Hrvatima 273, Bošnjacima 8,5 godina zatvora*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208121300/https://www.jabuka.tv/haaske-presude-hrvatima-273-bosnjacima-85-godina-zatvora/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

36 Veterani.ba. *Vijeće sigurnosti UN-a od Hrvata zatražilo raspuštanje logora*. Visoko.

- <https://web.archive.org/web/20200208121422/http://veterani.ba/naslovna/2019/09/15-09-1993-vijece-sigurnostiu-n-a-od-hrvata-zatrazilo-raspustanje-logora/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

37 Genocid nije utvrđen od strane ICTY ni za jedno od navedenih zločina počinjenih tijekom bošnjačko-hrvatskog sukoba.

38 Ivo Josipović (predsjednik Hrvatske od 2010. do 2015.) se poklonio žrtvama s riječima nade da se slični zločini ne ponove. Njegovom posjetu je pružena podrška od strane kardinala Puljića i premijera Zorana Milanovića. Njegova nasljednica, Kolinda Grabar Kitarović je također posjetila Ahmiće.

39 Država BiH nema jedinstvene standarde memorijalizacije mesta stradanja, te je do sada podizala i finansijski podržala isključivo memorijale posvećene mjestima gdje se Bošnjaci javljaju kao žrtve. Tako je npr, u slučaju stradanja Hrvata u selu Trusina žrtvama odana počast izgradnjom spomenika, finansiranog od strane stanovništva, gdje se svake godine obilježava godišnjica od strane obitelji, prijatelja, političkih predstavnika Hrvata i vjerskih vođa, te udruga branitelja.

40 Radi se o sudovima koji prije svega u laičkom interpretiranju imaju različitu težinu. Naime, presude međunarodnih sudova se često uzimaju kao osnova za dnevopolitičke rasprave, pisanje novih historija ovih prostora, te se uzimaju sa većom dozom povjerenja, dok se lokalni sudovi percipiraju manje važnima.

41 Slobodna Dalmacija. *Haaški popis Knjiga smrti u BiH: u ratu 104.732 poginulih*. Split.

- <https://web.archive.org/web/20200208121541/https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/haaski-popis-knjiga-smrtiu-bih-u-ratu-104-732-poginulih-96534>
(arhivirano: 08.02.2020.)

■ Rušenje Starog mosta u Mostaru

42 Perić, Ratko. 2003. *Na Neretvi čuprija Crkva na kamenu.* 11. 161. str.

43 Polšak Palatinuš, Vlatka. *Presuda šestorci podgrijala vruće pitanje: Kako i zašto je srušen Stari most?*. Zagreb.

• <https://web.archive.org/web/20200208121719/https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/presuda-sestorci-podgrijalavrue-pitanje-kako-i-zasto-je-srusen-stari-most-foto-20171129>
(arhivirano: 08.02.2020.)

44 Sundhaussen, Holm. 2012. *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943-2011 - Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen*. Böhlau Verlag Wien - Köln - Weimar. Beč.

45 Čalić, Marie-Janine. 1996. *Krieg und Frieden in Bosnien Herzegowina*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt an Main.

46 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2017. *Sažetak presude Žalbenog vijeća u predmetu Prlić i drugi*. Den Haag.

47 *Stenogrami o podjeli Bosne*. 2005. Priredio Lucić, Predrag Lucić. Feral Tribune – Dani. Split - Sarajevo.

48 Bralo, Blaškić, Prlić, Naletilić, Kordić, Aleksovski, Rajić

49 Behram, Alija. *Svjedoci vremena: 25 godina od rušenja Starog mosta u Mostaru*. Mostar.

• <https://web.archive.org/web/20200208121900/https://www.tacno.net/novosti/svjedoci-vremena-25-godina-odrusenja-starog-mosta-u-mostaru/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

088

50 Gudelj, Jurica. *Najpoznatiji most u BiH*. Banja Luka.

• <https://web.archive.org/web/20200208122147/https://www.nezavisne.com/zivot-stil/nekretnine-vrt/Najpoznatijimost-u-BiH/9058>
(arhivirano: 08.02.2020.)

51 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2013. *Sažetak presude Pretresnog vijeća u predmetu Prlić i drugi*. Den Haag.

52 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2017. *Sažetak presude Žalbenog vijeća u predmetu Prlić i drugi*. Den Haag.

BOSNA I HERCEGOVINA / CRNA GORA

2

BiH / MNE / Bukovica / 26.-29. oktobar / listopad

093

Rušenje Stariog mosta u Mostaru

42 Perić, Raiko. 2003. *Na Neretvi čuprija Crkva na kamenu.* 11. 161. str.

43 Polšak Palatinuš, Vlatka. *Presuda šestorci podgrijala vruće pitanje: Kako i zašto je srušen Stari most?* Zagreb.

• <https://web.archive.org/web/20200208121719/https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/presuda-sestorci-podgrijala-vruce-pitanje-kako-i-zasto-je-srusen-stari-most-foto-20171129> (arhivirano: 08.02.2020.)

44 Sundhaussen, Holm. 2012. *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943-2011 - Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen.* Böhlau Verlag Wien - Köln - Weimar. Beč.

45 Čalić, Marie-Janine. 1996. *Krieg und Frieden in Bosnien Herzegowina.* Suhrkamp Verlag. Frankfurt an Main.

46 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2017. *Sažetak presude Žalbenog vijeća u predmetu Prlić i drugi.* Den Haag.

47 *Stenogram po podjeli Bosne.* 2005. Priredio Lucić, Predrag Lucić. Feral Tribune – Dani. Split - Sarajevo.

48 Bralo, Blaškić, Prlić, Naletilić, Kordić, Aleksovski, Rajić

49 Behram, Alija. *Svjedoci vremena: 25 godina od rušenja Stariog mosta u Mostaru.* Mostar.

• <https://web.archive.org/web/20200208121900/https://www.tacno.net/novosti/svjedoci-vremena-25-godina-odrusenja-starog-mosta-u-mostaru/> (arhivirano: 08.02.2020.)

50 Gudelj, Jurica. *Najpoznatiji most u BiH.* Banja Luka.

• <https://web.archive.org/web/20200208122147/https://www.nezavisne.com/zivot-stil/nekretnine-vrt/Najpoznatijimost-u-BiH/9058> (arhivirano: 08.02.2020.)

51 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2013. *Sažetak presude Pretresnog vijeća u predmetu Prlić i drugi.* Den Haag.

52 Međunarodni kažnjeni sud za bivšu Jugoslaviju. 2017. *Sažetak presude Žalbenog vijeća u predmetu Prlić i drugi.* Den Haag.

**BOSNA I HERCEGOVINA /
CRNA GORA**

2

091

092

2

093

U ovom narativu pokušali smo bliže upoznati problematiku sukoba Bosne i Hercegovine i Crne Gore u ratovima devedesetih. Često se učestvovanje Crne Gore u ratovima 90-ih zaboravlja jer se odgovornost prebacuje na Srbiju i Beograd u kojima je bio centar rukovodstva „krnje SFRJ“. Prije putovanja i razmjena u Sarajevu i Bukovici nismo bili upoznati sa učestvovanjem Crne Gore i zločinima koji su počinjeni. Potrebno je napomenuti da je Crna Gora imala državnost i da je njen politički vrh imao uticaja na donošenje odluka u „krnjoj SFRJ“. Takođe bitno je napomenuti da su ljudi iz Crne Gore bili u sastavu vojske JNA, po nekim podacima blizu 20.000, ali i kasnije je veliki broj dobrovoljaca odlazilo na ratišta sa paravojnim formacijama u BiH.

Pitanje učestvovanja Crne Gore je veoma kompleksno jer ni dan danas nije razjašnjena odgovornost rukovodstva Crne Gore u ratovima devedesetih. Bitno je napomenuti da je Crna Gora bila i ostala multietnička država u kojoj na sreću nije došlo do većih krvoprolaća u njoj samoj.

Upoznali smo se Deportacijom građana BiH iz CG koji su kasnije ubijeni ali i sa Bukovicom za koju imamo samo zajednički narativ jer se radi o stradanju građana Crne Gore bošnjačke pripadnosti koji su jednim dijelom izbjegli za BiH ali se taj događaj povezuje sa događajima u Čajniču. Tačnije tada se većinska Crna Gora smatrala srpskom i svakog stradanju srpskog naroda u BiH doživljavalо se vrlo subjektivno.

Deportacije u Bukovici bile su posebna tema koju smo obrađivali u sklopu naših studijskih posjeta. Bukovica je prostrano, planinsko područje u sjevernom dijelu Crne Gore, u neposrednoj blizini Pljevalja, koje se graniči sa Bosnom i Hercegovinom, na kojem se odigrao jedan od zločina u burnoj istoriji bivše Jugoslavije.

Medijska propraćenost samog događaja vezanih za zločine u Bukovici nije u potpunosti prisutna, pa samim tim i informisanost o događaju je izostala kod omladine. U ranijim izdanjima udžbenika istorije za 4. razred srednjih škola je naveden dati događaj u sklopu teme raspada SFRJ, dok je danas uopšte izostavljen zločin u Bukovici.

U periodu do ranih devedesetih godina u selu Bukovica je živjelo oko sto porodica koje su bile pretežno muslimansko stanovništvo. Iako administrativno pripada Crnoj Gori i opštini Pljevlja, stanovništvo je bilo u stalnom kontaktu sa Bosnom i Hercegovinom, odnosno opština Foča, Goražde i Čajniče, gdje su se mještani Bukovice školovali, radili i samim tim tamo imali rodbinu.

Sa izbijanjem oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini, vojska Jugoslavije sprovodi mobilizaciju Crnogoraca i Srba u Bukovici, kao i širom Crne Gore. Po prvi put Vojska Jugoslavije otvara komandu u Bukovici, u selu Kovačevići. Pripadnici oružanih formacija bosanskih Srba slobodno prelaze iz Bosne i Hercegovine na teritoriju Crne Gore. Ta vojska i pripadnici vojske Jugoslavije tretiraju bukovičke Muslimane kao neprijateljsku stranu u ratu. Ranih devedesetih na teritoriji Bukovice boravio je veliki broj rezervista vojske Jugoslavije, pripadnika paravojnih formacija i policije Crne Gore, koji su uz izgovor da traže nelegalno oružje mučili mještane, pretresali kuće, pljačkali, maltretirali i zlostavljali bukovičke Bošnjake. Pretresi muslimanskih kuća, pod izgovorom da nelegalno drže oružje, pljačka novca i vrednosti, batinjanje muškaraca, prijetnje ubistvom ukoliko se ne isele i povremena ubistva tjeraju Muslimane da bježe iz Bukovice. Pripadnici vojske bosanskih Srba su uzimali Bukovičanske civile kao taoce radi razmjene za srpske zarobljenike i dobijanja informacija o učešću muslimana u ratu. Vijest o otmicama bukovičkih Muslimana objavio je crnogorski nedeljnik „Monitor“ nekoliko dana kasnije, ukazujući na uklapanje tog događaja u plan beogradske politike o stvaranju etnički čistog prostora na teritoriji Crne Gore uz granicu sa BiH.

094

U Bukovici je po popisu iz 1992. Godine bilo 118 kuća i oko 1.500 stanovnika. Prema izvještaju udruženja protjeranih Bukovičkih stanovnika šest osoba je ubijeno a dvoje je izvršilo samoubistvo nakon izvršene torture. Jedanaest osoba je kidnapovano a nad oko 70 ljudi je vršeno fizičko nasilje u periodu od 1992. do 1995. godine. Na osnovu prikupljenih podataka više od 800 bukovičkih Muslimana primorano je da napusti svoje kuće i sela zbog nasilničkog ponašanja pripadnika vojske Jugoslavije i nasilja koje je neometano sprovodila vojska

bosanskih Srba u pograničnom području Crne Gore prema Bosni. Ovakav način sukobljavanja vojske sa stanovništvom u samom startu krši pravila ratovanja koja su propisana Ženevskom konvencijom.

Momir Bulatović, tadašnji predsjednik Crne Gore, kaže: „Žao mi je zbog terorističkog napada. Za takvo nešto su spremni samo bezumnici“. Bulatović je posebno skrenuo pažnju na opasnost od spekulacija koje su se umnožile nakon događaja. U vezi sa optužbama opozicije za blagonaklonost prema širenju Šešeljeve retorike i podbunjivanje naroda u Crnoj Gori, Bulatović je negirao glasine da je Šešelj zapretio „strašnom odmazdom“ prema počiniocima.

Samo je jedno ubistvo procesuirano od strane sudske vlasti dok ostala nisu ni pomenuta na suđenju na višem sudu u Bijelom Polju.

Na suđenju na višem sudu u Bijelom Polju presuđeno je da niko nije kriv za zločin u Bukovici. To je druga oslobođajuća presuda koju je ovaj sud donio u procesu protiv sedmorice bivših pripadnika pljevaljske policije i vojske Jugoslavije, koje je crnogorsko tužilaštvo teretilo za zločin u Bukovici. Sud je sedmorici optuženih oslobođio uz obrazloženje - nema dovoljno dokaza. Zašto nema, niko nije objašnjavao.

Primijetili smo takođe da je Crna Gora kao i u ostalim zločinima isplatila oštetu i priznala zločin, ali da odgovorni nisu procesuirani i da rukovodstvo nikad nije odgovaralo jer su i danas isti ljudi na visokim pozicijama. Za ove zločine malo ko zna osim stručne i društvene aktivne javnosti kao i porodica samih žrtava, mještana Bukovice i mještana Pljevalja. Vlast u Crnoj Gori negira komandnu odgovornost za te zločine. Svakako postoje svjedočenja i dokumentarni filmovi kao i procesi koji nisu završeni na adekvatan način pred domaćim sudovima, a što je veoma bitno za kvalitetno suočavanje sa prošloću.

096

Deportacije iz Crne Gore: Bosanskohercegovački narativ

Lov na izbjeglice

—
097

Crnogorska policija je u maju 1992. nezakonito uhapsila najmanje 66 civila Muslimana i Srba iz BiH, a po mnogim izvorima čak 160, i predala ih snagama Republike Srpske u Bosni i Hercegovini. Ovi građani BiH izbjegli su u Crnu Goru kako bi zatražili zaštitu od ratnih događanja u svojoj zemlji. Protivno Ustavu Crne Gore i međunarodnim konvencijama, izbjeglice su uhapšene, zadržane i isporučene Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini. Lov na izbjeglice trajao je mjesecima. Nesrećni ljudi hapšeni su duž Crnogorskog primorja od Ulcinja do Herceg Novog, ali i u unutrašnjosti. Većina je 27. maja te godine odmah ubijena, ostali su mučeni pa ubijeni u logorima, a samo je manji broj njih preživio. Tijela nekih još nisu pronađena, niti se zna gdje su tačno ubijeni. Na crnogorskoj teritoriji ubijene su i dvije tročlane izbjegličke porodice - Klapuh i Avdagić, iz Foče.⁵³

Ono što je sporno na putu do ostvarenja presude jesu izvršioc i stepen umješanosti političkog vrha države Crne Gore. Oni koji su naredili i izvršili ove zločine još uvijek nisu pojedinačno odgovarali za svoja nedjela. Razlog tome je vjerojatno taj što je državnom vrhu Crne Gore vrijeme izgleda stalo devedesetih, ista lica nalaze se na istim funkcijama. Tadašnji predsjednik Vlade, Milo Đukanović, danas je predsjednik Crne Gore.

Tužilaštvo Crne Gore u više navrata je, na zahtjev porodica žrtava, pokrenulo istragu protiv tadašnjih policijskih službenika zbog sumnje da su počinili krivično djelo „ratni zločin protiv civilnog stanovništva“ učestvujući u deportaciji bošnjačkih izbjeglica. Sve optužene Viši sud u Podgorici oslobođio je optužbi 29.3.2011. zbog „nedostatka dokaza“.⁵⁴

U trenutku pisanja ovog narativa, Evropski sud za ljudska prava čekao je na odgovor Crne Gore na tužbu koja se odnosi na deportacije

bošnjačkih izbjeglica koje su kasnije ubijene.⁵⁵

„Današnja, reformirana Crna Gora diči se svojim demokratskim reformama, a njen predsjednik javno se izvinio Hrvatskoj za zločine počinjene tokom '91. i '92. godine u Dubrovniku i njegovom zaleđu. Istovremeno, Đukanoviću ne pada na pamet da se izvini Bosni i Hercegovini, a naročito familijama onih Bošnjaka koje je njegova policija iz Crne Gore deportovala Radovanu Karadžiću. Tim ljudima od tada se gubi svaki trag. Političari i policajci koji znaju istinu šute.“⁵⁶

Deportacije iz Crne Gore: Crnogorski narativ

Ispravljena greška organa bezbjednosti

Za vrijeme maja i juna 1992. godine pripadnici policije Crne Gore sudjelovali su u uhićenju, zadržavanju i predavanju snagama Republike Srpske izbjeglica iz Bosne i Hercegovine na teritoriju Crne Gore.

—
099
—

Nekoliko desetina građana BiH, pretežno Bošnjaka, spas od užasa rata u Bosni i Hercegovini potražili su u Crnoj Gori, a njene institucije su ih deportirale te su one tragično završile u logoru u Foči u Bosni i Hercegovini. Ovi incidenti bili su greška organa bezbjednosti i uz sve napore oni koji su odgovorni za tu grešku do sada nisu privедeni pravdi.

Kako bi pokazala dobru namjeru i suočjećanje prema žrtvama, Vlada Crne Gore isplatila je 2008. odštetu porodicama nastradalih u iznosu 5 miliona eura.⁵⁷

Veći dio javnosti nije bio upoznat sa ovim zločinom, tek kasnije se otvara pitanje i odgovornost policije i vlasti u Crnoj Gori.

Unatoč ovim incidentima u vremenima rata, Crna Gora je, prema rečima njenog predsjednika Đukanovića ipak bila „dobro i više nego toplo utočište za sve ljude koji su pred vihorom rata i u nevolji morali napustiti svoja ognjišta“. „Pokazala je da je dovoljno prostrana i topla, i za Srbe koji su morali napustiti svoja ognjista u Krajini i u Bosni, i za Muslimane koji su iz istih razloga morali napustiti svoje domove u Bosni“, izjavio je Milo Đukanović, predsjednik Crne Gore.⁵⁸

100

Deportacije iz Crne Gore: Zajednički narativ

Zločin pod tepihom

—
101
—

U maju i junu 1992. godine, pod optužbom za ratne zločine, policija Crne Gore protupravno je uhapsila desetine izbjeglih Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine, koji su zatim isporučeni pripadnicima vojske Republike Srpske. Najveći broj uhapšenih izbjeglica doveden je u Centar bezbjednosti Herceg-Novi, odakle su organizovano 25. i 27. maja autobusima transportovani u koncentracioni logor KPD Foča pod kontrolom srpskih snaga u Bosni i Hercegovini. Svi Bošnjaci deportovani 27. maja 1992. ubijeni su vjerovatno istog dana, a njihova tijela bačena su u rijeku Drinu. Pored Bošnjaka, istovremeno su hapšene i izbjeglice srpske narodnosti, koje su vraćene na teritorij pod kontrolom vojske RS pod izgovorom vojne obaveze.

Prema zvaničnim podacima na teritoriji Crne Gore uhapšene su i deportovane ukupno 83 izbjeglice iz BiH. Tačan broj stradalih nije poznat. Šeki Radončić, crnogorski novinar i publicista, navodi da je na osnovu višegodišnjih istraživanja došao do podatka da se radi o 105 Bošnjaka, 33 Srbinu i 5 Hrvata. Uz to, na teritoriji Crne Gore ubijene su i dvije tročlane izbjegličke porodice iz Foče. Još uvijek nisu pronađeni posmrtni ostaci svih žrtava. Sedmoro njih je preživjelo mučenja fočanskog logora u BiH.⁵⁹

U predmetu Krnojelac pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju utvrđeno je da su u logoru u Foči u Bosni i Hercegovini dovedena lica iz policijske stanice Herceg Novi u Crnoj Gori i to protiv pravno, bez bilo kakvog pravnog osnova.⁶⁰

Iako vlasti tvrde da je akcija hapšenja i deportovanja trajala samo jedan dan, podaci govore drugačiju priču. Akcija je zaustavljena tek nakon 21 dana, 6. juna 1992. godine na intervenciju Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Lov na izbjeglice odvijao se na gotovo čitavom

prostoru Crne Gore. Racije su sproveđene po ulicama i trgovima, kućama, kafanama i hotelskim sobama.⁶¹

Vijeće Višeg suda u Podgorici oborilo je optužnicu specijalnog tužilaštva za ratne zločine i 2011. oslobođilo krivice sve optužene za krivično djelo ratnog zločina - deportacije bosanskih izbjeglica iz Crne Gore u Republiku Srpsku 1992. godine. Za deportacije je bila optužena devetorica nekadašnjih visokih policijskih funkcionera i bivši šef crnogorske policije Boško Bojović.

Porodice nastrandalih Bošnjaka krajem 2004. godine tužile su državu Crnu Goru i u vansudskom poravnjanju 2008. godine, Crna Gora se obavezala da isplati odštetu od 5 miliona eura,⁶² čime je Crna Gora priznala odgovornost za počinjenje ovih zločina.

NVO sektor i građanski aktivisti u Crnoj Gori trenutno podržavaju inicijativu podizanja spomenika žrtvama pred stanicom policije u Herceg-Novom gdje se nalazio sabirni centar za deportirane izbjeglice i traže ponovno pokretanje postupka, ali tužilstvo ne reagira. Za to vrijeme vlasti Crne Gore ne žele isticati ova događanja u javnosti i smatraju da je proces završen isplatom odštete.

102

Zanimljivo je da je ovaj zločin manje poznat i u samoj Bosni i Hercegovini. Udžbenici historije za osnovne i srednje škole u BiH ne sadržavaju niti jedan podatak o ovom zločinu. Okončanju sudskog procesa ne doprinosi ni činjenica da BiH vlasti vrlo malo pažnje posvećuju ovom zločinu. On ostaje samo još jedan od mnogobrojnih ratnih zločina koji i danas, 23 godine po završetku rata, ne mogu da dođu na red od onih mnogo većih razmjera.

Crnogorska javnost manje je upoznata s ovim protupravnim deportacijama za vrijeme rata, a svijest javnosti o tome podigle su aktivnosti nevladinih organizacija i film „Karneval“ novinara Šekija Radončića koji po prvi puta prikazuje svjedočenja porodica žrtava, ali i samih aktera u hapšenju.

■ **Deportacije iz Crne Gore**

53 Koprivica, Veseljko. *Dvije i po decenije od deportacije bosansko-hercegovačkih izbjeglica: Najveći nekažnjeni ratni zločin.* Podgorica.

- <https://www.monitor.co.me/dvije-i-po-decenije-od-deportacije-bosansko-hercegovačkih-izbjeglica-najvećenakanjeni-ratni-zloin/>
(pristup: 08.02.2020.)

—
103

54 Faktor.ba. *Dvadeset pet godina od deportacije bh. izbjeglica iz Crne Gore: Zločin za koji niko nije odgovarao.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208122523/https://www.faktor.ba/vijest/dvadeset-pet-godina-od-deportacije-bhizbjeglica-iz-crne-gore-zlocin-za-koji-niko-nije-odgovarao-249985>
(arhivirano: 08.02.2020.)

55 Al Jazeera Balkans. *Evropski sud odlučuje o deportacijama Bošnjaka iz Crne Gore.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208122913/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/evropski-sud-odlucuje-odeportacijama-bosnjaka-iz-crne-gore>
(arhivirano: 08.02.2020.)

56 Novović, Nataša. *Zločin pod tepihom.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208122722/https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/161/t1618.htm>
(arhivirano: 08.02.2020.)

57 Blic. *Crna Gora plaća preko MILION EVRA za ratne zločine. EU: Nije dovoljno, MORATE BOLJE.* Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200208123259/https://www.blic.rs/vesti/svet/crna-gora-placa-preko-milion-evra-zaratne-zlocine-eu-nije-dovoljno-morate-bolje/eloc38r>
(arhivirano: 08.02.2020.)

58 Novović, Nataša. *Zločin pod tepihom.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208122722/https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/161/t1618.htm>
(arhivirano: 08.02.2020.)

59 Radončić, Šekić. *Zločin koji mora biti kažnjen*. Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208123710/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zlocin-koji-mora-bitu-kaznjeno>
(arhivirano: 08.02.2020.)

60 Janković, Srđan; Komnenić, Petar. *Viši sud u Podgorici oslobođio optužene za deportacije*.

- https://web.archive.org/web/20200208123840/https://www.slobodnaevropa.org/a/visi_sud_donio_oslobadajucu_pre_sudu_za_deportacije/3540713.html
(arhivirano: 08.02.2020.)

61 Radončić, Šekić. *Zločin koji mora biti kažnjen*. Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208123710/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zlocin-koji-mora-bitu-kaznjeno>
(arhivirano: 08.02.2020.)

62 Koprivica, Veseljko. *Žrtvama ratnih zločina odšteta, nalogodavcima zločina sloboda*. Aljazeera, 02.09.2017. Sarajevo.

- <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zrtvama-ratnih-zlocina-odsteta-nalogodavcima-zlocina-sloboda>.
- <https://web.archive.org/web/20200208165606/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zrtvama-ratnih-zlocina-odstetanalogodavcima-zlocina-sloboda>
(arhivirano: 08.02.2020.)

BOSNA I HERCEGOVINA / SRBIJA

BiH / SRB / Prijedor–Banja Luka / 6.–9. jul / srpanj

109

69 Radončić, Šekić. *Zločin koji mora biti kažnjen*. Sarajevo.

• <https://web.archive.org/web/20200208123710/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zlocin-koji-mora-bitu-kaznjen>
(arhivirano: 08.02.2020.)

60 Janković, Srdjan; Kompenić, Petar. *Viši sud u Podgorici oslobođio optužene za deportacije*.

• <https://web.archive.org/web/20200208123840/https://www.slobodnaevropa.org/a/visi-sud-u-danici-oslobodio-tajucu-pre-sudu-za-deportacije/3540713.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

BiH \ SRB \ Prileđor-Bašnja Lukšić \ 0-0-11 \ Slabuji

61 Radončić, Šekić. *Zločin koji mora biti kažnjen*. Sarajevo.

• <https://web.archive.org/web/20200208123710/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zločin-koji-mora-bitu-kaznjen>
(arhivirano: 08.02.2020.)

62 Kap-Prič, Veseljko. *Zrtvama ratnih zločina odšteta, nalogodavcima zločina sloboda*.

• *Mazeer*, 21.09.2017. Sarajevo:

• <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zrtvama-ratnih-zločina-odšteta-nalogodavcima-zločina-sloboda>

• <https://web.archive.org/web/20200208165606/http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zrtvama-ratnih-zločina-odšteta-nalogodavcima-zločina-sloboda>
(arhivirano: 08.02.2020.)

BOSNA I HERCEGOVINA / SRBIJA

3

107

108

3

“Ako se upitamo treba li na ljudski rod gledati kao na dobar ili loš soj, ja moram da priznam: nemamo se čime pohvaliti.”

Immanuel Kant

109

Bez obzira koliko neko znao o ratu koji se desio na prostorima bivše Jugoslavije, jedno pitanje nikada neće biti odgovorenog – kako to da je od jedne države nastao toliki haos i rascjep, gdje su ljudi izgubili sav razum i ljudskost i ubijali svoje komšije. Ovo je jedno od rijetkih pitanja na koje ni jedna strana nema odgovor. Međutim, bez obzira koliki nekontrolirani i neobjašnjivi haos rat bio, to ne treba zaustavljati želju mladih osoba da saznaju što više o njemu i slože se na jednoj stvari – a to je da se nikada ne treba ponoviti. To je bila jedna od stvari koja se često ponavljala u razgovorima grupe Drina.

Mi, kao učesnici grupe Drina, fokusirali smo se na ratne konflikte između Bosne i Hercegovine i Srbije. Simbolično, nazvali smo grupu Drina po riječi koja nas spaja, ili u ovom slučaju razdvaja. Na prvom zajedničkom sastanku grupe, odlučili smo o kojim temama želimo da razgovaramo i koja mjesta želimo da posjetimo. Većini učesnika, odmah je na pamet pala opsada Sarajeva, tema o kojoj se i dan danas pišta, i Prijedor, tema o kojoj se i dan danas ne pišta. Upravo zbog toga, dvije od četiri destinacije su bile Prijedor i Sarajevo.

Prva posjeta nam je bila Prijedor, zajedno sa Banja Lukom. Prijedor je mjesto o kojem smo malo znali prije posjete – u BiH se jako malo pišta o tome, a u Srbiji gotovo nikako. Posjeta Prijedoru nam je bila jedna od najemotivnijih posjeta. Tamo smo posjetili mjesta stradanja Omarska, Trnopolje i Keraterm, o kojima se i dan danas vodi bitka da li da ih zovemo koncentracionim logorima ili sabirnim centrima. Iako se, tokom diskusije, nismo slagali o svemu, složili smo se u činjenici da se o Prijedoru treba pričati više. Žalosno je da se o tako nehumanom događaju gotovo pa i ne pišta. Iz Prijedora smo otišli jako emotivni, ali to je bila posjeta koja nam je probudila želju i motivaciju za borbu

protiv nacionalizma.

Druga posjeta nam je bila Sarajevo, gdje smo striktno pričali o opsadi Sarajeva. Iako je ova tema bila poznatija od Prijedora, svejedno je ostavila ogroman utisak na nas. Posjeta Muzeju ratnog djetinjstva, i gledanje filma „Sarajevske ruže“ bile su doživljaji koji su nam približili kako je to bilo živjeti u Sarajevu tokom opsade, te su nas emotivno dotukli, jer je fokus bio na djeci koja su preživljavala, ali i umirala tokom opsade. Opsada Sarajeva je jako kontroverzna tema između BiH i Srbije jer je obje države gledaju na svoj način. Dok se BiH fokusira na kompletну opsadu, sa fokusom na Markale, Srbija se fokusira na protjerivanje Srba iz Sarajeva. Zbog toga, naši narativi vezani za ovu temu su napisani onako kako su napisani, jer svaka država koristi svoje argumente, kako bi opisali šta se desilo, i u nekim slučajevima, kako bi opravdali šta se radilo tokom opsade.

Finalna posjeta, i ona koja je najviše uticala na nas, bila je u Trebinju. U Trebinju smo išli zbog jednog jedinog razloga – kako bi saznali što više o slučaju Srđana Aleksića. Srđan Aleksić je bio mladi momak koji je ubijen jer je spasio život svom prijatelju, muslimanu, Alenu Glavoviću. Zbog ovoga, Srđan je bio pretučen od strane policije te je šest dana kasnije preminuo u bolnici. Ono o čemu smo se mi, učesnici, složili, u slučaju Srđana Aleksića, bila je činjenica da je njegov čin bio akt herojstva. Ali, sa time se svi ne slažu – dok ga većina ljudi naziva herojem, neki ga nazivaju i izdajnikom svog naroda, pokušavajući to argumentovati i sa informacijama da je Srđan bio kriminalac. To je razlog zašto tema Srđan Aleksić nije imala svoje narative – to jeste jedan narativ, samo što ljudi gledaju na njega sa različitih perspektiva. Međutim, zbog bitnosti njegovog slučaja, i slaganja, među nama, da je on bio heroj, odlučili smo spomenuti Srđana ovdje. Srđan je bio jedan od rijetkih slučajeva ljudskosti u ratu, i bez obzira koliko neki omalovažavali njegov čin herojstva, njegova iskra svjetlosti će uvijek sijati.

Važno napomenuti jeste da je, tokom pisanja narativa Bosne i Hercegovine, striktno bio uključen narativ Bošnjaka, dok je pisanjem narativa Republike Srbije, striktno bio uključen narativ Srba iz Republike Srbije. Ovime nismo željeli ugroziti ostale narode u državama, nego smo pisali na taj način jer smo se fokusirali na dešavanja koja su većinom uključivala konflikte ova dva navedena naroda. Upravo zbog toga, narativ BiH je napisan bosanskim jezikom, narativ Republike Srbije srpskim jezikom, dok je zajednički narativ,

simbolično, mješavina oba jezika.

Cjelokupno iskustvo svih posjeta i svih primljenih informacija, promijenilo nam je život i osvijestilo nas je o tome do koje granice nacionalizam ide. Međutim, ono najbitnije za nas bilo je to da razgovori o ovim temama nisu prestajali kada su posjete prestale. Posjete su u nama probudile želju da pričamo o ovim stvarima, i da informišemo druge mlade ljudе o temama za koje prethodno ni sami nismo znali da se treba informisati. Upravo zbog toga, grupa Drina će nastaviti živjeti i nakon što se cijeli ovaj projekat završi, i nastaviti čemo se boriti protiv zloglasne zvijeri zvane Nacionalizam.

112

Opsada Sarajeva: Bosanskohercegovački narativ

Godine u kojima je prirodna smrt bila luksuz

113

Suada Dilberović je bila prva žrtva opsade Sarajeva te se smatra prvom žrtvom agresije na BiH. U martu 1992. godine, došlo je do sukoba između pripadnika Srpske Demokratske Stranke i policajaca pod kontrolom vlade BiH. 5. aprila 1992. godine održale su se demonstracije za mir, gdje su građani Sarajeva tražili uklanjanje barikade i povlačenje agresorskih snaga. Pripadnici SDS-a su pucali sa krova hotela Holliday Inn na demonstrante. Nakon demonstracija održanih na Marijin Dvoru, okupljeni demonstranti su se uputili ka tadašnjem mostu Vrbanja. Snajperisti koji su bili pozicionirani u objektu naspram benzinske pumpe su otvorili vatru na narod i tu, na mostu su ubili Suadu Dilberović. Na istom mjestu kao i Suada, ubijena je i Olga Sučić, te se zbog toga, na tom mostu nalazi spomenik njima dvjema kao prvim žrtvama agresije u Sarajevu. Građani Sarajeva uskoro su ostali bez struje, a potom i bez vode, grijanja - svega što je omogućavalo normalan život. Škole su rijetko radile, a onda i prestale.⁶³

Opsada Sarajeva od strane agresora počela je zauzimanjem međunarodnog aerodroma od strane JNA, u noći sa 4. na 5. april 1992. godine, a završila se 29.02.1996. godine. Bila je to skoro četverogodišnja blokada glavnog grada, nazvana „Sarajevska opsada” sa 1.425 dana, jedna od najdužih u historiji modernog ratovanja. Nakon „Berlinskog zračnog mosta”, ovo je bio „najduži” zračni most u historiji svjetskog zrakoplovstva. Za vrijeme opsade prosječno je padalo 329 granata dnevno na Sarajevo, a ovaj grad ima i specifičan rekord. Rekord od 3.777 ispaljenih granata na Sarajevo u jednom danu, uknjižen je 22.7.1993. godine. Granate su napravile ogromnu štetu, a najveću štetu su pretrpjeli civilni, kulturni i vjerski objekti. Ubijani su ljudi, rušeni civilni, kulturni i vjerski objekti, pa čak i bolnice. Tokom opsade Sarajeva ubijeno je 12.000 ljudi, 1.500 djece, a 50.000 ljudi je

lakše i teže povrijedjeno.⁶⁴

U brdima oko Sarajeva bilo je stacionirano 120 minobacača i 250 tenkova JNA, koji su poslije dospjeli u ruke Vojske RS-a. Cilj opsade je bilo mučenje glađu i demoralizacija stanovništva na najokrutnije načine.⁶⁵ S obzirom na opširnost uzete teme, odlučili smo predstaviti prevladavajuće narrative dva konkretna slučaja koja su se desila za vrijeme opsade Sarajeva. To su dva masakra sa pijace Markale u centru Sarajeva i ubistva srpskih civila na Kazanima. Masakr na Markalama predstavlja dva granatiranja koja su se desila na pijaci Markale u centru Sarajeva, glavnog grada Bosne i Hercegovine. Prvo granatiranje se desilo 5. februara 1994. godine između 12:10 i 12:15, a drugo 28. augusta 1995. godine u 11:00h.⁶⁶ Tog 5.2.1994. godine u Sarajevu je odjeknula snažna eksplozija. Začule su se sirene, pozivi upomoć, plač, jauci... Minobacački projektil kalibra 120 mm ispaljen sa položaja Vojske RS-a pao je na prepunu gradsku pijacu. U nekoliko minuta granata je ubila 68 očeva, majki, braće, sestara, djece i ranila još 142 osobe.⁶⁷

„Markale 2“ kao drugo granatiranje, desilo se, kako je već navedeno, 28. augusta 1995. godine oko 11 sati ujutru. Ispaljeno je pet granata koje su ubile 37 ljudi i ranile dodatnih 90. Nedugo zatim, utvrđeno je da je svih pet granata ispaljeno sa položaja Vojske Republike Srpske, nakon čega zapravo i počinje operacija „Namjerna Sila“ (zračna kampanja NATO saveza s ciljem onesposobljavanja vojnog arsenala bosanskih Srba u ratu u Bosni i Hercegovini).⁶⁸

—
114

O svemu ovome danas svjedoči i Trg djece Sarajeva, ali i roditelji koji su svoju djecu izgubili u vihoru rata. Za opsadu Sarajeva do sada su osuđeni Stanislav Galić i Dragomir Milošević, dok su provostepenim presudama između ostalog osuđeni i za granatiranja grada Sarajeva najveći politički i vojni funkcioneri tadašnje Republike Srpske, Radovan Karadžić na 40 godina zatvora, a Ratko Mladić na doživotnu kaznu zatvora.⁶⁹

Ratni događaji na lokaciji Kazani i danas su predmet raznih rasprava, a sve činjenice o tome šta se događalo u ovom dijelu zone odgovornosti 10. brdske brigade Armije Republike BiH još nisu utvrđene. Zvaničan broj žrtava nikada nije zvanično utvrđen, a do sada su iz jame Kazani izvučeni posmrtni ostaci tridesetak osoba. Kazani se nalaze na Trebeviću u blizini Sarajeva.

Za odnos javnosti prema pitanju zločina počinjenih nad nebošnjacima u opkoljenom i opsadi izloženom Sarajevu, ključni datum predstavlja 26. oktobar 1993. godine. Naime, tog dana Predsjedništvo, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Armija RBiH organizirali su takozvanu akciju „Trebević“. Bakir Izetbegović, sin tadašnjeg predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića, kaže da je njegov otac „zaustavio ono što su neki ljudi radili u pobunjenim sarajevskim brigadama“. „Mi smo bili jedina strana koja je to uradila. Da nismo, ovo bi se dešavalo diljem RBiH. Te ljudе smo u ratу još procesuirali, neki postupci još nisu završeni“, izjavio je Bakir Izetbegović.⁷⁰

Spomen-obilježje je moralni dug i obaveza kako bi pokazali da se na jednak način odnosimo prema svim nevinim žrtvama tokom opsade i ubijanja Sarajeva. Na ovaj način bi, tvrdili su iz gradske uprave, bila skinuta ljaga sa savjesti građana Sarajeva koji su, i u najtežim danima za ovaj grad, slijedili najuzvišenije moralne norme života u različitosti i toleranciji i osuđivali svaki zločin, pa i onaj koji se desio na Kazanima.⁷¹ Međutim spomen obilježje nikada nije postavljeno. Bošnjački politički vrh predvođen tadašnjim članom predsjedništva BiH Bakicom Izetbegovićem položio je cvijeće i odao počast stradalim srpskim civilima na Kazanima. Tim putem izjavio je „Imao sam osjećaj duga u odnosu na Kazane da izrazim svoj pijetet, i saučešće porodicama čiji su članovi ovdje na užasan način završili“.⁷²

116

Opsada Sarajeva: Srpski narativ

U Sarajevu, Srba više nema

Rat u Bosni i Hercegovini počeo je ubistvom srpskog svata u Sarajevu (Nikole Gardovića ispred Stare crkve na Baščaršiji). Incident se desio na dan 1. marta 1992. godine tokom srpske svadbe ispred Stare crkve na Baščaršiji u Sarajevu, SFRJ, kada je pripadnik Zelenih beretki Ramiz Delalić znani Čelo, pucnjem iz pištolja ubio mladoženjinog oca Nikolu Gardovića i ranio sveštenika Srpske pravoslavne crkve Radenka Mikovića. Ovaj dan postao je simbol tragedije sarajevskih Srba, svih koji su živeli u Bosni i Hercegovini.⁷³

117

Ovo međuetničko ubistvo se odigralo u atmosferi visokih tenzija usled održavanja referendumu o nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Srpski mediji ovo navode kao jedan od povoda za početak ratnih sukoba, odnosno srpske opsade Sarajeva. Za ubistvo Nikole Gardovića još uvek niko nije odgovarao, a policija Federacije BiH je izjavila da je ubistvo bilo deo obračuna kriminalaca u Sarajevu.

Važno je i napomenuti da su Srbi prema popisu iz 1991. godine činili 30% stanovništva u Sarajevu. Na početku rata, neki Srbi su ostali u Sarajevu, dok su neki prešli u okolna naselja pod kontrolom Vojske Republike Srpske. Tokom rata određeni broj sarajevskih Srba borio se u redovima Armije BiH, poput generala Jovana Divjaka. Veliki broj sarajevskih Srba se iselio tokom opsade Sarajeva 1992-96, a najviše ih je otišlo nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, krajem 1995. godine, kada su sarajevska naselja naseljena Srbima (Grbavica, Nedžarići, Iličići, dio Dobrinje, Rajlovac, Vogošća, Nahorevo,...) pripala Federaciji BiH. Radovan Karadžić i Momčilo Krajnišnik su tada sarajevskim Srbima naložili da ne ostaju u „Alijinoj državi“, dajući im instrukcije: „Napuštajte i prelazite u RS“. Deo Srba iz Sarajeva svoje utočište pronašli su u Srbiji uglavnom u prihvratnih centrima u kojima su živeli od pomoći Crvenog krsta. Proterivanje Srba iz Sarajeva smatra se jednim od najvećih etničkih čišćenja nakon Drugog svetskog rata.

Tokom rata u Bosni Hercegovini, zločinima se manipulisalo, a neki od njih su počinjeni od same Armije BiH kako bi se izazvala reakcija međunarodne zajednice. Jedan takav primer jesu Markale. Markale i Tuzlanska kapija su bili namešteni kako bi se kreirali određeni vojni događaji, prije svega intervencija stranaca.⁷⁴ Bivši pripadnik obezbeđenja Alije Izetbegovića izjavio je da su napad na pijacu Markale organizovali Izetbegovići i islamski verski poglavari Mustafa Cerić. Zaštićeni svedok GRM-116 izjavio je na suđenju generalu Ratku Mladiću da su napad na sarajevsku pijacu Markale u zimu 1994. godine organizovali Alija Izetbegović i islamski verski poglavari Mustafa Cerić, a sproveli generali takozvane Armije BiH, kao i da su činili sve da isprovociraju Srbe u Srebrenici i izazovu međunarodnu intervenciju protiv njih.⁷⁵

Haško tužilaštvo je takođe priznalo, tokom drugog dana javne rasprave po žalbama na osuđujuću presudu prvom predsedniku Republike Srpske Radovanu Karadžiću, da su muslimani tokom ratnih sukoba u Sarajevu gađali sami sebe.⁷⁶ Radovan Karadžić je u toku svog postupka izričito naveo da kada bi samo s jednog položaja ispaljeno 30.000 do 40.000 granata, kako tvrdi tužilaštvo, sve bilo sravnjeno. Prema tome srpska vojska nije ispalila granatu na Markale. Kako je moguće da je na praznoj pijaci bez robe bilo 500 ljudi i da nije poginuo nijedan prodavač, već samo kupci? Srbi su se u Sarajevu samo branili zadržavajući 80.000 muslimanskih vojnika da ne napadaju srpska naselja, a Armija BiH je svoj narod izložila velikim patnjama samo da bi incirala stranu intervenciju.

Jedan o zločina počinjenih nad Srbima u opkoljenom Sarajevu, a o kome se malo govori, je zločin na Kazanima. Nikada nije utvrđen tačan broj stradalih na ovom mjestu, na obroncima Trebevića iznad Sarajeva. Do sad ekshumirani su posmrtni ostaci 23 žrtve, a 15 je identifikovano. Najveći broj žrtava bili su sarajevski Srbi.

Kazani je ime jame na planini Trebević koja se u vrijeme opsade Sarajeva, odnosno rata u Bosni i Hercegovini nalazila pod kontrolom 10. brdske brigade Armije BiH i koju je Mušan Topalović Caco sa svojom jedinicom koristio kao mjesto za ubijanje i kao masovnu grobnicu za svoje žrtve. Caco je bio komandant 10. brdske brigade Prvog korpusa Armije RBiH, koji je pod svojom kontrolom držao jedan dio Starog Grada oko naselja Bistrik. Dana 26. oktobra 1993. organizirana je akcija Trebević kada su se bosanskohercegovačke vlasti pokušale obračunati sa zločincima u svojim redovima. Jedan od njih bio je i Caco, nekad

u dobrim odnosima s Alijom Izetbegovićem, čije je hapšenje bilo posebno dramatično: devet mrtvih policajaca i Caco koji je, službeno „ubijen prilikom bjekstva“. Četrnaest pripadnika 10. brdske brigade godinu nakon toga procesuirano je pred Vojnim sudom u Sarajevu, prije svega zbog ubistva srpskih civila na Kazanima i osuđeni su na kazne zatvora u trajanju od deset mjeseci do šest godina.⁷⁷

Povratak Srba u Sarajevo je neuspeo pokušaj, ako ga je ikad uopšte i bilo. U Sarajevu kao Srbin možeš opstatи samo ako mudro čutiš i trpiš, ili u slučaju da prihvatiš kolektivnu muslimansku misao o Srbima kao zločinačkom narodu i merhametli muslimanima kao jedinoj žrtvi. U tom slučaju, ti se odričeš svog srpskog identiteta i postaješ Bosanac, te time ispunjavaš san svog političkog i ratnog neprijatelja. Međutim kao nepobitna činjenica, koja će zauvek podsećati na ono što je Srbima u Sarajevu učinjeno, ostaje to da Srba u Sarajevu više nema.

120

Opsada Sarajeva: Zajednički narativ

Izgubljena ljudskost

121

Iako se Srbija i Bosna i Hercegovina (a unutar Bosna i Hercegovina, Republika Srpska i Federacija) ne mogu složiti oko Markala, oko početka rata i drugih zločina nad civilnim stanovništvom, ono što je neupitno kada govorimo o opsadi Sarajeva jeste da snajperi i granate nisu birali koga će usmrtiti. Opsada je trajala 1.425 dana i jedna je od najdužih opsada jednog grada u modernoj istoriji. Tokom opsade, koja je trajala tri puta duže od opsade Staljingrada, smrtno je stradalо 14.011 ljudi, od čega je 7.808 poginulo u prvoj ratnoj godini, a u narednoj 3.392.78 Među stradalima bilo je 1.601 dijete. Lakše i teže je ranjeno oko 50.000 ljudi. Na Sarajevo je bačeno oko 64.470 granata, što je u prosjeku 329 granata dnevno⁷⁹.

Sarajevo jestе bilo granatirano od strane pripadnika vojske Republike Srpske, ali i u tim teškim vremenima postojali su ljudi koji nisu žeeli da učestvuju u kampanji ubijanja svojih sugrađana. Jedan od ovakvih ljudi jestе i general Jovan Divjak. Rođen je u Beogradu, no s obzirom da mu je otac poreklom iz Bosanske krajine (Bosanske Krupe) gde je radio kao učitelj, Divjak se nacionalno izjašnjavao kao Bosanac, što je u više navrata isticao u intervjuima za domaće i strane medije. Završio je 12. klasu Vojne akademije u Beogradu, kurs za komandanta bataljona, Komandno-štabnu akademiju i Ratnu školu. Kasnije je završio Štabnu školu francuske vojske. Predavao je u Vojnoj školi u Sarajevu. Rat ga je zatekao na dužnosti oficira u štabu Teritorijalne Odbrane BiH. Postao je brigadni general Armije RBiH i pomoćnik načelnika Glavnog štaba Armije Republike Bosne i Hercegovine. Prvi je nosilac najvišeg francuskog ordena, Legije časti iz Bosne i Hercegovine. Videvši da JNA naoružava srpske paravojne formacije i civile, odlučio je da oružje iz Kiseljaka preda Teritorijalnoj odbrani BiH, kako ga JNA ne bi zloupotrebila. Njegov stav o nacionalizmu bio je poznat:

“Nema razlike između nacionalista - nacionalista je nacionalista. Za mene, nacionalista je pozitivna ličnost ukoliko se on zalaže za zaštitu prava svoga naroda, ali ne nauštrb drugog naroda. Ovde se radi o nacional-šovinistima koji su otpočinjali i vodili rat da ugroze druge narode. To Alija Izetbegović nije radio.”

- Maj 2005. za Radio Slobodna Evropa odgovarajući na pitanje jednog slušaoca: Ko je najgori od tri nacionalista: Alija, Tuđman ili Karadžić?

Mnogo godina nakon završetka rata u Srbiji se jako malo zna o opsadi Sarajeva. Pokušaji da se izgrade pokidane veze između Sarajeva i Beograda predstavljaju uglavnom inicijative organizacija koje se bave ljudskim pravima i malog broja pojedinaca. Tako smo na primer imali Dane Sarajeva u Beogradu, višednevni kulturni događaj koji se od 2007. godine održavao u Beogradu u organizaciji Inicijative mladih za ljudska prava. Manifestacija je pokrenuta kao podsetnik na opsadu Sarajeva, najdužu opsadu jednog grada u modernoj historiji ratovanja. Festival je bio mesto upoznavanja novih generacija mladih, koji bi gradili nove odnose između Beograda i Sarajeva, zasnovane na razumevanju i preispitivanju prošlosti. Kroz godine manifestacija je ugostila više stotina umetnika i umetnica sarajevske kulturne scene. Treba pomenuti i festival Na pola puta, međunarodni književni festival koji okuplja pisce iz bivše Jugoslavije. Održava se od 2006. godine u Užičkoj gimnaziji. Za pripremu festivala zaduženi su učenici gimnazije, a vreme održavanja je sredina aprila svake godine. Naziv „Na pola puta“ festival je dobio jer se Užice nalaze na pola puta između Beograda i Sarajeva.

122

Jedna od priča o kojoj nema puno polemike jeste priča o stradanju sarajevskih „Romea i Julije“. Ovi 25-godišnjaci, 18. maja 1993. godine, u pokušaju bijega od ludila koje je zahvatilo njihovu zemlju, ubijeni su na mostu Vrbanja, a njihova tijela ležala su sedam dana na mostu. Mladi i zaljubljeni, iako različitih nacionalnosti u vremenu kada je to bilo skoro pa nemoguće, pripremali su venčanje i beg iz nepodnošljive stvarnosti. Tog kobnog dana u popodnevnim satima, u nadi da će uspjeti da pobegnu, jedan Srbin i jedna Bošnjakinja iz Sarajeva postali su Romeo i Julija. Boško je prvi pao, Admira je dopuzala do njega i zagrlila ga. Upoznali su se na sarajevskoj Olimpijadi, a priateljstvo je ubrzo preraslo u ljubav, koja se nastavila i kada su glavni grad BiH zasule granate.⁸⁰

Godinu dana nakon početka rata u BiH odlučili su da napuste grad i

potraže bolji život negde gde njihova ljubav neće biti osuđivana i gde neće morati da hodaju pognute glave zbog imena i prezimena. Boško u Sarajevu nije imao nikoga, osim svoje srednjoškolske ljubavi Admire. Kako je on ostao zbog nje u Sarajevu, tako je ona želeta s njim da ode u Srbiju. Preko zajedničkog prijatelja su dogovorili izlazak iz opkoljenog Sarajeva te su 18. maja 1993. godine krenuli ka slobodi. Verujući da je na snazi primirje, nisu čekali noć nego su krenuli u 17 sati, ali su stigli samo do Vrbanja mosta gde je prvi metak iz snajpera pogodio Boška, a potom i Admiru. Smrtno ranjena ona je dopuzala do mrtvog Boška, zagrlila ga i izdahnula. Njihova tela su sedam dana ležala na istom mestu jer su se nalazila na „ničoj zemlji“, a na kraju su ih izvukli pripadnici Vojske Republike Srpske i pokopali ih na groblju u Lukavici.

O njima su pisali mnogi, i pesme, i članke, i priče... Jedan od najpoznatijih članaka bio je onaj Kurta Šorka, koji je objavio Rojters 23. maja 1993. i koji je zatim obišao ceo svet. Sarajevska rok grupa Zabranjeno pušenje je snimila pesmu pod nazivom „Boško i Admira“, a isto tako i Bil Mejdni pod nazivom „Bosko and Admira“. O Bošku i Admiri je snimljen i dokumentarni film koji je režirao Džon Zaricki. Sarajevski Romeo i Julija ostaće zauvijek u sećanjima Sarajlja, Srba, Hrvata, Bosanaca i Hercegovaca, ali i svih ljudi širom svijeta, koji su čuli za njihovu priču. Njihove ubice do danas nisu identifikovane.⁸¹

123

Antiratni protesti u Sarajevu 1992. godine su održavani tokom marta i aprila protiv rata koji se zahuktavao u Bosni i Hercegovini. Protesti su započeli kao reakcija na političku situaciju u Bosni i Hercegovini koja se iz dana u dan sve više zaoštravala i prijetila otvorenim oružanim sukobom. Neposredan povod demonstracija je bila blokada Sarajeva. Na ljudе koji su protestovali, pucali su pripadnici srpskih paravojnih jedinica iz hotela Holiday Inn, u kojem je bilo sedište Srpske demokratske stranke. 5 ljudi je poginulo a 30 ranjeno. Među ubijenima su bile studentkinje Suada Dilberović i Olga Sučić, koje se smatraju prvim sarajevskim žrtvama rata u Bosni i Hercegovini. Po njima nazvan Most Suade i Olge u Sarajevu.

2017. godine potpisani je protokol o realizaciji granta za izgradnju spomen-obilježja studentici Suadi Dilberović. A šta je s Olgom Sučić? Kao jedan o razloga za ovakav čin, prepostavlja se da se radilo o činjenici da Olga Sučić nije bila iste nacionalnosti kao dekanica i načelnik Općine Centar i oni koji u ovom gradu postavljaju dekane i direktore, i rukovodioce, i upravnike javnih ustanova i preduzeća.⁸²

124

Prijedor: Bosanskohercegovački narativ

Koncentracioni logori

"Građani srpske nacionalnosti, pridružite se svojoj vojsci i policiji u potjeri za ovim ekstremistima. Ostali građani, muslimanske i hrvatske nacionalnosti, moraju na svoje kuće i stanove izvjesiti bijele zastave i na ruke staviti bijele trake. U protivnom, snosit će teške posljedice".⁸³

Ovako je zvučao poziv 31. maja 1992. godine na Radiju Prijedor - početak nezapamćenog pokolja koji je rezultirao ubijanjem 3.173 nevina civila i zatvaranjem 31.000 osoba u logore.⁸⁴

125

Prijedor je jedan od gradova u BiH koji je pretrpio najveće promjene u smislu etničke strukture stanovništva prije i nakon rata. Ukupan broj stanovnika, koji je prema popisu iz 1991. godine iznosio 112.543, danas je umanjen za 23.146. Najveće promjene su u broju Bošnjaka - od predratnih 49.351 do trenutnih 29.034.⁸⁵

Nakon deklaracije o nezavisnosti Slovenije i Hrvatske u junu 1991. godine, situacija u Općini Prijedor se naglo pogoršava. Muslimani i Hrvati napuštaju općinu zbog osjećaja straha i nesigurnosti. Pro-srpska propaganda postaje veoma vidljiva. Općinske novine Kozarski Vjesnik počinju objavljivati optužbe protiv nesrba.⁸⁶ Mediji koji su sprovodili srpsku propagandu, sprovodili su je sa ciljem da ukažu da se Srbi moraju naoružati i braniti kako bi izbjegli situaciju koja se desila tokom Drugog svjetskog rata.

Termini kao što su „Ustaša“, „Mudžahedin“, te „Zelene Beretke“ bili su korišteni kako bi označili nesrpsko stanovništvo. U vijestima medija u službi Srpske demokratske stranke Bošnjaci i Hrvati su postali neprijatelji i čudovišta koje je trebalo istrebiti. Nakon preuzimanja Prijedora od strane Srba, aprila 1992. godine, kreće kampanja proterivanja Bošnjaka iz Prijedora.

31. maja 1992. godine vlasti bosanskih Srba u Prijedoru izdale su naredbu putem lokalnog radija kojom se naređuje nesrpskom stanovništvu da obilježi svoje kuće bijelim zastavama ili čaršafima, i da pri izlasku iz kuća stave bijele bijele trake oko rukava. To je bio početak kampanje istrebljenja u kojoj su provođene masovne egzekucije, silovanja, otvarani koncentracioni logori i činjeni drugi zločini, i čiji je konačni ishod bio uklanjanje 94% bosanskih muslimana (Bošnjaka) i bosanskih katolika (Hrvata) sa teritorije općine Prijedor. Ovo je bio prvi put od 1939. godine, da su članovi jedne etničke ili religijske grupe na ovaj način bili obilježeni za istrebljenje⁸⁷.

Članovi Evropske posmatračke misije su posvjedočili da su, čak u avgustu 1992. tokom posjete selima oko Prijedora u kojima su živjeli i Srbi i Muslimani, vidjeli bijele zastave na muslimanskim kućama koje su ih razdvajale od srpskih. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je rezultate kampanje progona nesrpskog stanovništva koja je uslijedila uporedio sa genocidom. Na hiljade ljudi je ubijeno, zatočeno, mučeno, deportovano ili silovano, i Prijedor kao zajednica se promijenio zauvijek. Dešavanja u Prijedoru tokom rata mogu se porediti sa genocidom, jer sve što je Bošnjacima urađeno u Prijedoru od 1992. jasno ukazuje na namjeru istrebljenja⁸⁸.

Logor u Omarskoj je bio u funkciji od maja 1992. do avgusta 1992. u upravnoj zgradici su se uglavnom nalazile žene. U prizemlju se nalazila „Mujina soba“ – soba za ispitivanje u kojoj su zatvorenici bili premačivani. Na Petrovdan su zapalili veliku logorsku vatrnu i tjerali zatvorenike da igraju kolo, a zatim bivali gurani u vatrnu. 17. jula 1992. 200 ljudi je odvedeno u „bijelu kuću“ odakle se čula pucnjava. Kasnije su leševi bili natovareni u kamion i odvezeni. Najmanje 120 ljudi odvedeno je u avgustu 1992. godine na Kozaru, gde su i ubijeni. Na dan je ubijano od 10–15 ljudi, a kroz logor je prošlo 3.334 ljudi⁸⁹.

Logor Trnopolje je bio logor za deportaciju kroz koji je prošlo od 5.000 do 7.000 ljudi. Jednom prilikom je 11 muškaraca odvedeno u kukuruzište gdje su ubijeni. U avgustu 1992. dio zatvorenika ukrcan je u autobuse koji su ih zatim odvezli ka Kozari. Oko 200 muškaraca odvedeno je do Koričanskih stijena i tu ubijeno.⁹⁰

Logor Keraterm je bio u funkciji od aprila do augusta 1992. godine. Ovaj logor poznat je po seksualnom zlostavljanju muškaraca. 24. jula 1992. vojnici su odveli zatvorenike u sobu „Broj 3“ i pustili nepoznati gas od kojeg su zatvorenici postali histerični i panični. Ispred vrata

je postavljeno mitraljesko gnezdo, a kada su probili vrata ubijani su individualno. U ovom logoru je bilo ubijeno preko 100 ljudi.⁹¹

Prema podacima Udruženja Izvor, tokom rata ubijeno je i nestalo 3.176 Prijedorčana, uglavnom civila - u najvećem broju Bošnjaka, ali i Hrvata, Roma, Albanaca i Srba. Među žrtvama je bilo i 258 žena te 102 djece. Etničko čišćenje Prijedora nakon rata praktično je ozvaničeno Dejtonskim sporazumom po kojem je grad pripao Republici Srbkoj. Općinske vlasti u Prijedoru do danas nisu žrtvama ove genocidne kampanje, na bilo koji način, odali poštlu za patnje kroz koje su prošli.

128

Prijedor: Srpski narativ

Sabirni centri

129

Ratna zbivanja na prostoru nekadašnje Jugoslavije, a naročito Bosne i Hercegovine, u prvim godinama posljednje decenije 20. vijeka nisu mimošla ni tadašnju opštinu, a danas grad, Prijedor. Smješten u srcu Krajine, ovaj grad imao je vrlo burnu i tragičnu istoriju koju je nosio iz dva svjetska rata kao i veoma šaroliku nacionalnu sliku stanovništva. Tako je u Prijedoru, prema posljednjem predratnom popisu stanovništva, živjelo 112.470 stanovnika od čega 49.454 Muslimana, 47.745 Srba i 6300 Hrvata.⁹² Na prvim i, ispostaviće se, jedinim višepartijskim izborima u drugoj Jugoslaviji održanim 1990. godine u Prijedoru je na vlast došla muslimanska Stranka demokratske akcije iz koje je imenovan načelnik opštine kao i rukovodstvo Savjeta javne bezbjednosti Prijedor.⁹³

Da se predratna atmosfera u Prijedoru osjećala još 1991. govori nekoliko primjera. Naime, prijedorski Muslimani već tada odbijaju vojne pozive, a nemali broj njih, umjesto u JNA, završava u Hrvatskoj na obukama nakon kojih se vraćaju kućama. Svakako se mora imati na umu da se to događa u sred (pred)ratnih zbivanja na području Hrvatske. Štaviše, Muslimani ismijavaju i vrijedaju pripadnike legalne vojske JNA, vodeći ulicama konje sa obješenom tablom na kojoj je pisalo „Pametniji sam od generala“.⁹⁴ U ljeto 1991. predsjednik Opštinskog odbora SDA Prijedor pokušava spriječiti kolonu tenkova JNA da ode razdvojiti sukobljene strane na Baniji u Hrvatskoj, a nedugo zatim počinje i kopanje zemunica oko Prijedora po muslimanskim selima i nabavljanje oružja, što je kulminiralo u oktobru formiranjem Kriznog štaba opštine Prijedor u čijem su sastavu bili isključivo stanovnici muslimanske nacionalnosti.⁹⁵ Iz navedenih događaja u toku 1991. jasan je odnos prijedorskih Muslimana i njihovog političkog vrha ka aktuelnim događajima tog vremena.

U aprilu 1992. Prijedor je uveliko bio zahvaćen ratnim posljedicama. Tada u Prijedor dolazi oko 7.000 izbjeglih Srba iz Hrvatske, a kako bi spremno dočekali tada već izvjesni sukob, prijedorski Srbi tek u aprilu, pola godine nakon Muslimana koji su na vlasti i u većini, počinju da se organizuju tajno u prostorijama Društvenog doma Čirkin polje.⁹⁶ Pretposljednjeg dana aprila muslimanski tzv. Štab TO BiH izdaje naredbu svim nižim štabovima TO o sproveđenju odluke tzv. Predsjedništva BiH u četiri tačke o napadu na jedinice JNA koje se još nisu povukle.⁹⁷ Umjesto donošenja odluke da se protjeraju upale hrvatske regularne vojne snage i hrvatsko-muslimanske paravojne formacije, tzv. Predsjedništvo odlučuje se obračunati sa pripadnicima ostataka JNA koje je srpski narod doživljavao kao jedini vid sopstvene bezbjednosti. Tako dolazi do akcije preuzimanja vlasti koju je u djelo sproveo 400 pripadnika policije srpske nacionalnosti već 30. aprila. Važno je naglasiti da je akcija izvršena bez ijedne žrtve te da je pripadnicima SJB-a drugih nacionalnosti ostavljena mogućnost potpisivanja lojalnosti.⁹⁸

Prva žrtva rata u Prijedoru zabilježena je 1. maja kada su nepoznata lica ubila oko 21:30 časova Radenka Đapu, pripadnika SJB Prijedor.⁹⁹ Rođaci ubijenog svete se tako što ubijaju četvoro nedužnih muslimanskih građana i ta dešavanja HINA (Hrvatska izvještajna novinska agencija) i HTV (Hrvatska televizija) koriste u ono što će obilježiti rat u Prijedoru - propagandne svrhe, tvrdeći da je tada u Prijedoru ubijeno 70 ljudi.¹⁰⁰ U Hambarinama, selu pored Prijedora, 3. maja oformljen je muslimanski ratni štab, a na osnovu pronađene dokumentacije može se vidjeti da je svako muslimansko naselje imalo formirane vodove i čete, a veliki broj tih paravojnih formacija bio je naoružan.¹⁰¹ Samo u Kozarcu bilo je 3.599 naoružanih pripadnika.¹⁰²

130

Zvaničan početak rata u Prijedoru veže se za 22. maj kada je oko 18 časova u selu Hambarine na punktu zaustavljeno vozilo JNA, a potom ubijena trojica i ranjena dvojica rezervista. Vojska Republike Srpske sutradan zahtijeva da se izruče napadači o šta su se Muslimani oglušili te je uslijedio sukob između vojske i pobunjenika.¹⁰³ Prijedorske vlasti objavile su proglašenje u kome se zahtijevalo da se sve nelegalno oružje predala u kasarnu „Žarko Zgonjanin“, a kao znak raspoznavanja naglašeno je da oni koji budu dolazili da predaju oružje istaknu bijele zastave.¹⁰⁴ Kasniji događaji pokazaće da oružje mnogi stanovnici nisu predali, ali i još jednu muslimansku propagandnu priču poznatu kao „bijele trake“ koju svake godine obilježavaju na 31. maj, dan pobjede vojske Republike Srpske nad pobunjenicima u Prijedoru.¹⁰⁵ U

nedjelju 24. maja dolazi do sukoba na magistralnom putu Prijedor – Banjaluka u selu Kozarac, gdje je, nakon što je pogoden tenk Vojske Republike Srpske, došlo do borbe između vojske i pobunjenika te je Kozarac preuzet od strane srpske vojske.¹⁰⁶ U isto vrijeme izvršen je napad muslimanskih snaga na kasarnu u Prijedoru iz pravca većinski muslimanskog naselja Puharska što govori u prilog sinhronizovanosti muslimanskih napada¹⁰⁷.

Ključni događaj rata u Prijedoru odvijao se 28. maja kada je napadnut grad Prijedor sa pet borbenih grupa oko četiri časa ujutro. Po ulasku formacija u grad započete su borbe sa regularnom vojskom i policijom, bilo je 38 žrtava, pogibija i 20 ranjavanja.¹⁰⁸ O odnosu pretežno muslimanskih pobunjenika dovoljno govori činjenica da je grupa koja je zauzela tzv. veliki podvožnjak pucala na kola Hitne pomoći i ranila vozača sa čak 32 metaka, kao i odnos prema zarobljenicima koje su držali u srednjoškolskom centru bez ikakve medicinske pomoći ranjenima.¹⁰⁹ Srpska vojska i policija ipak su uspjele odbiti sve napade i odbraniti grad dok su se paravojne grupe povukle i stacionirale u prijedorskim selima oko planine Kurevo odakle su djelovali sve do 4. novembra 1993.¹¹⁰ O načinu njihovog „djelovanja“ više se može saznati upoznavanjem sa stravičnim zločinima koje su počinili poput onih u Rizvanovićima, Kurevu, Raljašu, Končarima, Zecovima, Lamoviti, Kozaruši, Podgrađu, Donjoj Ljubiji.¹¹¹

Na području Prijedora bila su formirana tri sabirna centra Keraterm, Trnopolje i Omarska. Kroz ta mjesta prošlo je nekoliko hiljada ljudi, uglavnom Muslimana i Hrvata, od kojih su mnogi učestvovali u ratu ili bili umješani u sukobe kao i oni koji su u njima našli pribježište od opšte mobilizacije, naročito muslimanskog stanovništva. Sabirni centri Keraterm i Omarska rasformirani su 21. avgusta, a Trnopolje u novembru 1992. Iz ovih sabirnih centara civili su bili prevoženi ka Skender Vakufu, Bugojnu, Karlovciima i Gradiški. Muslimanski određeni svjetski mediji su ove sabirne centre proglašili logorima i štaviš tvrde da je u njima počinjen genocid. O neopravdanosti takvih navoda, pored haške presude koja ih negira, stoji i izjava nekadašnjeg, Srbima, po sopstvenom priznanju, nimalo naklonjenog visokog predstavnika, Pedija Ešdauna, „Oni su tamo došli jer su morali nekud da odu. Kuće su im spaljene, a životi u opasnosti. Muslimanski ekstremisti vrše pritisak na muškarce da se pridruže gerili, pa se oni moraju skloniti ovdje radi sigurnosti“.¹¹²

132

Prijedor: Zajednički narativ

Mjesta stradanja

Republika BiH se većinom sastojala od Srba, Hrvata i Muslimana, koji su, uprkos mnogim različitostima, uspjevali većinu vremena živjeti u miru. Krajem osamdesetih i početkom devedestih, tri stranke, bazirane na etničkoj pripadnosti, bile su formirane: HDZ (Hrvati), SDA (Muslimani) te SDS (Srbi). Nakon izbora održanih tokom 1990. godine, te tri stranke dobine su većinu glasova. 9. januara 1992. godine proglašena je Republika Srpskog Naroda Bosne i Hercegovine, sa sjedištem u Banjaluci.

133

Uz porast političke napetosti, ekonomска situacija se također pogoršala i u Prijedoru. Jedan od rezultata je također bio nedostatak hrane, lijekova i benzina. 17. januara 1992. godine, Skupština srpskog naroda općine Prijedor jednoglasno je glasala za pristupanje ARK-u čime je odobrila „pridruživanje srpskih teritorija opštine Prijedor Autonomnoj regiji Bosanska Krajina“. U aprilu 1992. nakon izbora u Prijedoru, većinu predstavnika u organima opštine činili su Srbi. Do kraja aprila 1992. u opštini je stvoreno više tajnih srpskih policijskih stanica i više od 1.500 naoružanih ljudi bilo je spremno da učestvuje u preuzimanju Prijedora. Deklaracija o preuzimanju, koju je pripremila SDS, pročitana je na Radio Prijedoru dan nakon preuzimanja i ponavljana je tokom dana.

U noći 29. i 30. aprila 1992. godine, preuzimanje vlasti se dogodilo „bez ispaljenog metka“.¹¹³ U Čirkin Polju su se okupili zaposleni javne bezbjednosti i rezervne policije. Prisutni su bili samo Srbi, a neki od njih su nosili vojne uniforme.¹¹⁴ Oni koji su odbili da učestvuju morali su da predaju ličnu kartu i oružje, te da odu.¹¹⁵ Ljudima je dat zadatak da preuzmu vlast u opštini i bili su podeljeni u pet grupa.¹¹⁶ Konačno, rano ujutro 30. aprila 1992. godine, SDS je preuzeo vlast u Prijedoru.¹¹⁷ Centralne vlasti su zamijenjene SDS-om ili lojalnim SDS-ovim

osobljem. Stanovnici Prijedora primijetili su snažno vojno prisustvo u gradu, a kontrolni punktovi uspostavljeni su u cijelom gradu preko noći. Srpske zastave bile su postavljene po gradu i na zgradama institucija.¹¹⁸

U periodu nakon preuzimanja Prijedora mnogi nesrbi bivaju otpušteni sa svojih poslova. Vlasti bosanskih Srba u Prijedoru su 31. maja 1992. izdale naredbu putem lokalnog radija kojom se ne-srpskom stanovništvu nalaže da obilježi svoje kuće bijelim zastavama ili čaršafima, te da pri izlasku iz kuća stave bijele trake oko rukava. Poziv na „obilježavanje“ i propagandna kampanja početkom rata u Prijedoru doprinjela je polarizaciji stanovništva ove Općine po nacionalnoj osnovi, stvorila atmosferu straha, ali i udarila temelje konkretnim zločinima i nehumanim postupcima.¹¹⁹

Postoje dvije perspektive gledanja na mjesta stradanja u Prijedoru. Sa strane bosanskog narativa, mjesta stradanja su bila nazivana kontracionim logorima – specifično logori Omarska, Trnopolje, i Keraterm, dok sa strane srpskih narativa, ova mjesta stradanja se nazivaju „sabirnim centrima“. Međutim, činjenica jeste da su ljudi stradali na ovim mjestima, ma kako se oni nazivali u narativima.

Šestog avgusta 1992. godine, novinari britanskih medija ITN i „Guardian“ otkrili su javnosti postojanje logora za nesrpske civile u okolini Prijedora u severozapadnoj Bosni i Hercegovini.¹²⁰ Slike iznurenih zatočenika u samo nekoliko dana su obišle cijeli svet. Te slike su, također, bile i jedan od glavnih uzroka za osnivanje Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Prema Bosanskoj knjizi mrtvih, tokom rata u Bosni i Hercegovini ubijeno je 4.868 Prijedorčana, od čega je 3.819 civila. Među žrtvama je 3.515 Bošnjaka, 186 Hrvata, 78 Srba i 40 civila drugih nacionalnosti.¹²¹

Danas, Prijedor je još uvijek kontroverzna tema. Sa jedne strane, borba za priznavanje logora i obilježavanja mjesta stradanja se nastavlja, uglavnom kroz organizacije civilnog društva (poput organizacije Kvart), dok sa druge, otpor RS-a za priznavanje logora je jači nego ikad. Većinsko stanivništvo u Prijedoru je srpsko. Podizanje spomenika u spomen prijedorskim žrtvama u gradu nije dozvoljeno, a pristup mjestima zločina onemogućuju mnogi, uključujući i „Acelor-Mittal“, kompanija koja je danas vlasnik lokacije na kojoj se nalazio zloglasni logor Omarska. Također, prijedlozi za podizanje memorijala ubijenog deci iz Prijedora tokom rata, kao i spomenik za obeležavanje logora

Trnopolje i žrtava ovog logora, odbijeni su u nekoliko navrata. Međutim u Prijedoru su različita udruženja veoma aktivna na polju razgovora o prošlosti. Tu su udruženja logoraša, udruženja preživjelih žrtava, udruženja povratnika i udruženja građanskih aktivista, koji se zajedno, sa različitim imenima i prezimenima, bore za univerzalnu pravdu. U Prijedoru postoji jasna namjera jednog dela građana da se međusobno sarađuje i da se problemi rešavaju na način koji je najkonstruktivniji za zajednicu.¹²²

136

■ *Opsada Sarajeva*

63 Stojmenović, Rosana. *Najduža opsada u povijesti: U Sarajevu poginulo 14.000 ljudi.* Zagreb.

• <https://web.archive.org/web/20200208165855/https://www.24sata.hr/news/najduza-opsada-u-povijesti-u-sarajevupoginulo-14-000-ljudi-518841>

(arhivirano: 08. 02.2020.)

• Historija.ba. *Suada Dilberović i Olga Sučić- prve žrtve agresije na BiH.*

• <http://www.historija.ba/d/125-suada-dilberovic-i-olga-sucic--prve-zrtve-agresije-na-bih/>

(pristup: on 24.09.2019.)

137

64 Historija.ba. *Opsada Sarajeva.*

• <https://web.archive.org/web/20200208170314/http://www.historija.ba/d/408-pocela-opsada-sarajeva/>

(arhivirano: 08.02.2020.)

65 Radio Sarajevo. *Najgrozomorniji rekord / Na današnji dan 1993. na Sarajevo je palo 3.777 granata.* Sarajevo.

• <https://web.archive.org/web/20200208165934/https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/nadanasnji-dan-1993-na-sarajevo-je-palo-3777-granata/269316>

(arhivirano: 08.02.2020.)

66 UN. *UN Report: Serbs Responsible for 1995 Sarajevo Markale Massacre.*

• <https://web.archive.org/web/20200208171316/https://srebrenica-genocide.blogspot.com/2005/12/un-report-serbsresponsible-for-1995.html>

(arhivirano: 08.02.2020.)

67 Face HD TV. *21 godinu poslije - Pijaca Markale, simbol prkosa i borbe.* Sarajevo.

• <https://web.archive.org/web/20200208171510/https://www.youtube.com/watch?v=qMD497Phoo&feature=youtu.be>

(arhivirano: 08.02.2020.)

68 UN. *UN Report: Serbs Responsible for 1995 Sarajevo Markale Massacre.*

• <https://web.archive.org/web/20200208171316/https://srebrenica-genocide.blogspot.com/2005/12/un-report-serbsresponsible-for-1995.html>

(arhivirano: 08.02.2020.)

69 N1 Hrvatska. *1425 dana opsade, 390 granata dnevno i 11.000 stradalih.* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208171104/http://hr.n1info.com/Regija/a115455/Sarajevo-1-425-dana-opsade390-granata-dnevno-i-11.000-stradalih.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

70 Mondo.ba. *Izetbegović i delegacija SDA posjetili Kazane.*

- <https://web.archive.org/web/20200208170914/https://mondo.ba/Info/Politika/a663687/Izetbegovic-i-delegacijaSDA-posjetili-Kazane.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

71 N1 BiH. *Kazani, mrlja na herojskoj odbrani Sarajeva.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208173943/http://ba.n1info.com/Vijesti/a100162/Kazani-mrlja-u-herojskojodbrani-Sarajeva.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

72 Radio Sarajevo. *Bakir Izetbegović odao počast civilnim žrtvama na Kazanima.*

Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208173951/https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/lokalne-teme/bakir-izetbegovicodao-pocast-civilnim-zrtvama-na-kazanima/228814>
(arhivirano: 08.02.2020.)

73 Kurir. *Pre tačno 26 godina ubijen je stari svat na Baščarsiji: Ovaj događaj bio je okidač za početak rata u Sarajevu.* Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200208174240/https://www.kurir.rs/region/bosna-hercegovina/3004687/pre-tacno-26-godina-ubijen-je-stari-svat-na-bascarsiji-ovaj-dogadjaj-bio-je-okidac-za-pocetakrata-u-sarajevu>
(arhivirano: 08.02.2020.)

138

74 Tportal. *'Markale i Tuzlanska kapija su namješteni, za Srebrenicu tražim komisiju'.* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208174518/https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/markale-i-tuzlanska-kapija-sunamjesteni-za-srebrenicu-trazim-komisiju-20161212>
(arhivirano: 08.02.2020.)

75 Bivši pripadnik obezbeđenja Alije Izetbegovića izjavio je da su napad na pijacu Markale organizovali Izetbegović i islamski verski poglavar Mustafa Cerić. Mondo.rs.

Izetbegović organizovao napad na Markale

- <https://web.archive.org/web/20200208174713/https://mondo.rs/Info/EX-YU/a857401/Alija-Izetbegovic-naredionapad-na-Markale.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

139

76 Novosti.rs. *Hag priznao: Muslimani gadali sebe,* Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200208174930/https://www.novosti.rs/vesti/naslovnadosije/aktuelno.292.html:724 082-Hag-priznao-Muslimani-gadjali-sebe>
(arhivirano: 08.02.2020.)

77 Moll, Nicolas. 2015. *Između sjećanja, poricanja i zaborava - o kulturi sjećanja u BiH 20 godina nakon rata.* Friedrich Ebert Stiftung. Sarajevo.

78 Broj žrtava u opsadi Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995. Tabeau, Eva; Bijak, Jakov; Lončarić, Neda. 2013. *Studija o stopi smrtnosti na osnovu osam velikih izvora podataka.* Demografsko odjeljenje, Tužilaštvo MKSJ-a. Den Haag.

79 Marković, Tomislav. *Opsada Sarajeva: Četvrt veka laži, čutanja i poricanja*. Mostar.

- <https://web.archive.org/web/20200208175201/https://www.tacno.net/beograd/opsada-sarajeva-cetvrt-veka-lazicutanja-i-poricanja/> (arhivirano: 08.02.2020.)

80 *Najtužnija priča o velikoj ljubavi: Boško i Admira.*

- <http://istinitotrebinje.com/najtužnija-prica-o-velikoj-ljubavi-boskoadmira/> (arhivirano: 25.9.2019.)

81 *Na današnji dan pre 24 godine poginuli su "sarajevski Romeo i Julija", Srbin Boško Brkić i muslimanka Admira Ismić. Mondo.*

- <https://web.archive.org/web/20200208181154/https://mondo.rs/info/EX-YU/a1104923/Bosko-i-AdmiraSrbin-i-muslimanka-umrli-zagrljeni.html> (arhivirano: 08.02.2020.)

82 Perviz, Izet. *Ne razdvajajte Olgu i Suadu*. Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208180727/http://balkans.aljazeera.net/blog/ne-razdvajajte-olgu-i-suadu> (arhivirano: 08.02.2020.)

■ **Prijedor**

83 Boračić-Mršo, Selma. *Bijele trake: Sjećanje i opomena savjesti*.

- <https://web.archive.org/web/20200208180656/https://www.slobodnaevropa.org/a/dan-bijelih-traka/29259524.html> (arhivirano: 08.02.2020.)

139

84 Documenta. *Prijedor dvadeset i dvije godine poslije - Bijele trake*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208180144/https://www.documenta.hr/en/prijedor-dvadeset-i-dvije-godineposlije-bijele-trake.html> (arhivirano: 08.02.2020.)

85 Stjepanović, Nemanja. *Brisanje sećanja na ubijenu decu Prijedora*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200208180115/http://www.hlc-rdc.org/?p=32078> (Archived on 08.02.2020.)

86 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2003. *Presuda pretresnog vijeća u predmetu Stakić*. Den Haag.

87 Bosnjaci.net. 31. Maj - Svjetski dan bijelih traka.

- <http://web.archive.org/web/20200208210309/http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=45842> (arhivirano: 08.02.2020.)

88 Radio Feral. *Sjećanje na genocid u Prijedoru: Poziv Kalesijcima da 31. maja obilježe Dan bijelih traka*. Kalesija.

- <https://web.archive.org/web/20200208213400/https://radio-feral.ba/bih/sjecanje-na-genocid-u-prijedoru-pozivkalesijcima-da-31-maja-obiljeze-dan-bijelih-traka> (arhivirano: 08.02.2020.)

89 Historija.info. *Koncentracioni logor Omarska – Prijedor*.

- <https://web.archive.org/save/http://historija.info/2019/05/24/koncentracioni-logor-omarska-prijedor/> (arhivirano: 08.02.2020.)

90 Historija.ba. *Otkriven logor Trnopolje.*

- <https://web.archive.org/web/20200208210713/http://www.historija.ba/d/367-otkriven-logor-trnopolje/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

91 Faktor.ba. *Obilježena 26. godišnjica od zločina: Kroz logor "Keraterm" prošlo više od 3.000 ljudi.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208212927/https://faktor.ba/vijest/obiljeena-26-godinjica-od-zloina-kroz-logorkeraterm-prolo-vie-od-3-000-ljudi-304771>
(arhivirano: 08.02.2020.)

92 Dostupno na:

- <https://web.archive.org/web/20200208214444/https://podz.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914026.pdf>
(arhivirano: 08.02.2020.)

93 Radaković, Boris. *Prilog istraživanju građanskog rata u Prijedoru 1992.*

- https://web.archive.org/web/20200208214053/http://srbiubih.com/prilog-istraživanju-gradjanskog-rata-u-prijedoru1992/?lang=lat%23_ftn5
(arhivirano: 08.02.2020.)

94-111 Ibid.

112 Radaković, Boris. *Jer me se tiče o3: Nije bilo genocida u Prijedoru.*

- <https://web.archive.org/web/20200208214630/https://www.frontal.rs/jer-me-se-tice-o3-nije-bilo-genocida-uprijedoru/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

140

113 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 31. 07.2003. *Presuda Milomiru Stakiću.* IT-97-24-T. Den Haag. 68.-84. str.

114-118 Ibid.

119 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2003. *Presuda Milomiru Stakiću.* IT-97-24-T. Den Haag. 128. str.

120 The Guardian. *Shame of Camp Omarska.* London.

- <https://web.archive.org/web/20200208215740/https://www.theguardian.com/itn/article/o,,191240,00.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

141

121 Tokača, Mirsad. 2012. *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995.* Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo. Sarajevo.

122 Purić, Amir. *Prijedor: zajednička borba građanskih aktivista i povratnika za univerzalnu pravdu.*

- <https://web.archive.org/web/20200208215039/https://www.dw.com/bs/prijedor-zajedni%C4%8Dka-borbagra%C4%91anskih-aktivista-i-povratnika-za-univerzalnu-pravdu/a-44957527>
(arhivirano: 08.02.2020.)

HRVATSKA / SRBIJA

4

HRV / SRB / Vukovar / 15.–18. júl / srpanj

143

90 Historija.ba. *Otkriven logor Trnopolje.*

- <https://web.archive.org/web/20200208210713/http://www.historija.ba/d/367-otkriven-logor-trnopolje/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

91 Faktor.ba. *Obilježena 26. godišnjica od zločina: Kroz logor "Keraterm" prošlo više od 3.000 ljudi.* Sarajevo.

- <https://web.archive.org/web/20200208212927/https://faktor.ba/vijest/obiljezna-26-godinjica-od-zloina-kroz-logorkeraterm-prolo-vie-od-3-000-ljudi-304771>
(arhivirano: 08.02.2020.)

HRV \ SRB \ Vukovar \ Šibenski \ 15.-.8.1.2020 \ srbija \

92 Dostupno na:

- <https://web.archive.org/web/20200208214444/https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914026.pdf>
(arhivirano: 08.02.2020.)

93 Radaković, Boris. *Prilog istraživanju građanskog rata u Prijedoru 1992.*

- https://web.archive.org/web/20200208214053/http://srbiubih.com/prilog-istraživanju-gradjanskog-rata-u-prijedoru1992/?lang=lat%23_ftn5
(arhivirano: 08.02.2020.)

94-111 Ibid.

112 Radaković, Boris. *Jer me se tiče o3: Nije bilo genocida u Prijedoru.*

- <https://web.archive.org/web/20200208214630/https://www.frontal.rs/jer-me-se-tice-o3-nije-bilo-genocida-uprijedoru/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

140

113 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 31. 07.2003. *Presuda Milomiru Stakiću.* IT-97-24-T. Den Haag. 68.-84. str.

114-118 Ibid.

119 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2003. *Presuda Milomiru Stakiću.* IT-97-24-T. Den Haag. 128. str.

120 The Guardian. *Shame of Camp Omarska.* London,

- <https://web.archive.org/web/20200208215740/https://www.theguardian.com/itn/article/o,,191240,00.html>
(arhivirano: 08.02.2020.)

121 Tokača, Mirsad. 2012. *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995.* Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo. Sarajevo.

122 Purić, Amir. *Prijedor: zajednička borba građanskih aktivista i povratnika za univerzalnu pravdu.*

- <https://web.archive.org/web/20200208215039/https://www.dw.com/bs/prijedor-zajedni%C4%8Dka-borbagra%C4%91anskih-aktivista-i-povratnika-za-univerzalnu-pravdu/a-44957527>
(arhivirano: 08.02.2020.)

HRVATSKA / SRBIJA

4

143

144

4

145

Naša grupa, nastala na prvoj konferenciji u Beogradu krajem marta 2018., vodila se pod imenom Tesla.¹²³ Za ovo ime odlučili smo se jer nam služi kao svojevrsni simbol neslaganja između Hrvatske i Srbije, a u nekom boljem svijetu mogao bi biti nešto što nas povezuje.

Nikola Tesla svakako nije jedina točka neslaganja naših država. Tako smo se mi u svome radu bavili upravo neslaganjima vezanima za presudne događaje u ratu devedesetih. Dva događaja na koja smo se fokusirali su bitka za Vukovar i Operacija „Oluja“. Činjenica je da obje države imaju svoje narative o navedenim događajima i promoviraju ih tako da idu u korist vladajućima i produbljivanju razdora između naroda. Vukovar smo izabrali iz razloga što je označio početak rata u Hrvatskoj kao i zbog toga jer je pretrpeo najviše štete. Operacija „Oluja“ bila je logičan izbor s obzirom da je označila kraj rata i tema je koja pokreće najviše kontraverzi, posebno u smislu presuda Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.

U sklopu istraživanja ovih događaja, posjetili smo Vukovar (jul 2018.) i Knin (avgust 2018.). Kroz proces stvaranja ovih narativa shvatili smo da ove teme nisu samo prošlost već i sadašnjost. Tako smo putovanje u Knin planirali kako bi izbegli proslavu Oluje te samim tim i moguće neprijatnosti. Upravo zbog toga, želimo da naši narativi doprinesu stvaranju dijaloga između Hrvatske i Srbije, te da pruže motivaciju za rješavanje gorućih pitanja o našoj zajedničkoj povjesti i budućnosti.

Napomena: želimo istaknuti da kada govorimo o „srpskom“ ili „hrvatskom“ narativu, radi se o narativu koji je dominantno prisutan unutar država i medijima; pritom ne želimo zanemariti percepciju manjina obe države.

146

Vukovar:

Hrvatski narativ

Grad heroj

147

Bitka za Vukovar vodila se u periodu od 87 dana, između kolovoza i studenog 1991. Predstavljala je prvi ozbiljniji sukob između srpske i hrvatske strane nakon proglašenja hrvatske neovisnosti u srpnju 1991. godine. Sukobljene strane bile su Jugoslavenska narodna armija (JNA) i srpske paravojne jedinice, s jedne strane, i Zbor narodne garde i Hrvatska vojska, s druge strane. Tijekom perioda od 87 dana, grad Vukovar je skoro u potpunosti uništen i pretrpio je veliku materijalnu štetu. Vukovarska bolnica, koja i danas predstavlja jedan od simbola Domovinskog rata, bila je najveće mjesto stradanja stanovništva. Iz bolnice je, pred sam kraj bitke, u studenom 1991. izvučeno oko 400 civila hrvatske nacionalnosti. Od tog broja, njih 260 odvedeni su na farmu Ovčara u blizini Vukovara, gde su brutalno ubijeni od strane srpskih paravojnih jedinica. Tako se bitka za Vukovar i završila.

Analizirajući različite hrvatske udžbenike za 8. razred osnovne škole uočava se uglavnom isti obrazac – počinje se s opisom događaja od 2. svibnja 1991. godine u Borovom selu, ubojstvom 12 redarstvenika i Josipa Jovića, a zatim se osvrće na srpsku agresiju u ljeto 1991. i završava se padom Vukovara i opisom događaja na Ovčari. Vukovar za autore udžbenika predstavlja simbol otpora velikosrpskoj agresiji, u svakom se nalaze gotovo identične fotografije razorenog grada ili vodomornja, slike hrvatskih izbjeglica koje bježe iz grada, a spominju se i, gotovo na identičan način, hrabri hrvatski branitelji koji su dugo vremena odolijevali napadima JNA i poginuli braneći hrvatsku državu.¹²⁴ Udžbenici za 4. razred srednje škole imaju gotovo identičnu priču. Udžbenik izdavača Meridijani iz 2004. godine je jedini koji ima cijeli podnaslov posvećen Vukovaru, gdje se pobliže opisuje tok vukovarske bitke, ali Vukovar uvijek ostaje žrtva „velikosrpske agresije“.¹²⁵

Najbitnija ličnost hrvatske nezavisnosti i najpoznatiji hrvatski političar 90-ih godina bio je Franjo Tuđman. Iz niza njegovih političkih govora o Vukovaru, treba izdvojiti govor iz Splita, 26. kolovoza 1995. U jednom trenutku, Tuđman pita okupljeni narod: „Šta mi preostaje još da vam obećam?“ Svi u glas počinju skandirati: „Vukovar, Vukovar, Vukovar!“, na što Tuđman dodaje: „Razumije se, prije svega Vukovar, taj simbol hrvatskog otpora u obrani uspostavljene nezavisne Hrvatske države, Vukovar i bogatu istočnu Slavoniju i Baranju, jer Hrvatska je bila i ostat će podunavska zemlja“. ¹²⁶ Građani su uvjereni da je Vukovar oduvijek bio hrvatski grad, te da je on okupiran i da će ga Tuđman i hrvatski politički vrh vratiti svom narodu. U drugom govoru, koji je Tuđman održao u samom Vukovaru 1997. godine retorika je ublažena: „Taj naš dolazak u Vukovar, u taj simbol hrvatskih patnji, hrvatskih otpora, hrvatskih težnji za slobodom, hrvatske želje za povratkom na svoje istočne granice, na Dunav o kome pjeva i hrvatska himna, to je naš znak, naša odlučnost, da želimo zaista mir, pomirbu, da želimo stvarati povjerenje za trajan život da u budućnosti više nikada ne dopustimo ono što nam se desilo“ ¹²⁷ I dalje Vukovar ostaje hrvatski grad, koji je četiri godine bio okupiran, a sada konačno pripada hrvatskom narodu koji samo želi mir.

Tijekom bitke i nakon pada, hrvatski mediji puni su naslova u Vukovaru gradu heroju, žrtvi i ranjeniku. Kroz naslove „Ranjeni Vukovar“ mediji su u značajnoj mjeri kreirali i potvrđili hrvatsko pravo na Vukovar. ¹²⁸ Istovremeno, dio Hrvata krivi hrvatske vlasti za pad Vukovara te im predbacuje da su bili spremni žrtvovati grad zarad hrvatske samostalnosti. ¹²⁹

148

Deklaracija o domovinskom ratu donesena je 2000. godine od strane hrvatskog državnog Sabora. Dio koji je zanimljiv je sljedeći: „Republika Hrvatska vodila je pravedan i legitiman, obrambeni i osloboditeljski, a ne agresivni i osvajački rat prema bilo kome u kojem je branila svoj teritorij od velikosrpske agresije unutar međunarodno priznatih granica.“ ¹³⁰ Na ovaj način je službena institucija Republike Hrvatske potvrđila velikosrpsku agresiju kao i to da je Hrvatska samo vodila obrambeni rat, i to kroz službeni dokument.

Vukovar: Srpski narativ

Hrvatski Staljingrad

Bitka za Vukovar i ratna delovanja koja su se tamo dogodila su korištena u svrhu ostvarivanja političkih ciljeva tadašnje vlasti. Medijsko izveštavanje 1991. godine prikazivalo je da stvaranjem nezavisne hrvatske države ponovo nastaje ustaška država, koja želi i spremi novi genocid nad Srbima.

149

Prilikom analize o Vukovaru primećeno je da u udžbeniku „Istoriја“ izdavača „Freska“, gde se spominje da su se vodile žestoke bitke za Vukovar dok se o Ovčari uopšte ne govori“. ¹³¹ U udžbeniku „Istoriја“ izdavača Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, naglašava da se „hrvatska težnja za samostalnošću i sopstvenom državom širila i van okvira njenih granica“, dok se bitka za Vukovar, Ovčara i Škabrnja tek pobrojavaju na marginama stranice udžbenika pod događajima iz 1991., bez dodatnih objašnjenja i konteksta.¹³² Zaključak je da se u srpskim istorijskim udžbenicima o Vukovaru piše nedovoljno te se manipuliše sadržajem.

Iskazi političara pratili su taj diskurs, s tim da se određeni pojedinci, poput dr. Vojislava Šešelja, bili eksplicitniji u iznošenju svojih stavova. U septembru 1991. godine rekao je „Hrvati mogu da idu, ali ne mogu nijednu srpsku teritoriju da ponesu sa sobom“. ¹³³

Tokom bitke za Vukovar, srpski mediji, kako televizijski tako i štampani, objavljivali su razne vesti koje su prikazivale namere Hrvata o istrebljivanju srpskog življa sa tog područja. U Dnevniku Radio-televizije Srbije, 20. novembra 1991. godine puštena je vest o četrdesetoro zaklane srpske dece u podrumu obdaništa u vukovarskom predgrađu Borovo selo. Ta vest potresla je i uzrujala kako domaću, tako i stranu javnost te je nakon provere od strane stručnjaka, vest demantovana nakon 24 sata.¹³⁴ Najčitaniji štampani mediji kao što su

Večernje novosti i Politika su sve vreme bitke za Vukovar izveštavajući o ratnim zbivanjima nastojali podići svest građana Srbije o stradanjima vojnika JNA i zločinima nad srpskim stanovništvom. Samo neki od naslova su „Vukovar oslobođen“, „Armija i teritorijalci čiste poslednja ustaška uporišta u centru grada“, „Vlada Hrvatske preti masakrom desetaka tisuća ljudi“, „Ustaše glume bolesnike“, „Zločini pred očima sveta“, „Juče pao hrvatski Staljingrad“, i slično.¹³⁵

Pored hrvatskih žrtava u Vukovaru o kojima se u Srbiji gotovo i ne govorи, poznato je da su počinjeni i zločini nad srpskim stanovništvom u letu 1991., pre početka samog sukoba. Radi se o ubistvima, mučenjima i uništavanju imovine više desetina građana Vukovara srpske nacionalnosti. Za te zločine niko nije odgovarao, a podneseno je nekoliko krivičnih prijava protiv Tomislava Merčepa, komandanta Zbora narodne garde u Vukovaru. Međutim, optužnice protiv njega nisu podignute i za sada nema zadovoljenja pravde za žrtve.¹³⁶

Unutar srpskog javnog diskursa, bitka za Vukovar nije toliko prisutna. Vukovar se pominje kao primer srpskog stradanja, kako 1990ih tako i danas. I danas se srpske stanovnike tretira kao građane drugog reda, do te mere da im je uskraćeno zakonsko pravo na natpise na vlastitom pismu.

Vukovar: Zajednički narativ

Vukovar – sinonim podjele

—
151

Kreiranje osnove za izgradnju zajedničkog narativa o ratnim dešavanjima u Vukovaru je značajan čin u onoj meri u kojoj se putem njega jasnije definiše realan značaj istorijskih činjenica i njihove uloge u daljoj izgradnji nacionalnog identiteta, odnosno u onoj meri u kojoj on omogućava postavljanje stabilnijih nacionalnih temelja za budućnost. Kultura sećanja koja stoji u svrsi izgradnje i očuvanja nacionalnog identiteta u zemljama regionala bivše Jugoslavije je u nezavidnom položaju, što za posledicu ima proizvoljan odnos prema istorijskim činjenicama i instrumentalizaciju istorijskih podataka zarad trenutnih političkih ciljeva i interesa. Takva atmosfera otežava dolaženje do narativa koji ne bi bio podeljen i čija bi svrha bila usmerena odgovornom razumevanju prošlosti i zajedničkom radu na odnosima koji pružaju veće prilike za saradnju.

Zajednički narativ o ratnim dešavanjima u Vukovaru zahteva precizno određivanje vremenske distance dešavanja sa ciljem razgraničenja prošlosti od sadašnjosti i uspostavljanja korektnijeg odnosa prema nacionalnoj prošlosti koji bi omogućio postojanje moralno podobnijih vrednosti za nacionalni, ali i lični razvitak. Takav narativ o Vukovaru polazi od činjenice da bitka za Vukovar predstavlja jedan od najvećih sukoba i stradanja dve suprotstavljene strane tokom raspada Jugoslavije. Sukobljene strane bile su Jugoslovenska Narodna Armija (JNA) i srpske paravojne jedinice, sa jedne strane, i Zbor narodne garde i Hrvatske vojske, sa druge strane. Sukob je trajao od 24. avgusta do 20. novembra 1991. godine, a njegove uzroke obe strane nalaze u pretnji i tenzijama izazvanim rastućim nacionalističkim težnjama i interesima protivnika. Obe strane sebe opažaju kao žrtve nacionalistički motivisanih ciljeva protivnika koji predstavljaju apsolutnu pretnju po sopstveni narod. Plašt viktimizacije na obe strane funkcioniše kao sredstvo opravdanja za sopstvene odgovornosti

i prebacivanje krivice, pod čijim pristiskom dolazi do potpunog zakriviljenja istine i ponovnog provociranja tenzija na nacionalnom nivou, što dalje otežava suočavanje sa posledicama rata, ali i trenutnim okolnostima u kojima se obe zemlje nalaze.

Srpski narativ napad Jugoslovenske Narodne Armije na Vukovar definiše kao legitiman čin pozivajući se na to da je Jugoslovenska narodna armija bila jedina legalna vojna formacija u službi zaštite Jugoslavije, koja je imala moralnu obavezu da zaštitи sopstvene građane. Hrvatski narativ opsadu Jugoslovenske Narodne Armije smatra u potpunosti nelegitimnom u skladu sa proglašenjem nezavisnosti Republike Hrvatske 1991. Tretiranje proglašenja nezavisnosti Republike Hrvatske kao legitimnog čina prisutno je u hrvatskom narativu, dok srpski narativ zauzima u potpunosti drugačiji stav prema istom pitanju. Na taj način obe strane poteze protivnika tretiraju kao nelegitimne i nacionalno ugrožavajuće. Međutim, presude za hrvatske zločine nad Srbima u Vukovaru nemamo, a sa druge strane presude iznesene za počinjene zločine i ratna stradanja u Vukovaru hrvatska strana vidi kao nepotpune smatrajući da srpska strana nije u dovoljnoj meri preuzela sopstvenu krivicu.

Tako polarizovane interpretacije događaja dovode do potpunog međusobnog nerazumevanja i zanemarivanja društvene devastacije kao posledice rata. Činjenica je da je Vukovar bio razoren, a međusobni odnosi sugrađana različitih nacionalnosti u njemu potpuno poremećeni, ostavljajući na taj način ratne traume živim putem sećanja na stradanje i mrtve bez velike i sistematske podrške u zauzimanju korisnijeg odnosa prema prošlosti. Zajednički narativ u skladu sa tim apeluјe na preuzimanje odgovornosti i tretiranje zločina prema zakonu bez izuzetka za obe strane.

Vukovar danas je dokaz da zajedničkog narativa nema, isto kao ni interesa za stvaranjem istoga. Radikalno različito poimanje događaja u Vukovaru tokom rata odražava se ponavljajuće u obrazovanju, koje je segregirano prema nacionalnoj pripadnosti. Hrvatske škole uče i promoviraju hrvatski narativ o gradu heroju s jedne strane, dok srpske škole uče srpski narativ o izgubljenom gradu, produbljujući postojeći sukob. Na primjeru norveške inicijative za stvaranjem internacionalne škole, za koju je Norveška donirala 1,3 milijuna eura, a koju je vukovarska vlast s obje strane bojkotirala¹³⁷, zaključujemo da niti jedna strana nije voljna preći preko svojih uvjerenja o ovom događaju iako u procesu ispaštaju oni nevini – u ovom slučaju djeca. Isti zaključak

možemo izvući iz bilo kojeg dosadašnjeg pokušaja integracije na tom području, kao što je uvođenje dvojezičnih latiničnih i ciriličnih ploča na vukovarske institucije¹³⁸ koje je rezultiralo bijesom hrvatskih branitelja, a izostankom reakcije političkog vrha. Da bismo razumjeli zašto je tomu tako, moramo shvatiti da je najveći interes koji za Vukovar imaju vladajući njegova ideološka moć, odnosno mogućnost upiranja prstom na krvce s obje strane ovog sukoba.

Skupina mladih koja je radila na ovom narativu smatra da je Vukovar i dalje politički instrument, za hrvatsku stranu dokaz herojskstva i nepovredivosti hrvatske žrtve, za srpsku stranu dokaz hrvatskog nacionalizma i ustaštva, te da dva narativa ne doprinose ničemu doli jačanju nacionalizma s obje strane. Prava zajednička istina je da su žrtve devedestih iste kao i žrtve danas, a to su sami građani Vukovara, neovisno koje su nacionalnosti.

154

Oluja: Hrvatski narativ

Slavlje pobjede i domovinske zahvalnosti

Pojam Operacija „Oluja“ u Hrvatskoj malo koga ostavlja ravnodušnim. Ona je prije svega simbol pobjede, ponosa i uspješnog okončanja Domovinskog rata. Vojno-redarstvenim operacijama „Bljesak“ i „Oluja“ Hrvatska vojska je oslobođila znatan dio hrvatskog državnog teritorija koji se do tada nalazio pod okupacijom paradržave Republike Srpske Krajine (RSK).

RSK je nastala kao rezultat pobune znatnog dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj. Prikључili su se politici srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića, koji još od 90-ih pokušava ostvariti dominaciju Srbije nad ostalim jugoslavenskim republikama. Godine 1990., nakon što je na prvim višestračkim izborima u Hrvatskoj pobijedila Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) pod vodstvom Franje Tuđmana, srbijansko vodstvo je odlučilo da Srbi u Hrvatskoj moraju preuzeti nadzor nad dijelovima hrvatskog teritorija. Tako je 1990. uspostavljena Srpska autonomna oblast (SAO) Krajina sa sjedištem u Kninu. Od 1991. Jugoslavenska narodna armija (JNA) otvoreno stoji na strani srpskih pobunjenika, pomažući ih u osvajanju hrvatskog teritorija. Krajem 1991. na područjima pod nadzorom JNA i srpskih pobunjenika formirana je Republika Srpska Krajina sa sjedištem u Kninu. U tijeku proglašenja njezin teritorij je uglavnom bilo „etnički očišćen“ od Hrvata. Srpski pobunjenici će i kasnije nastaviti s protjerivanjem preostalog stanovništva. Pljačkom i progonima stvoreni su temelji RSK. Voda Srpske dobrotoljubačke garde, Željko Ražnatović-Arkan, jednom prilikom je izjavio: „Shvatite da mi ako treba ići čemo i do Berlina. Gorit će, znači, svaki njihov grad, pa čak i Zagreb“¹³⁹, potvrđujući tako srpske agresorske namjere. Hrvatska je u međuvremenu proglašila samostalnost i dobila međunarodno priznanje. Područje RSK stavljeno je pod nadzor Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (United Nations Protection Forces, UNPROFOR). One su trebale uspostaviti

primirje i omogućiti mirno rješenje sukoba između Hrvatske i srpskih pobunjenika, u čemu ni nakon više godina nisu imale uspjeha. RSK je postojala do 1995. te u tom smislu navedena godina svakako predstavlja prekretnicu u obrani suvereniteta Hrvatske. Operacijom „Bljesak“ oslobođena je zapadna Slavonija, a operacijom „Oluja“ sjeverna Dalmacija s Kninom, Lika, Kordun i Banovina. Izvan ingerencija Hrvatske ostala je istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem, koji su u sastav teritorija vraćeni mirnom reintegracijom 1998. Važnost „Oluje“ se, naravno, očituje u činjenici da je omogućila okončanje četverogodišnjeg rata.

Operacija „Oluja“ izazvala je i brojne kontroverze. Danas u Hrvatskoj postoji mišljenje da je srpsko stanovništvo svojevoljno napustilo okupirana područja, odnosno teritorij RSK, iako Srbija smatra da je Hrvatska akcijom „Oluja“ provela „etničko čišćenje“. Neki hrvatski autori izjednačuju srpsko zauzimanje Srebrenice s „Olujom“ pa tako tvrde: „Mladić u Srebrenici, ‘vitezovi Oluje’ u Krajini: u čemu je razlika? U vrsti radnje razlike nema nikakve, u brojevima sporit će se ljudi do sudnjega dana“.¹⁴⁰

U isto vrijeme nekolicina zagovara ideju da pobunjeni Srbi uopće nisu odgovorni za rat u Hrvatskoj te da nisu htjeli ulazak u novu srpsku državu. Glavnim krivcima smatraju se srbjanski predsjednik Milošević i hrvatski predsjednik Tuđman koji su vodili „dogovoren rat“. U prilog toj ideji ide i izjava Vojislava Šešelja koji je jednom prilikom izjavio: „Još jednu stvar... Ako mi izgubimo ovaj rat, ostadosmo mi ipak u Beogradu. Beograd nam neće okupirati, a šta ćete vi? A šta ćete vi? Ode kapetan Dragan u svoju Australiju svojim avionom. A vi? Šta ćete vi?“¹⁴¹, objašnjavajući tako da su pobunjeni Srbi žrtve nacionalističkih vođa.

Pri ovakvim tvrdnjama u potpunosti se zanemaruje činjenica da pobunjeni Srbi nisu bili spremni prihvatići suživot s Hrvatima u Hrvatskoj sto se može zaključiti iz izjava poput: „Jer ja sam rek'o i sad ču da kažem ponovo... ako ova Krajina bude u okviru Hrvatske, onda se ja selim u Srbiju, dole...“¹⁴² Kad razmatramo pitanje odlaska Srba iz RSK tijekom „Oluje“, treba se prisjetiti da je skoro 100.000 bosanskih Srba krajem 1995., nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog ugovora, napustilo dijelove Sarajeva koji su do tada bili pod njihovim nadzorom.¹⁴³ To područje pripalo je Federaciji BiH i Srbi su ga zatim napustili, iako nisu bili na to izravno prisiljeni nekom vojnom akcijom. Kao što je Srbima iz RSK bilo neprihvatljivo da priznaju hrvatsku vlast,

tako je i sarajevskim Srbima bilo neprihvatljivo da ne žive u Republici Srpskoj.

Da li je Hrvatska u akcijama „Bljesak“ i „Oluja“ izvršila „etničko čišćenje“ srpskog stanovništva? Vidljivo je da pobunjeni Srbi uglavnom nisu željeli pod hrvatsku vlast. Isto tako vidljivo je da su vlasti RSK prije „Oluje“ planirale evakuaciju stanovništva. Ovo je odgovaralo tadašnjem hrvatskom vodstvu kao rješenje problema Srba kao čimbenika koji ugrožava hrvatsku državu. Hrvatski narod smatra da u „Oluji“ nije došlo do „etničkog čišćenja“. Hrvatska javnost uglavnom ne osporava da su za vrijeme „Oluje“ počinjeni zločini no oni se tumače kao izolirani incidenti i to od strane visokih političkih predstavnika. Na primjer, hrvatski Sabor usvojio je Deklaraciju koja kaže: „jedinstveni u osudi svakog pojedinačnog i svih zločina koji su se doista dogodili tijekom i nakon operacija „Bljesak“ i „Oluja“, a kojih su žrtve, nažalost – kako to i inače u ratovima biva – bili nevini i nemoćni civili“.¹⁴⁴

Isto tako, takva djela možemo smatrati posljedicom agresije na Hrvatsku kojom su narušeni hrvatsko-srpski odnosi te slijedom toga želje za osvetom.

158

Oluja: Srpski narativ

Oluja – zločin koji traje

159

Operacija „Oluja“ jeste zajednička akcija vojske i policije Republike Hrvatske sa ciljem proterivanja srpskog stanovništva sa teritorije Republike Srpske Krajine koja je nastala 1991. godine i koja je obuhvatala skoro 20% teritorije i gde su većinski živeli Srbi, vekovima unazad. Oluja predstavlja „najveće etničko čišćenje posle Drugog svetskog rata“ za srpski narod, i kao takvom se naziva pogromom nad Srbima. Na ovaj način se opisuje u udžbenike koji se koriste u školama, retoriku koju koriste političari u svojim govorima kao i pisanja medija za vreme i nakon operacije „Oluja“.

Na primer, u udžbeniku Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva piše da je rat u Hrvatskoj završen akcijama Bljesak i Oluja, koje su podržane od strane SAD. Takođe se i navodi broj od 300 hiljada proteranih Srba sa teritorije RSK. Tu je i slika izbegličke kolone koja se kreće ka Srbiji.¹⁴⁵ U udžbeniku izdavača Freska, rat u Hrvatskoj započinje izbacivanjem srpskog naroda iz novog hrvatskog Ustava decembra 1990. i navodi se da ovo presudno utiče na početak oružanog sukoba u Hrvatskoj. Razlog je strah koje je srpsko stanovništvo imalo zbog Drugog svetskog rata i ustaškog pokreta. Dalje se navodi da krajem 1990. srpski narod u Hrvatskoj „proglašava nezavisnost teritorija na kojima je vekovima živeo“ i izjasnio se za ostanak u sastavu Jugoslavije. Plan Z4 se pominje u jednoj rečenici, a na samom kraju pominju se propali pregovori u Ženevi i izvođenje akcije „Oluja“ unutar koje je došlo do planiranog etničkog čišćenja Srba gde se navodi broj od preko 200 hiljada proteranih.¹⁴⁶

Političar koji je svakako bio najžešći u svojim izjavama o operaciji Oluja i ratu u Hrvatskoj jeste Vojislav Šešelj, predsednik Srpske radikalne stranke koja u svom programu ima „san o Velikoj Srbiji“ koja obuhvata između ostalog i teritoriju RSK i koji je tokom čitavog rata u

Hrvatskoj bio prisutan na političkoj sceni SRJ. Njegove izjave na račun Republike Hrvatske i Hrvata (primjer 1, primjer 2), kao i paljenjem državne zastave Republike Hrvatske na skupovima svoje stranke stekao je reputaciju, kao i optužnicu u Hagu. Oslobođen je kasnije.

Čak i 24 godine posle, političari u Srbiji, a pre svega predsednik Aleksandar Vučić, nekadašnji bliski saradnik Vojislava Šešelja, koriste operaciju Oluja u svojim govorima aludirajući da Srbija nikada više neće dopustiti novu Oluju osvrćući se na situaciju koja je trenutno aktuelna na Kosovu.¹⁴⁷

Mediji kao najveće oružje svakog političara, a naročito u fazi rata, odigrali su ogromnu ulogu u porastu šovinizma i mržnje prema susedima. Tadašnja SRJ tu nije izuzetak, i tu je kao glavno propagandno sredstvo u rukama Slobodana Miloševića bila Radio televizije Srbije, sa dodatkom štampanih medija kao što su „Večernje novosti“ i „Politika“. Međutim, zanimljiva stvar je da operacija „Oluja“ nije izgleda bila dovoljno interesantna za medije u Srbiji, i kao da su svi bili iznenadeni kada su kolone krajiških Srba stigle u Beograd. TANJUG vest o padu Knina nije ni objavio, a RTS je tek u dvadesetom minutu svog Dnevnika pomenuo ovu vest.¹⁴⁸ Danas se u medijima Oluja koristi više nego 90ih godina. Naslovi u dnevnim novinama kao što je Informer, pogotovo oko 4. avgusta svake godine drže živim ideju srpskog stradanja: „USTAŠKO ORGIJANJE USRED DABLINA! Hrvati slavili Oluju u Irskoj, urlali UBIJ SRBINA, POLICIJA OKRETALA GLAVU!“, „USTAŠE SLAVE ZLOČIN: Državni vrh na čelu s Kolindom proslavlja srpski pogrom!“ i slično.¹⁴⁹

Oluja: Zajednički narativ

---

5. kolovoz/avgust: Dan paralelnih univerzuma/svemira

Operacija Oluja akcija je izvedena od strane hrvatske vojske i policije u periodu od 4. do 7. kolovoza 1995. s ciljem reintegracije teritorija Republike Srpske Krajine u granice Republike Hrvatske. Ovaj događaj ujedno predstavlja i kraj rata u Hrvatskoj koji je trajao od ljeta 1991.

Zajedničkim snagama vojske i policije Republike Hrvatske 4. kolovoza u 5 sati ujutro, počelo je granatiranje svih važnih točaka obrane srpskih snaga, posebno grada Knina. Tijekom naredna četiri dana, procjenjuje se da je teritorij Hrvatske napustilo 200, a najmanje 180 tisuća Srba koji su izbjegli u Republiku Srpsku, SRJ i druge države.

Glavnokomandirajući na strani hrvatske vojske bili su generali Ante Gotovina i Mladen Markač kojima je i suđeno pred Međunarodnim kaznenim tribunalom za bivšu Jugoslaviju. Međutim, ova presuda je i dalje jedna od najkontraverznejih. Oba generala su u prvostupanjskom postupku osuđeni na 24 godine zatvora, da bi u žalbenom postupku bili oslobođeni tijesnom većinom glasova sudaca (3:2). Postoji 5 ključnih točaka oko koji su se sporili tužilaštvo i obrana, a to su: 1) Cilj operacije „Oluja“, 2) Svrha granatiranja, 3) Ubojstva srpskih civila, 4) Pljačke i uništavanje imovine, 5) Sprječavanje povratka.¹⁵⁰

Fokusiraćemo se na prvu tačku optužnice o cilju operacije „Oluja“ koja je svakako i najbitnija jer se kroz nju mogu posmatrati i dominantni narativi na hrvatskoj i srpskoj strani. Tokom postupka, tužilaštvo apsolutno ne dovodi u pitanje legitimnost i pravo Republike Hrvatske da oružanom akcijom povrati deo teritorije unutar svojih međunarodno priznatih granica, međutim smatra da je taj cilj ostvaren u udruženom zločinačkom poduhvatu.¹⁵¹ Sa jednim delom ovog zaključka tužilaštva, ne bi se složila javnost u Srbiji koja i kreira dominantan narativ o operaciji „Oluja“: a to je da je Republika Hrvatska imala pravo

povratiti deo teritorije, jer je dominantni narativ upravo to da je teritorija Republike Srpske Krajine već vekovima nastanjena Srbima i da im RSK jednostavno pripada. Hrvatska javnost, s druge strane, ne bi se složila u tome da je srpsko stanovništvo proterano već da su otišli svojom voljom, te i insistira na neotuđivom pravu Republike Hrvatske da povrati kontrolu nad svojom teritorijom. Pravosnažnom presudom u predmetu Gotovina i drugi, utvrđen je veliki broj počinjenih zločina nad civilima i ratnim zarobljenicima. Nažalost, dosada postoji samo jedna presuda pred hrvatskim sudovima za ratni zločin za vreme „Oluje“, iako se žrtve broje u stotinama.¹⁵²

Presuda posle žalbenog postupka u kojem je utvrđeno da nije postojao udruženi zločinački poduhvat i generali Gotovina i Markač su oslobođeni, samo je dodatno učvrstila narative na obe strane. U Srbiji taj da „niko nikada neće odgovarati za zločine počinjene nad Srbima“ i da je „ceo svet protiv Srbije“ a na hrvatskoj da je „vojno-policijska akcija „Oluja“ velika pobeda Republike Hrvatske protiv srpskog agresora“ bez obzira na ubistva, pljačku i uništavanje imovine gde se brojevi svode na potpuni minimum. Unatoč tome, hrvatski mediji prihvataju presudu i priklanjuju se narativu da žrtve jesu postojale, ali da generali nisu bili odgovorni.¹⁵³

Drastične razlike u shvaćanju „Oluje“ najbolje možemo uočiti na obilježavanju samog dana, 5. augusta te u retorici koju u to vrijeme propagiraju političari obje države i naslovne strane dnevnih novina. „Oluja“ je fenomen koji predstavlja dvije potpune suprotnosti - za Hrvatsku 5. avgust slavi se pod pokroviteljstvom državnog vrha kao praznik Dan pobjede i domovinske zahvalnosti, popraćen koncertom Marka Perkovića Thompsona. S druge strane, Srbija komemorira 5. avgust kao dan žalosti i sjećanja na žrtve „Oluje“.

Ovakvo interpretiranje događaja na potpuno dva različita načina, kao i zanemarivanje one druge strane donose samo štetu između naroda, porast nacionalizma, šovinizma i netrpeljivosti što pogotovo ne ide na ruku povratnicima koji svakodnevno moraju da strepe od ratnohuščkih izjava obe strane. Nerazumevanje i neprihvatanje činjenica – sa srpske strane da je Republika Srpska Krajina kroz svoje četvorogodišnje postojanje vršila zločine, kao i sa hrvatske, da je tokom i nakon operacije „Oluja“ ubijeno nekoliko stotina civila, spaljeno nekoliko hiljada kuća i da je povratak bio gotovo onemogućen raznim administrativnim i birokratskim merama – je štetno i opasno za svako demokratsko društvo koje bi trebalo da teži suočavanjem sa prošlošću i pomirenju.

■ Vukovar

123 Nikola Tesla je bio znanstvenik srpskog porekla rođen na hrvatskom području. Rođen je 1856. godine u Smiljanu. Poznat je po izumu naizmenične struje. Većinu svog života proveo je radeći u SAD gde je i umro 1943. godine.

124 Korišćeni udžbenici izdavača Školska knjiga, Alfa i Meridijani.

125 Kolar-Dimitrijević, Mira i dr. 2004. *Povijest 4*. Meridijani. Zagreb. str. 234–236

163

126 Franjo Tuđman. *Jedan od najdomljivijih govora prvog hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208221747/https://hkm.hr/vijesti/domovina/video-jedan-od-najdomljivijihgovora-prvog-hrvatskog-predsjednika-dr-franje-tudmana/> (arhivirano: 08.02.2020.)

127 Govor Franje Tuđmána u Vukovaru 1997. godine.

128 *Večernji list*. 04.11.1991. 17. str.

129 Perković Paloš, Andrijana. *Kontroverze obrane i pada Vukovara*. Split.

- <https://web.archive.org/web/20200208222136/http://hu-benedikt.hr/?p=47930> (arhivirano: 08.02.2020.)

130 Zastupnički dom Hrvatskoga državnog sabora. *Deklaracija o domovinskom ratu*. Narodne novine. Zagreb.

- https://web.archive.org/web/20200208222857/https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_10_102_1987.html (arhivirano: 08.02.2020.)

131 Ljušić, Radoš; Dimić, Ljubodrag. 2011. *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opštег i društveno jezičkog smera*. Freska. Beograd. str. 287

132 Đurić, Đorđe; Pavlović, Momčilo. 2011. *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred opšteg i društveno - jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd. str. 249

133 Slike i reči mržnje - Godina Druga. 1999. Fondacija Pravo na sliku i reč; Radio B92. .

- <https://www.youtube.com/watch?v=Vz7c3f6vHGo>
(arhivirano: 08.02.2020.)

134 Insert iz filma *Vukovar – poslednji rez*

- <https://www.youtube.com/watch?v=SfQVoqorivk>
(pristup: 19.01.2019.)

135 Galović, Ani. *Pad hrvatskog Staljingrada – ratno huškanje kao profesija ljudske zlobe u Vukovaru 1991.*

- <https://web.archive.org/web/20200208224054/https://zutecizme.wordpress.com/2018/09/21/pad-hrvatskogstaljingrada-ratno-huskanje-kao-profesija-ljudske-zlobe-u-vukovaru-1991/>
(arhivirano: 08.02.2020.)

136 SNV. *Ratni zločini nad Srbinima 1991-1995: Vukovar.* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20190412142035/https://snv.hr/sto-radimo/zastita-prava/zrtve-rata-i-ratni-zlocini>
(arhivirano: 08.02.2020.)

137 Dežulović, Boris. *Muzej zdravog razuma.* Zagreb. ,

- <https://web.archive.org/web/20200208230034/http://hr.n1info.com/Kolumnne/Boris-Dezulovic/a342220/KolumnaBorisa-Dezulovica-Muzej-zdravog-razuma.html>
(arhivirano: 09.02.2020.)

138 Milaković, Srđan. *Zakon ulice' spriječio je dvojezičnost u Vukovaru.* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208225832/https://www.vecernji.hr/vijesti/srdjan-milakovic-vukovar-zakonulice-1214902>
(arhivirano: 08.02.2020.)

164

■ Oluja

139 Vranjican, Pavle. 2003. *Komšije, dokumentarni video film o Domovinskom ratu.* Zagreb.

140 Šnajder, Slobodan. 2003. *Zločin bez kazne. (pričaz knjige Mirić. Jovan. 2002. Zločin i kazna. Prosvjeta, Zagreb).*

Prosvjeta. Zagreb. godina 10 (35). br. 55 (665). str. 56-57

165

141 Predsjednik Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj, u razgovoru sa srpskim pobunjenicima u Benkovcu, 23. studenog 1991. Vranjican, Pavle. 2003. *Komšije, dokumentarni video film o Domovinskom ratu.* Zagreb.

142 Vranjican, Pavle. 2003. *Siniša Martić, četnička skupina ŠILTOVI Glina, dokumentarni video film o Domovinskom ratu.* Zagreb.

143 Barić, Nikica. 2004. *Je li 1995. godine Hrvatska počinila 'etničko čišćenje' Srba?.* Časopis za suvremenu povijest. Br. 2. str. 441-461

144 Hrvatski Sabor. *Deklaracija o Oluji.* Zagreb.

- http://web.archive.org/web/20200208231549/https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_07_76_1787.html
(arhivirano: 09.02.2020.)

145 Đurić, Đorđe; Pavlović, Momčilo. 2011. *Istorija za treći razred gimnazije prirodno - matematičkog smera i četvrti razred opštег i društveno - jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd. str. 250

146 Ljušić, Radoš; Dimić, Ljubodrag, 2011. *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno jezičkog smera*. Freska. Beograd. str. 250

147 Dnevnik. *Vučić ne može bez Hrvatske, Srbima na Kosovu poručio: „Nećemo dozvoliti Oluju ni novi Bljesak”*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208232031/https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/aleksandar-vucic-porcio-srbima-nakosovu-necemo-dozvoliti-nikakvu-oluju-ni-novi-bljesak---511619.html>
(arhivirano: 09.02.2020.)

148 Rašuo, Ognjen. *Svijeće za žive i za mrtve: godišnjica Oluje u raljama politike*.

- <https://web.archive.org/web/20200208232258/https://www.vice.com/rs/article/vbv93x/svijece-za-zive-i-za-mrtvegodisnjica-oluje-u-raljama-politike>
(arhivirano: 09.02.2020.)

149 Informer. (*FOTO*) USTAŠKO ORGIJANJE USRED DABLINA! Hrvati slavili "Oluju" u Irskoj, urlali UBIJ SRBINA, POLICIJA OKRETELALI GLAVU!.

- <https://web.archive.org/web/20200208232715/http://informer.rs/svet/vesti/392105/fotoustasko-orgijanje-usred-dablin-hrvati-slavili-oluju-irska-urlali-ubij-srbina-policija-okretala-glavu>
(arhivirano: 09.02.2020.);

165

USTAŠE SLAVE ZLOCIN: Državni vrh na čelu s Kolindom proslavlja srpski pogrom!

- <https://web.archive.org/web/20200208232842/http://informer.rs/vesti/politika/391981/ustase-slave-zlocin-drzavnivrh-celu-kolindom-proslavlja-srpski-pogrom>
(arhivirano: 09.02.2020.)

150 Srpsko narodno vijeće. *Oluja u Hagu*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208233308/https://snv.hr/oluja-ugaagu/oluja-hr.html>
(arhivirano: 09.02.2020.)

151 Ibid.

152

Hrvatski Helsinski odbor. *Vojna operacija Oluja i poslije*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208233550/https://snv.hr/oluja-u-haagu/media/sg1/sg1-04-vojna-operacijaoluja-hr.pdf>
(arhivirano: 09.02.2020.)

153 Šimičević, Hrvoje. *Generali su nevini, tko je kriv?*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200208233848/http://www.h-alter.org/vijesti/generali-su-nevini-ali-tko-je-kriv>
(arhivirano: 09.02.2020.)

166

HRVATSKA / CRNA GORA

5

HRV / MNE / Morinj–Podgorica / 6.–9. jul / srpanj

169

HRVATSKA / CRNA GORA

5

169

170

5

171

Kada smo započinjali istraživanje bilateralnih odnosa Hrvatske i Crne Gore nismo znali koliko je ovaj odnos uistinu složen te što sve stoji iza njega. Odlučili smo pisati o najkontroverznijim i najbolnjim temama koje se bave bombardiranjem Dubrovnika, Prevlakom i logorom u Morinju jer su to dominantne i aktualne teme naše nedavne zajedničke prošlosti, a unatoč svom statusu ostale su marginalizirane u javnim diskusijama. Svatko od nas je donio u ovaj rad svoje mišljenje koje je nastalo pod utjecajem obitelji, okoline, obrazovnog sistema, medija i javnosti. Suradnjom prilikom pisanja narativa naša mišljenja su se razilazila, no nismo tu različitost i konfliktnost stavova zanemarivali, slušali smo i kritički smo razmišljali. Dopustili smo da budemo ranjivi, da se preispitivamo i da uvidimo da možda nije sve kao što se čini, kao što smo učili i mislili da znamo. Rođeni smo za vrijeme ili netom nakon rata, mi to nikada nismo prošli, ali u nama postaje njegovi tragovi. Studijska putovanja su u nama posvijestila stvarnost događaja o kojima smo čitali i pisali. Tada smo mogli vidjeti i opipati oštećenja od granata, ostatke logora i razgovaratiti s ljudima koji su prošli kroz nešto što niti jedan čovjek ne bi trebao proći. Ne, to se nije dogodilo u nekoj drugoj paralelnoj stvarnosti ili dalekoj nepoznatoj zemlji, to se dogodilo tu. Mi, mlade generacije, nosimo terete društva i predrasude, a da ih često nismo ni svjesni. Ne želimo ih nositi i ne želimo da ih i naša djeca nose jednog dana. Iz narativa koji se bave destruktivnom prošlošću mi smo stvorili nešto, naše razlike smo preobrazili i oblikovali nova razumijevanja prošlosti i stvarnosti, novu komunikaciju među mladim generacijama i nova prijateljstva koja su promijenila naša razmišljanja i nas same. Nismo uvijek znali gdje tražiti izvore o nečemu o čemu se nikada nije govorilo u obitelji i javnosti, ali nismo posustajali. Tražili smo istinu, ne jednu, nego različite istine.

Nije nam bilo jednostavno, ali dali smo sve od sebe da pročitamo

što više i izdvojimo one izvore koji su nama bili značajni, bilo to novinski članci, znanstvena djela, sudska dokumentacija ili video isječci. Nadamo se da smo u tome uspjeli jer naši narativi su napisani, ali nisu završeni. Ovaj projekt je u nama potaknuo neke promjene svijesti koje će se nastaviti oblikovati iz dana u dan. Želimo nastaviti razmišljati o stvarima o kojima ne postoji diskusija u društвima čitave regije. Pisanje narativa nas je promijenilo stoga je za nas ovaj projekt već uspješan. Međutim, nismo pisali radove samo zbog sebe. Ako našim narativima, djelovanjem na okolinu, poticanjem dijaloga, razumijevanjem i prihvаćanjem potaknemo bar jednu osobu više na razmišljanje i rušenje postavljenih ograničenja, naša misija je uspješna.

Logor Morinj: Hrvatski narativ

Dubrovčani beru grožđe u Crnoj Gori

173

Morinj se nalazi na potezu od Kotora prema Herceg Novom, duboko uvučen u morski zaljev u podnožju visokog planinskog vijenca. Riječ je o najvećem naselju na zapadnoj obali Kotorsko-risanskog zaljeva i poznatom turističko odmaralištu iz kojega potječe veliki broj pomoraca i kapetana.¹⁵⁴ Morinj upriličuje nadasve lijepu i idiličnu mediteransku luku Kotorskog zaljeva, no nekim ljudima se od ovoga mjesta ledi krv u žilama. Naime, za vrijeme ne tako davnog rata na našim prostorima, Morinj je služio kao sabirni centar. U razdoblju od listopada 1991. do kolovoza 1992. koristio se kao Centar za prihvatanje zarobljenika s područja Dubrovačko-neretvanske županije.¹⁵⁵ Morinj je i danas vrlo bolna tema na području Dubrovnika, dok je u široj hrvatskoj javnosti nedovoljno medijski eksponiran.

Broj zarobljenika u Morinju dosegao je preko 160 ljudi te je vrlo teško pronaći egzaktni broj i popis logoraša. Smješteni u malim barakama u nehumanim uvjetima i uz neprikladno postupanje koje je uključivalo uzastopno fizičko i psihičko zlostavljanje zarobljenika. Ono je najbolje prikazano u knjizi Sjećanja dubrovačkih logoraša 1991.-1992., izdanoj od Hrvatskog društva logoraša srpskih koncentracijskih logora.¹⁵⁶ Zapisи i svjedočanstva logoraša govore o svim strahotama koje su im se tamo događale. Mnogi zarobljenici su naveli da su psihičke torture bile puno intenzivnije nego fizičke. U trenutcima iživljavanja vojnika i policije tjerali su zarobljenike da na suho beru grožđe,¹⁵⁷ da pasu travu, međusobno se tuku dok ostali služe kao živi ring, vodili su ih na lažna streljanja i tjerali da pjevaju antihrvatske pjesme.¹⁵⁸ Marko Margaretić, bivši zatvorenik Morinja, govori kako mu i dan danas odzvanja u glavi pjesma koju je morao pjevati svaki put kada bi islijednik Boro Gligić bio na smjeni: „Ustaše neka, neka, široka vas jama čeka. Široka je jedan metar, a duboka kilometar“.¹⁵⁹ Taj isti islijednik Gligić kasnije je osuđen zbog sudjelovanja u zlostavljanju zarobljenika. Prema

ispovijestima nekih logoraša, vodio je zatvorenike u prostorije gdje su ih mučili i pokazivali im kako izgledaju tipične ustaše.¹⁶⁰ Za vrijeme trajanja logora, umrlo je troje ljudi: Miho Brailo, Antun Čagalj te Nikola Zlovečar. Uz navedene koji su svoje živote izgubili za vrijeme tortura, smrt je dočekala i nekolicinu logoraša neposredno nakon oslobođenja iz logora; Nikolu Lučića, Pera Đurišića, Krešimira Boškovića, Boža Bana, Ivana Bana, Boža Čaglja, Jaka Obrada, Jela Obrada, Miha Kralja i Vlaha Braila.¹⁶¹

Republika Hrvatska, kao i Crna Gora, zaostaje po pitanju javnog suočavanja s ulogom sabirnog logora u Morinju. Prvenstveno, većina hrvatskog stanovništva ni ne zna da je ikada postojao sabirni centar za civile Dubrovačko-neretvanske županije, posebice da se nalazio na području Crne Gore. Pokretanjem razgovora o temi Morinja s najbližima, ali i fakultetskim kolegama otkrili smo nedostatak znanja o ovoj temi. Također, obrazovne i kulturne institucije su izrazito podbacile u promicanju pitanja o zločinima nad dubrovačkim civilima. Unutar čitavog obrazovnog sustava Domovinski rat se obrađuje sporadično u višim razredima osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja, no nigdje nema spomena o logoru Morinj kao ni o svjedočanstvima zarobljenika, a također ne postoji referentna literatura koja bi ponudila takve informacije zainteresiranim mladima.¹⁶² Morinj u priručnicima za učitelje i profesore, ali ne i udžbenicima, ostaje samo usputni podatak, bez bilo kakvih opširnijih informacija, poput priručnika o Domovinskom ratu za učitelje i nastavnike koji je izdala „Školska knjiga“.¹⁶³ Nadalje, izuzev knjige koja je već spomenuta na početku teksta, Sjećanja dubrovačkih logoraša, ne postoji nikakva literatura koja polemizira ovu tematiku. Mediji učestalo prenose obilježavanja obljetnica vojno-redarstvenih operacija koje su popraćene prikazima polaganja vijenaca na mjestima velikih stradanja, političari pozivaju na spomen žrtvama i nestalima, ali o Morinju se ne govori. Hrvatska javnost o Morinju nije dovoljno informirana, a vlasti ne ulažu dovoljno napora kako bi dostojanstveno obilježila i prznala stradanja zatvorenika. Tek na ponekim internetskim portalima moguće je pronaći članke o odštetama koje je crnogorska vlast isplatila žrtvama i poneku ispjovjest logoraša u kratkim crtama. Većina takvih članaka prolaze nezamijećeni u hrvatskoj javnosti, a takve teme nisu dovoljno reprezentirane ni u ostalim medijima.

174

U moru zločina i bola proizašlih iz Domovinskog rata želimo oprostiti, ali ne znamo kome. Naša je obveza odati počast civilnim žrtvama individualnih i masovnih zločina, mnogobrojnim nestalim osobama

te vojnicima piginulim na dužnosti. Međutim, naša je moralna odgovornost odati počast svim žrtvama, bez obzira na njihov etnički identitet i brojnost, vojni ili civilni status. Svaki život izgubljen u ratu zaslužuje svoj spomen. Mišljenja smo da patnja žrtva ne poznaje status, godine, spol, nacionalnost, granice, zanimanje ili vjeroispovijest. Također, vjerujemo da boli govoriti o tome što se dogodilo. No, još vjerujemo da će više boljeti ako se o tome šuti, ako zaboravimo tko su žrtve. Šutnja o sukobima, utvrđivanje individualne krivnje, zataškavanje i zaborav žrtava vode novim sukobima, a time i novim stradanjima. Trebamo znati što se dogodilo kako se više nikada nešto takvo ne bi ponovilo. Jesmo li ovim događanjima naučili nešto te zar ne vrijedi *Historia est Magistra Vitae?*

176

Logor Morinj: Crnogorski narativ

Odmaralište Morinj

—
177

Poznato i atraktivno turističko mjesto Morinj, pozicionirano u bokokotorskem zalivu na kojem se nalaze elitni turistički kapaciteti u blizini obale mora, krije kompleks vojnih objekata koji su 90-ih postali zatvor – sabirni centar za ratne zarobljenike. Tokom rata na logor se gledalo kao na nešto sasvim normalno, kao na zatvor za fašističke izdajnike koji su se protivili autoritetu rukovodstva SFRJ i vojske JNA. Logor – sabirni centar pravdan je potrebom za prikupljanje obaveštajnih informacija od strane potencijalnih pripadnika paravojnih formacija Zbora narodne garde (ZNG) i članova Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Medijska cenzura i izvještavanja koja su imala za cilj obmanuti javnost skoro da su uspjela opravdati logor i predstaviti ga kao nešto nužno za „odbranu“ Crne Gore i tadašnje SFRJ. Po izvještavanju novinara u službi propagande tadašnjeg rukovodstva, koji su čak u nekim trenucima inspektorskim metodama ispitivali zarobljenike logora, Morinj se predstavlja kao legitimni zatvor ili sabirni centar u koji se prema iznuđenim odgovorima uhapšenih, prema njima ophodilo humano i korektno.

Većinski dio javnosti nije obraćao pažnju na logor pa samim tim nije ni reagovao. Stanovništvo u okolini logora takođe nije reagovalo, a kao razlog tome navodi se što su to bile porodice vojnih lica, ali i zbog straha koji tada nije dozvoljavao dovođenje u pitanje bilo kakvog djelovanja vojske i policije. Jedan dio javnosti danas i dalje gleda na logor i tadašnja dešavanja kao opravdana te i dalje vjeruju da je postojala prijetnja od paravojnih fašističkih snaga iz Hrvatske. Neki smatraju da je operaciju trebalo izvesti doslednije i da ako je cilj bila odbrana i očuvanje SFRJ, da su postupci vojske bili opravdani, ali da je to trebalo raditi disciplinovanje i humanije. Naravno postoji i onaj dio koji smatra da je sve to opravdano i da je u ratu trebalo učestvovati žešće jer su Hrvati, generalno „ustaše“ stoga i daljnji neprijatelji.

Naravno ljudi oblikuju mišljenja i stavove pod uticajem propagande i manipulacijama o događajima koja su se dešavala. Kako god, danas o logoru u Morinju malo tko zna osim NVO aktivista i stručne javnosti.

Crna Gora do danas nije na adekvatan način sprovedla proces suočavanja sa prošlošću. U kontekstu toga treba sagledati i pitanje logora u Morinju i kazne za bivše pripadnike JNA za zločine u ovom logoru. Crnogorsko tužilaštvo trebalo je mnogo ranije započeti sudski proces i tokom njegove provedbe ophoditi se profesionalnije. Ukupnu kaznu za zločine u Morinju treba više posmatrati kao posljedicu pritisaka iz Evropske unije i zemalja regionala, a ne kao stvarnu želju aktuelne vlasti da se procesuiraju zločini iz ovog logora. Slične ovim ishodima procesa, imamo i kazne u Hrvatskoj za zločine u logorima na njihovoj teritoriji. Pitanje je da li ovakve kazne odražavaju težinu (ne) djela, zločina i tortura koja su nad logorašima počinjeni.

Promjena političkih programa, unutrašnjih i spoljnopoličkih prioriteta, ali i razni pritisci sa međunarodnih adresa, ključni su faktori koji utiču na političare iz Crne Gore da u kratkom vremenskom razdoblju o istim događajima daju različite izjave. Uprkos tome što su crnogorski državni zvaničnici javno prihvatili odgovornost za štetu od ratnih operacija, a pojedini poput aktuelnog predsjednika Mila Đukanovića i zvanično se izvinili Hrvatskoj za „stradanja i materijalne gubitke“ koje su im nanijeli građani Crne Gore u sastavu JNA, temeljnih istraža o komandnoj i individualnoj odgovornosti te adekvatnih presuda za ratne zločine još uvijek nema. Opravdanje za zločine ne postoji i toga treba da budu svjesni svi nosioci odgovornih državnih funkcija. Jedan od najvećih problema koji prate naše društvo, ali i čitav region jeste negiranje žrtava drugih naroda i isključivo stavljanje u prvi plan samo žrtava svog naroda.¹⁶⁴

178

Udžbenici istorije za osnovnu i srednju školu posjeduju osnovne informacije o raspadu SFRJ i ratnim dešavanjima tokom 90-ih godina prošlog vijeka na prostoru bivše Jugoslavije. Istina je da se te lekcije obrađuju na kraju IX. razreda osnovne i IV. razreda gimnazije pa je upitno da li se ona uopšte obrađuju i koliko kvalitetno. Činjenica je da u ranijim udžbenicima za istoriju nije bilo mesta za ratne zločine u logoru Morinj, dok za udžbenike novijeg datuma ne posjedujemo informacije.¹⁶⁵ Treba istaći da je 2009. godine izdan udžbenik za IV. razred gimnazije čiji su autori profesor Šerbo Rastoder, profesor Dragutin Papović i Sait Šabotić. U tom udžbeniku su pitanja raspada SFRJ i ratna dešavanja tretirana u većem obimu i na do tada drugačiji

način. Taj udžbenik zabranila je i danas aktuelna vlast u Crnoj Gori pod izgovorom da to zahtijevaju pojedina udruženja boraca i da Crna Gora tada nije bila samostalna država pa nije mogla odlučivati da li će ići u rat. Suština je ipak da je udžbenik zabranjen jer je u njemu prvi put tretirano pitanje odgovornosti pojedinih tadašnjih, ali i današnjih visokih državnih funkcionera za ratna dešavanja u Dubrovniku, ali i prvi put javno u udžbeniku istorije postavljeno pitanje odgovornosti za druge ratne zločine.¹⁶⁶

Mnogi ljudi nisu željeli dati osvrt na logor u Morinju što iz neznanja ili straha od posledica koje bi trpjeli. Moramo imati u vidu da se Crna Gora sa zločinima suočila samo kao država koja je priznala zločine i isplatila odštetu, ali da su kaznu dobili samo pojedini direktni izvršioci, a da odgovorni koji su i danas na visokim pozicijama izbjegavaju odgovornost. Međutim, većina javnosti Crne Gore osuđuje napad na Dubrovnik i dešavanja 90-ih te za to pokušava prebaciti krivicu na nekoga drugoga, na rukovodstvo SFRJ, ali se zaboravlja činjenica da je tadašnji premijer Crne Gore Milo Đukanović imao udjela u istom tom rukovodstvu, a danas je predsjednik Crne Gore. Logor Morinj ostaje crna strana savremene istorije Crne Gore, ali moramo biti uporni u traženju odgovornosti od strane onih koji su najviše odgovorni za gnušne zločine i cjelokupnu situaciju, a dan danas se nalaze na visokim funkcijama.

180

Logor Morinj: Zajednički narativ

Gdje ljetuju odgovorni?

—
181

Morinj, bajkovito turističko mjesto u jednom od najljepših djelova Crne Gore, smješteno je u bokokotorskom zalivu. Danas nitko ne bi ni pomislio da se na tom mjestu prije nešto više od dvadeset godina nalazio prvi ratni logor na prostorima bivše SFRJ za vrijeme ratova 90-ih. To malo mjesto krije tajnu serije zločina koji su vršeni od strane pripadnika JNA nad uhapšenim muškim stanovništvom, civilima i ratnim zarobljenicima, dubrovačkog područja. Sabirni centar se nalazio tek na nekoliko stotina metara od tadašnjih stambenih objekata, a danas od luksuznih odmarališta. Apsurdno je da na tom lokalitetu nema obilježja koji spominju zločine koji su se tu dešavali, a da je na tom istom mjestu u prvom planu projekt izgradnje turističkih kompleksa kao da se nikada ništa nije dogodilo.

Morinj je danas (ne)poznat jer je od oktobra/listopada 1991. do avgusta/kolovoza 1992. služio kao logor za ratne zatočenike s područja Dubrovačko-neretvanske županije.¹⁶⁷ Logor je osnovan 3. oktobra/ listopada 1991. godine s ciljem ispitivanja takozvanih „ustaša“ i pripadnika ZNG-a.¹⁶⁸ Iako službeni podaci pokazuju da je najveći broj zatvorenika hrvatske nacionalnosti bio civilnog statusa, oni su od pripadnika JNA tretirani kao najveća prijetnja teritorijalnosti i cjelovitosti Crne Gore tako i SFRJ.

Vojno nadležni za to područje bili su redovni vojnici JNA, 9. jedinice vojno-pomorskog sektora čiji je viceadmiral bio Miodrag Jokić koji je do tada obnašao funkciju ministra obrane Srbije te je načelnik tog istog štaba bio Milan Zec.¹⁶⁹ Iako postoje zapisi o hijerarhijskom ustroju vojno-pomorskog sektora, u koji je spadao Morinj i njegov logor, najodgovorniji ljudi u tom sustavu danas ne snose odgovornost za stravične postupke prema ratnim zatvorenicima. Operativni rad sa zarobljenicima u logoru Morinj spadao je u nadležnost Uprave

bezbjednosti Saveznog sekretarijata za narodnu obranu (SSNO). U periodu dok je Morinj postojao, jedan od načelnika Uprave bezbjednosti bio je Aleksandar Vasiljević. Jedan od glavnih oficira grupe za ispitivanje u Morinju, Mirsad Krluč, izjavio je pred sudom kako im je general Vasiljević davao instrukcije kako i što da pitaju zarobljenike.¹⁷⁰ Navedeni iskazi i službena dokumentacija potvrđuju postojanje jasne hijerarhije, no vojna mornarica je 2007. godine na saslušanju demantirala te dokaze te je izjavljeno kako je logor Morinj bio pod ingerencijom vojnog štaba u Beogradu. Također, u tom iskazu Morinj nije definiran kao „logor“ već kao „Centar za prihvat/ispitivanje zarobljenika“ što je izjavio jedan od optuženih islijednika Zlatko Tarle, naknadno oslobođen svih optužbi od strane Višeg suda u Podgorici 2012. godine.¹⁷¹

Priča logoraša Marka Lučića je jedna od mnogih priča koja ističe da iza brojki i činjenica stoje individualne priče, ljudske subbine. Lučić, koji je tamo završio zajedno sa svojim ocem Nikolom, proživio je posebnu torturu radi svojeg prezimena. Naime, jedan od vojnih policajaca unutar logora, Špiro Lučić, tukao ih je do besvijesti jer je smatrao da su mu osramotili pleme.¹⁷² Markov otac je umro godinu dana nakon puštanja iz logora. Obdukcijom je dokazano da je gospodin Nikola umro radi posljedica silovitih batina u logoru, psihičke torture i nehumanih životnih uvjeta.¹⁷³ Navedeni policajac je prvostupanskom presudom 15. maja/svibnja 2010. osuđen na zatvor u trajanju od 3 godine i 6 mjeseci, s time da mu se u vrijeme kazne uračuna period proveden u pritvoru te je pravomoćnom presudom utvrđena krajnja kazna zatvora od 3 godine.¹⁷⁴

Za vrijeme trajanja logora umrlo je troje ljudi. Miho Brailo iz Konavala koji je tada imao samo 26 godina objesio se u samici o vlastitu košulju. Antun Čagalj sa Zvekovice, imao je 78 godina te je samo pola godina prije zarobljivanja u logor imao operaciju zbog raka jetre. Umro je u logoru za vrijeme silnog premlaćivanja. Te treći slučaj, Zlovečar Nikola, čovjek od preko 80 godina koji je zbog svega što je tamo proživljavao u tim poznim godinama, doživio 3 infarkta i umro.¹⁷⁵ A oni koji su preživjeli strahote iz logora i danas imaju posljedice od fizičke, ali i ne manje strašne psihičke torture koje su doživjeli.

Ono što je možda i gore od samog zločina jest pasivnost i indolencija lokalnog naroda Morinja. Rijetki stanovnici Morinja iz tog razdoblja žele javno govoriti o logoru. Obrad Pavlović iz Kostanjica, sela pored Morinja odlučio je svoje iskustvo podijeliti s crnogorskim medijima:

„Ono po čemu je ljudima koji tamo žive moralo biti poznato da je to logor je to što je, naročito u večernjim satima, bilo krikova, pa podsticanja na pjevanje nekih pjesama, pa opet krikova“.¹⁷⁶ Lokalni ljudi su čuli, znali i nisu reagirali. Ostali lokalci koje je TV ekipa susrela tvrde kako nije bio logor, već istražni zatvor. Oni su navodno čuli galame, ali su mislili da su rezervisti jer po njihovim saznanjima tamo nije postojala regularna vojska.¹⁷⁷ Međutim, valja pojmiti da su mnogi ostali indiferentni zbog straha da bi mogli završiti isto tako. Informacije koje su prenosili mediji su uistinu bile dezinformacije i propaganda te su svojom promidžbom podržavali i opravdavali ono što se događalo u Morinju i prenosili prisilne izjave logoraša koje su pozitivno oslikavali situaciju u kompleksu. Danas u Crnoj Gori i dalje egzistira struja misli koja se sporadično očituje u nekim medijima te promovira falsificiranu propagandu nastalu u 90-ima.

Sam optužni prijedlog protiv dijela izvršitelja zločina u Morinju podignut je od strane Vrhovnog državnog tužilaštva Crne Gore - Odjeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina na Višem sudu u Podgorici 15. avgusta/kolovoza 2008. godine. U tom prijedlogu traži se pritvor i kazna za Mlađena Govedaricu, Zlatka Tarlea, Ivu Gojnića, Špiru Lučića, Ivu Menzalinu i Boru Gligića zbog nehumanog i nečovječnog tretiranja ratnih zarobljenika koje se protivi Ženevskoj konvenciji o zaštiti građanskih lica. Viši sud u Podgorici donosi prvostupanjsku presudu 2010. godine nakon čega slijede godine trajanja postupka. Postupak konačno završava presudom Apelacionog suda Crne Gore 27. februara/veljače 2014. te su na toj sjednici potvrđene odluke sa sjednice iz 2013. godina koje odbacuju žalbe Gojnića, Lučića, Menzalina i Gligića. Ivo Gojanović osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od 2 godine, Boro Gligić i Špiro Lučić na kazne zatvora od 3 godine te je Ivo Menzalin, zvan Kuhar, osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 4 godine.¹⁷⁸ Sveukupno 12 godina zatvora (u koje ulazi vrijeme provedeno u pritvoru).

„Državno tužilaštvo Crne Gore je propustilo da zločine u logoru Morinj tretira kao organizovani sistem zlostavljanja zatvorenika i da za takvo zlostavljanje optuži osobe koje su bile nadređene neposrednim izvršiocima, iako je za takvo nešto bilo osnova.“¹⁷⁹ Mnoge nevladine organizacije pokreću pitanje izostanka objektivne/ komandne odgovornosti. Kako je moguće da još uvijek nisu optuženi svi koji su vršili zlostavljanja nad zarobljenicima te njihovi nadređeni? Postoji veliki broj ljudi koji smatraju kako Apelacioni sud Crne Gore nije ozbiljno pristupio rješavanju ovoga problema jer je pravomoćna

presuda sadržajno prekratka i većim se dijelom poziva na presudu iz 2013. godine. Iako, valja naglasiti da je Crna Gora pokazala dobru volju za rješavanje ovog pitanja te reparira naknade za materijalne i nematerijalne štete žrtvama. Odgovornih i dalje nema, ni u lancu komandne ni političke odgovornosti.¹⁸⁰

Bombardiranje Dubrovnika i okupacija Dubrovnika i dubrovačkog područja: Hrvatski narativ

---

Ombrela za metke, daske za granate

185

Realizacija plana stvaranja Miloševićeve Velike Srbije nakon istupanja Republike Hrvatske iz SFRJ, mogla je biti provedena samo putem rata i agresije.¹⁸¹ Memorandumske i maksimalističke granice nove krunje Jugoslavije ili Srboslavije prolazile su linijom Virovitica – Karlovac – Gospić – Karlobag, a neuspješno vođenje rata ili neostvarivi zadani ciljevi, promijenili su srpsku vojnu strategiju u aneksiranje osvojenih teritorija.¹⁸² Implementacija spomenute vojne strategije uključivala je usmjeravanje pritiska velikosrpske politike i agresije na krajnje točke Republike Hrvatske – Vukovar i Dubrovnik.

Osim vojno-strateške važnosti Dubrovnika u cilju ostvarivanja velikosrpske politike i stvaranja poluge prema dalnjem ratnom pohodu, javlja se i strateška potreba osvajanja Dubrovnika kao pogodne luke čije je osvajanje argumentirano i povijesnim pravom stečenim indoktrinacijom srpske javnosti o pripadnosti dubrovačke kulture srpskom kulturnom krugu. Dubrovčani su prema izjavama političara na velikosrpskim mitinzima, poput Radovana Karadžića i Novaka Kilibarda, bili zapravo samo pokatoličeni Srbi te se time zaziva pripadnost područja Srbiji prema prirodnom pravu.¹⁸³ Srpsko-crnogorska propaganda opravdava napad na Dubrovnik argumentom o ugroženošću srpske manjine na dubrovačkim prostorima, no ta teza nije bila održiva ni u kojem slučaju.

Srpsko-crnogorsku agresiju upotpunila su pljačkanja, palež i uništavanje cjelokupne dubrovačke okolice među kojima su posebice stradali Slano, Čilipi i Zvekovica. Ideja o stanju u Dubrovniku, pljačke i kriminalu, dosegnuli su sfere crnogorske javnosti. Tako su primjerice putem crnogorske televizije prenošeni zahtjevi za pljačku određenih predmeta. Masakri civila i vojnika te njihovi progoni koje su provodile srpske i crnogorske postrojbe nisu bile samo posljedica rata, već

njegova bit u osvajanju novog životnog prostora za Srbe u cilju formiranja Srpske Krajine i oblikovanja Velike Srbije. Etničko čišćenje, bombardiranje civila i teror korišteni su da bi se u potpunosti razbio jedinstveni teritorij Republike Hrvatske i stoga izolirali ranjivi dijelovi područja koji bi bili dovedeni u vojni, ekonomski i politički kaos da bi stoga lakše pali pod naletom agresora. Napad na Dubrovnik je nemoguće opravdati te je riječ o slučaju koji prikazu svu esenciju brutalnosti i besmislenosti srpsko-crnogorske agresije.

Poljanić koji je obašao dužnost gradonačelnika Dubrovnika 1991. godine izjavljuje: „Napad na Dubrovnik se dogodio isključivo kako bi se formirala granica Velike Srbije. Također, vezano uz Prevlaku Pojanić daje izjavu: „Optuživali su nas da pucamo po vojsci u Prevlaci. Niti smo pucali niti je imao tko pucati jer tamo nismo imali vojske, nego su to oni namjerno činili samo da bi nas mogli optužiti da mi to činimo i da bi imali razlog više za krenut i na kraju su 1.10. krenuli“. ¹⁸⁴ Đukanović, premijer Crne Gore, izjavio je kako nije znao da Dubrovnik brani tako mali broj ljudi: „To nije mogao znati nitko iz tadašnjeg crnogorskog državnog rukovodstva. Mislim da je objektivniju informaciju od nas imao vojni vrh u Beogradu“. ¹⁸⁵ Đuro Kolić, gradski vijećnik Dubrovnika, smatrao je kako je sam Dubrovnik demilitariziran 1971. godine i od tada na ovom području nisu prisustvovali vojne snage. ¹⁸⁶ Sve ove izjave ukazuju da Dubrovnik nije bio vojno relevantan, stoga ni opravdiv vojni cilj.

Hrvatski nacionalni portal za učenje na daljinu „Nikola Tesla“ sadržava digitalne obrazovne sadržaje iz raznih predmeta za učenike osnovnih škola. Među tim predmetima nalaze se i sadržaji za predmete povijest i geografija, no među sadržajima za učenike VIII. razreda nema nikakvih informacija o Domovinskom ratu ni o ratu na Balkanu 90-ih godina 20. stoljeća. Sadržaji koji prate gradivo 20. stoljeća završavaju s poglavljem Gospodarske krize kao uzrocima širenja totalitarizma. ¹⁸⁷ U udžbeniku za VIII. razred osnovne škole iz povijesti spominje se okupacija područja oko Dubrovnika. U nekoliko rečenica iznesen je vremenski period opsade te postojanje operacija preko kojih je to područje deblokirano. Također, navodi se da su opsadu provodile snage JNA i pripadnici teritorijalne obrane iz Crne Gore i istočne Hercegovine. ¹⁸⁸ Potpuno isti podaci iznose se i u udžbeniku za IV. razred gimnazije iz povijesti, uz dodatak da je gotovo potpuno razorena gradska jezgra Dubrovnika koja je pod zaštitom UNESCO-a. ¹⁸⁹

Napad i bombardiranje Dubrovnika tijekom Domovinskog rata

izvršeno je iako Dubrovnik nije predstavljao legitiman vojni cilj prema suvremenoj strategiji ratovanja. Stoga se ovaj čin srpske i crnogorske vojske u hrvatskoj javnosti opravdano smatra agresijom. Odgovornost ne snose samo vojnici postrojbi koji su izvršili agresiju, već i njihovi nalogodavci koji su u duhu nacionalističke politike posegnuli za represivnim sredstvima sprovođenja politike terora u cilju osvajačkih pohoda i izvršenja nelegitimih nacionalnih interesa. Dubrovnik je uspješno obranjen zahvaljujući hrvatskim i dubrovačkim braniteljima. Slike stradanja Vukovara i Dubrovnika obišle su svjetsku javnost te je postalo jasno tko je agresor u ovom ratu. Sama brutalnost agresije ubrzala je donošenje odluke o međunarodnom priznanju Hrvatske. Unatoč nesustavnom podučavanju mladih generacija o sukobima tijekom Domovinskog rata i ulozi napada na Dubrovnik u tom kontekstu, hrvatska javnost je i danas jednoglasna u osudi zločina počinjenim nad područjem Dubrovnika i okolice kao i 1991. godine.

188

Bombardiranje Dubrovnika i okupacija Dubrovnika i dubrovačkog područja: Crnogorski narativ

---

Stariji i ljepši Dubrovnik

189

U Crnoj Gori 1989. godine dolazi do takozvane AB revolucije (Antibirokratske revolucije) i do smjene tadašnjeg komunističkog rukovodstva. Pod veoma čudnim okolnostima došlo je do pojave masovnih protesta radnika, skoro sve fabrike su stupile u štrajk kako bi smijenile tadašnji režim. Po riječima radnika koji su protestovali i koji se prisećaju tih dana, kažu da je došlo do iznenadne i može se reći instruisane pobude radnika. Naime, u svakoj fabriци postojali su ljudi koji su trebali da dovedu do pobune radnika – „jagnjofukci“ (tadašnje rukovodstvo je o državnom trošku organizovalo sastanak i ručak na Žabljaku) uz parole „Neću ja da ti radim za 1000 maraka“ (što je bila tadašnja plata za prosječnog radnika u fabrikama) izašli na ulice predvođeni dotadašnjom komunističkom omladinom - Milom Đukanovićem i ostalim mladim nadama države (Momir Bulatović, Aco Đukanović, Ivan Brajović i drugi) koji i dan danas drže visoke funkcije u Crnoj Gori.¹⁹⁰ Poslije toga došlo je do prvih parlamentarnih izbora i uspostavljanja vlasti koja je bila dugo vjerni pratilac politike Slobodana Miloševića.

U početku se igralo na kartu antifašizma i novonastali režimi u Hrvatskoj, Sloveniji i BiH koji su željeli da vladaju nezavisnim državama nazivani su fašističkim. Sva medijska moć u tadašnjoj SFRJ bila je uprta u demonizaciju suprotstavljenih strana. Više nije bilo Jugoslovena i braće, niotkud se poslije 55 godina ponovo pojavljuju „Ustaše“, „Četnici“ i „Balije“. Zahvaljujući poslušnim medijima dezinformacije i panika su se širile munjevitom brzinom na sve strane. Počinje ratnohuškačka retorika sa najviših adresa tadašnjih država. Nažlost, velikobrojne poruke mira i razuma nijesu mogle probiti medijsku blokadu.

Da bismo bliže dočarali tadašnju retoriku valja istaknuti nekoliko citata

političkog vrha Crne Gore:

„Milošević je nešto najbolje što se moglo desiti Jugoslaviji u ovom trenutku, kada povampirene fašističke snage u Hrvatskoj pokušavaju da unište sve ono sto je stvoreno od 1945. godine pa do sada. Ponosan sam sto u ovim godinama mogu da budem rame uz rame sa njim u odbrani tekovina revolucije“¹⁹¹

Milo Đukanović, Pobjeda, 1991.

„Nametnuti rat ćemo dobiti. Baš kao što smo takve protivnike kao što su oni pobjeđivali tokom čitave naše istorije. Samo ovoga puta ćemo ih pobijediti i završiti zajednički život sa njima, nadam se za sva vremena! Pri tome Boka će ostati tamo gdje joj je i mjesto, u sastavu Republike Crne Gore, a nadam se da će se u toj diobi i formiraju nove državne zajednice u kojoj ćemo živjeti i granica sa Hrvatskom povući mnogo prirodnije nego su to uradili priučeni boljevički kartografi čiji je izgleda jedini cilj bio, da nad Crnom Gorom na dijelu Boke kotorske ostave hrvatsko starateljstvo.“¹⁹²

Milo Đukanović, Pobjeda, 1991.

„Ne može se mahati grančicama mira dok se srpski narod kolje, masakrira, siluje, dok im se pale kuće i uništavaju imanja samo zato jer su Srbi. Rat se ne dobija dezterterstvom već mobilizacijom.“¹⁹³

190

Milo Đukanović, Pobjeda, 1991.

„Hrvatska vlast je po svaku cijenu željela rat, i ima ga. I šah sam omrznuo zbog šahovnice.“¹⁹⁴

Milo Đukanović, Pobjeda, 1991.

195

Ovo je samo dio u moru izjava sa najviših pozicija u Crnoj Gori 1991. godine. Mediji su širili paniku i informacije da se iznad Boke kotorske i u okolini Dubrovnika nalazi nekoliko hiljada pripadnika „Zengi“ (ZNG) i ostalih paravojnih formacija Republike Hrvatske te da se svakog trena spremaju za napad na Boku na koju su, po tadašnjim izjavama crnogorskih političara, hrvatske vlasti imale pretenzija. Mnogi rezervisti se sjećaju dana mobilizacije kada im je ponuđeno da idu samo oni koji žele, međutim, kada su vlasti vidjele da je odaziv više nego zadovoljavajući i da je medijska propaganda urodila

plodom, u sjutrašnjoj Pobjedi i mnogim medijima osvanuli su naslovi o dezerterima i osuda svih onih koji nijesu dobrovoljno pristali da idu na ratište. Poslije tih osuda i pritisaka koje su bile velike udar za čast mnogih Crnogoraca dičnih crnogorskoj vojnoj tradiciji, mobilizacija se skoro udvostručila. Mnogi rezervisti su stvarno vjerovali da idu da brane svoju domovinu Jugoslaviju i da oslobođe Hrvatsku od fašista, mada bilo je i onih koji su zadojeni velikosrpskim nacionalizmom i mržnjom prema „ustašama“ koja još tada počinje polako da se širi medijima.

Crnogorska vojska koja je bila u sastavu JNA bila je dobro naoružana jer je skoro svo naoružanje povućeno iz Slovenije i Hrvatske. Lako je brzo napredovala uz male otpore, mnogi rezervisti su već tada shvatili da su priče bile naduvane. Naredjenja su bila često zbunjujuća, išlo se naprijed pa nazad kao da nije postojala volja da se napreduje i da se ostvari makar onaj deklarativni cilj očuvanja Jugoslavije. Po mnogim prognozama JNA je lako i brzo mogla do samog Zagreba, ali za to nije bilo volje niti je to bio cilj. Dok su rezervisti napredovali mediji su u Crnoj Gori širili dezinformacije, čak su vijesti stizale nedelju dana kasnije npr. ako je osvojeno neko selo danas, u medijima bi izvijestili da je osvojeno tek za nedelju dana i pokušavali su da predstave da postoje veliki otpori. Postojali su sitni otpori koji su čak i bili više problematični za vojnike jer par naoružanih ljudi u jednom selu mogli su da zadaju veće probleme rezervistima nego kad bi se borilo *sila na silu*, zbog toga su i mnoga sela prekomjernim granatiranjem i uništena. Mnogi tvrde da su vojnici nerijetko stradali od prijateljske vatre i da je to sve bilo namještено da bi se podigao moral i da bi bili predstavljeni kao žrtve hrvatskih formacija. Takođe, prisjećajući se tih dana, mnogi rezervisti su rekli kako smatraju da su ih namjerno izgladnjivali kako bi bili prinuđeni da pljačkaju po napuštenim kućama. Na taj način, za mnoge se bespotrebni rat pretvorio u pljačku.

Sam čin bombardovanja Dubrovnika je sada za većinu velika glupost i sramota, a tada je samo manjina shvatala o čemu se radi. Tadašnja crnogorska opozicija, tačnije Liberalni savez Crne Gore (LSCG) i njegov lider Slavko Perović, i danas smatraju da je napad na Dubrovnik najveća sramota Crne Gore u istoriji.

Kad biste danas pitali građane šta misle o tim nemilim događajima, dio onih koji podržavaju vlast i koji su je i tada podržavali bi se ogradili od toga i krivili vlast u Srbiji. Postoji i dio onih koji su i dalje zadojeni nacionalizmom i koji bi opravdali taj čin, dok građanska javnost i NVO

sektor koji nije blizak vlasti krivi tadašnju Vladu Republike Crne Gore (VRCG) kao i ljudi koji su i danas na visokim pozicijama. Jedan od njih je zasigurno Milo Đukanović, sadašnji predsjednik Crne Gore koji je više puta promijenio retoriku i ogradio se od tih postupaka kao da to nije bio isti čovjek. Ni dan danas odgovorni ljudi nijesu sprovedeni pravdi po ovom pitanju.

Bombardiranje Dubrovnika i okupacija Dubrovnika i dubrovačkog područja: Zajednički narativ

---

Sa Lovćena vila kliče, oprosti nam Dubrovniče

—
193

Hrvatsko osamostaljenje eskaliralo je ratnim sukobima koji su se poput plamena širili istočnim granicama Republike Hrvatske. Sukobi su najčešće zahvaćali one teritorije Hrvatske u kojima su živjeli pripadnici srpske narodnosti i područja u kojima su se nalazili vojni objekti. Međutim, na području grada Dubrovnika nije bilo značajnih vojnih objekata niti organizirane vojske. Više od 13 tisuća pripadnika JNA, uz rezerviste iz Crne Gore, točno su u 6 sati ujutro 1. oktobra/listopada 1991. godine napali jug Hrvatske od Prevlake do doline Neretve, s kopna, mora i iz zraka.¹⁹⁵ Malobrojne hrvatske i dubrovačke postrojbe pružale su otpor. Dok su crnogorske jedinice prodirale u Konavle, istovremeno su jedinice Teritorijalne obrane (TO) iz Hercegovine na više mjesta prodrlile do mora u zapadnom dijelu dubrovačke rivijere. Grad je bio u potpunosti opkoljen, a neokupirano područje se prostiralo svega na 7 do 8 kilometara od Dubrovnika.¹⁹⁶ JNA zauzima sve strateške položaje oko Dubrovnika osim Srđa i u potpunosti kontrolira dubrovačko more. Dubrovčani su u vrijeme opsade preživljivali bez vode i struje.¹⁹⁷ Stara jezgra bila je bombardirana stotinama granata, većina kuća unutar jezgre bila je oštećena, a hoteli u okolici u potpunosti devastirani. Posljednji, ujedno i najsilniji napad na Dubrovnik izvršen je 6. decembra/prosinca kada je poginulo 22 ljudi.¹⁹⁸ Prema pojedinim medijima u srpsko-crnogorskoj agresiji poginula su 92 civila, 417 branitelja, 11 pripadnika Narodne zaštite te trojica vatrogasaca, a da su napad izvele trupe JNA i TO crnogorske vojske potpomognute specijalcima crnogorskog MUP-a i dragovoljcima iz srpskih mjeseta istočne Hercegovine.¹⁹⁹

Kako je moguće da je Dubrovnik postao vojnim objektom iako Srbi i Crnogorci nisu polagali administrativne i povijesne temelje te pravo na dubrovačko područje? Kako je moguće da je Dubrovnik napadnut bez konkretnog povoda i opravdanog političko-vojnog razloga? Zašto

je crnogorski narod pristao na ovaj rat? Napad na Dubrovnik je izvršen zbog geopolitičkih i strateških ciljeva Srbije u cilju slamanja hrvatskog otpora, ali i ciljeva Crne Gore koja prema političkim naredbama vrha SFRJ nije odobravala novostvorenu Republiku Hrvatsku te je također težila njezinoj dezintegraciji. Rastrojavanje hrvatskog teritorijalnog jedinstva rezultiralo je i crnogorskim političkim strujama koje su zagovarale obnovu Dubrovačke Republike s namjerom postepenog prisvajanja teritorija čijim planovima se žustro protivio Tuđman.²⁰⁰

Prema izjavi admirala Miodraga Jokića cilj vojne operacije bila je blokada Dubrovnika i dio šire vojne strategije čiji je konačni produkt trebala biti diskreditacija nove hrvatske vlasti.²⁰¹ U slučaju ostvarenja Republike Hrvatske u granicama kakve su bile skrojene 1945. godine, područje Prevlake ostalo bi izvan crnogorskog dohvata, a Prevlaka je iznimno važna pozicija koja upravlja ulazom u Boku kotorsku.

Crnoj Gori nije odgovaralo takvo strateško rješenje koje je ugrožavalo nekoliko aspekata njezine nacionalne sigurnosti te je svakako bio jedan od presudnih okidača crnogorskog sudjelovanja u Ratu.²⁰² Povod pokretanju crnogorskih postrojbi nije bio potreban, budući da je o vojnim akcijama bilo već odlučeno u Beogradu, već je bilo potrebno stvoriti povod, ali i javnu atmosferu u kojoj bi narod podržao vrlo upitne odluke političkoga vrha. Stjepan Mesić, predsjednik Republike Hrvatske povodom crnogorskog sudjelovanja u napadu na Dubrovnik izjavio je: „Mnogi ljudi u svijetu bez obzira da li živjeli u malim ili velikim državama uvijek žele da im se granice prošire. Ali u toj euforičnoj situaciji sigurno da su i Crnogorci ispalili žrtve i povjerovali su Miloševiću. Neki su samo bili, da kažem, prisutni građani, promatrali su što se događa, ali neki su bili i aktivni. Neki su čak i sudjelovali u zločinu“.²⁰³ Miloševićeva obrana u Haagu bazirala se na jednoj od teza da Srbija nije imala veze s napadom na Dubrovnik, što nije bilo približno stvarnoj situaciji.²⁰⁴

194

Kada se raspravlja o Ratu valja uzeti u obzir mnoge okolnosti koje se danas olako zanemaruju, poput onodobne dostupnosti informacija. Savezna Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) je bila država čiji je politički vrh desetljećima uspješno upravljao medijima i kontrolirao čitavo javno mnenje te oštro kažnjavao neistomišljenike čije su se tekovine očitovale i u razdoblju 90-ih. Ratne propagande kampanje formirale su se na strahu naroda koji je u njega ugradila jugoslavenska propaganda – fašizmu. Osim fašizma, propaganda je stvarala atmosferu nesigurnosti, atmosferu straha i ugrožene egzistencije koja je poticala mase na želju za zaštitom i obranom statusa quo koji je predstavljao njihovu obitelj i zajednicu. Medijske kampanje praćene su

nevjerojatnim podacima koji zasigurno nisu mogli odgovarati stvarnom stanju vojne pripravnosti i organizacije HV-a i dehumanizacijom njihovih pripadnika, a imale su uspješan efekt u produbljivanju straha i animoziteta.²⁰⁵ Za one koji se nisu pak lagano odavali jeftinoj propagandi, tvrdilo se da je Crna Gora napadnuta, rat nametnut i da država nema drugog izlaza.²⁰⁶ Panorame, dopisi i veličanje vojnih uspjeha bili su usmjereni regrutaciji novih vojnika.²⁰⁷ Propaganda se nije zaustavila nakon pokretanja sukoba, već se intenzivno nastavila održavanjem deformirane slike situacije na ratištu koja se bazirala na zataškavanju vojnih neuspjeha, prijateljskih vatri, ratnih pustošenja i nasilja, iznošenju pozitivnih iskustava nadređenih, vojnika i dubrovačkih civila u cilju stvaranja ideje opravdanog i pravednog rata, podjele na pozitivce i negativce igrajući ujedno na emocije crnogorskog historijskog i herojskog ponosa ratovanja.²⁰⁸

Valja razjasniti kada se govori o političkom vrhu koji je odgovoran za rat da se s njim ne smije izjednačavati čitavo političko vodstvo. Stenografski zapisi 8. sjednice Skupštine Republike Crne Gore održane 20. septembra/rujna 1991. godine vrlo prigodno oslikavaju stvarnu situaciju i sukob dominantnih prosrpski i proratno orientiranih političara te njihove opozicije koja ne upotrebljava ustaljene fraze i opravdanja prosrpskih vrhova kao što se i suprotstavlja ideji nametnutog rata i samim ratnim akcijama.²⁰⁹ Napad na dubrovačko područje crnogorska vlast na sjednici je opravdala direktnim ugrožavanjem nacionalne sigurnosti Crne Gore od strane Hrvatske.²¹⁰ Političari između sebe nisu bili složni o kojim je uzrocima uistinu riječ zbog čega pokreću Rat, no većina instaliranih političara se za njega zalagala.²¹¹ Bombardiranje Dubrovnika crnogorska vlast iznosi kao legitimni vojni cilj zbog navodne vojne aktivnosti HV-a u jezgri grada.²¹² Obmana javnosti poprimila je nevjerojatne razmjere kada su dužnosnici JNA uvjерavali javnost da hrvatska strana namjerno pali gume da bi prikazali nepostojće razaranje Dubrovnika jer „ni jedna jedina čestica srpske prašnine nije pala na Dubrovnik.“²¹³ UNESCO-ov elaborat je utvrdio da je prilikom bombardiranja Dubrovnika projektilima pogodjeno 68.33% zgrada unutar jezgre.²¹⁴

Dio inteligencije, poput povjesničara Radovana Samardžića koji je Dubrovnik etiketirao „prostituiranim gradom“ ili Božidara Vučurevića koji daje famoznu izjavu „izgradićemo još stariji i ljepši Dubrovnik“, pristaje uz dominantnu srpsko-crnogorsku koaliciju koja zagovara agresiju na Republiku Hrvatsku.²¹⁵ Međutim, dio crnogorske inteligencije i umjetnika zdušno se bori protiv Rata i agresije na

Dubrovnik, a njihovo djelovanje nije eksponirano u istim omjerima. Lice proturatne težnje svakako je književnik Jevrem Brković koji se javno protivio napadu na Dubrovnik krajem septembra/rujna 1991. godine zbog čega su vlasti za njim raspisale tjeralicu.²¹⁶ Prosrpski list „Pobjeda“, koji uz provođenje propagandnih kampanja služi i za obračune s političkim neistomišljenicima, je zasigurno bio na čelu listova koji su bili oruđe političkih agresora i agitatora poput Vučerevića.²¹⁷ Listovima poput „Pobjede“ suprotstavljali su se liberalni listovi koji su preispitivali opravdanost i nametnutost Rata, a istaknut je list „Monitor“. Mišljenje mnogih javnih i kulturnih djelatnika koji su se protivili Ratu sustavno je potiskivano i njihovo pacifističko djelovanje omalovažavano, a na neke posebno istaknute aktiviste, poput Brkovića i urednika „Monitorsa“, pokušana su ubojstva.²¹⁸ Građanska djelatnost, prosvjedi i inicijative među kojima se ističu studentske akcije i Građanski odbor za mir, medijski su marginalizirane i karikirane unatoč velikom odazivu i podršci crnogorskih građana.²¹⁹

Većina odgovornih političara i vojnih dužnosnika nije odgovarala za agresiju nad dubrovačkim teritorijem i bombardiranje Dubrovnika. Netom nakon Rata opravdavala se nužnost samog sukoba kao što je admirал Miodrag Jokić ustrajao u ispravnosti događaja iz 1991. godine.²²⁰ No, kada je agresorski karakter crnogorskog djelovanja postao evidentan, politički demagozi pronašli su put u odvraćanju javnosti za pronalazak odgovornih političkih i vojnih čelnika još uvijek u poziciji vlasti. Jokić biva jedan od prvih visoko pozicioniranih vojnih lica koji je pred Haaškim tribunalom priznao odgovornost za izvršena djela za koja je pravomoćno osuđen na sedam godina zatvora.²²¹ Također, pokrenuo je i proces dekollektivizacije ratne odgovornosti koja uistinu nikada nije završena.²²² Politički ideolozi, agitatori i provoditelji medijskih kampanja nisu pozvani na odgovornost, već su ostali aktivnim članovima politike i društva, a vjerojatnost da će ikada odgovarati su gotovo nikakve.²²³

196

Pored ovih navoda zajednički zaključak ovog narativa je da moramo istražati u traženju odgovornosti tadašnjeg političkog vrha Crne Gore i ratnih agitatora koji su i danas na vlasti, ali licemjerno zataškavaju prošlost i odriču se odgovornosti za svoja nedjela uz pomoć šutnje zvanične hrvatske politike.

Razgraničenje na Prevlaci: Hrvatski narativ

A gdje je Prevlaka?

197

Poluotok Prevlaka, zvan i prema istoimenom rtu, najjužnija je točka Republike Hrvatske. Nalazi se na jugozapadnom djelu ulaza u zaljev Boke kotorske na granici s Crnom Gorom. Pitanje Prevlake jedan je od mnogih graničnih sporova koje Republika Hrvatska vodi s gotovo svim susjednim državama. Promatraljući kroz povijest, Prevlaka je od XV. stoljeća vezana za Dubrovnik, odnosno Dubrovačku Republiku koja otkupljuje spomenuto područje 1419. godine.²²⁴

Time se uspostavlja istočna granica Dubrovačke Republike koja čini temelj kasnijim krojenjima granica na tom području. Iz tog vremena potječe toponim Konfin (tal. i lat. granica) koji čini značajnu točku u budućem razgraničenju Hrvatske i Crne Gore. Kroz sve naredne promjene vlasti - francusku, austrijsku, prvu Jugoslaviju, NDH te drugu Jugoslaviju, Prevlaka je administrativno bila vezana za Dubrovnik što je glavni argument Republike Hrvatske u današnjem sporu. Povijesna pripadnost Prevlake i nedovođenje hrvatskog suvereniteta u pitanje sve do Domovinskog rata dovelo je do općeprihvaćenog mišljenja u Hrvatskoj kako je Prevlaka u cijelosti hrvatski teritorij.

Jedan od razloga tomu je i marginaliziranost teme u hrvatskom društvu. Za razliku od graničnog spora s Republikom Slovenijom koji je doveo do blokade hrvatskog ulaska u Europsku uniju, mali dio javnosti upućen je u problematiku Prevlake. Od 30 ljudi (različitih dobnih i obrazovnih skupina) ispitanih za potrebe pisanja narativa, tek ih je osmero načulo za spor, a još manji broj je sa sigurnošću mogao iznijeti činjenice o njemu. Školski udžbenici o Domovinskom ratu posvećuju tek završna poglavљa koja ukratko prikazuju tijek ratnih godina, bez većih zadržavanja i objašnjenja čak i uvelike značajnijih tema nego

što je razgraničenje na Prevlaci. Spominjanje i informiranje o Prevlaci u hrvatskim medijima također nije čest slučaj. Prilikom istraživanja pronađeni su brojni novinski članci i reportaže većinom miroljubive tematike gdje hrvatski i crnogorski političari pozivaju na mirno rješavanje problema hvaleći se dobrim odnosima dviju zemalja. Susret bivših premijera Milanovića i Đukanovića 2014. rezultirao je novinskim člankom u kojemu se moglo iščitati da se granični spor neće tako brzo riješiti, no kako to neće utjecati na istraživanje Jadrana niti na ulazak Crne Gore u NATO i Europsku uniju.²²⁵ Nedugo zatim, 2016. godine predsjednica Republike Hrvatske Grabar-Kitarović poziva na pokušaj dogovora prije izlaska na Međunarodni sud.²²⁶ Prema dijelu napisa u medijima, jasno je za zaključiti kako Crna Gora strahuje od „hrvatsko-slovenskog slučaja“, u kojem bi Hrvatska blokadom ulaska Crne Gore u Europsku uniju pokušala profitirati po pitanju Prevlake.²²⁷

Trenutno je na snazi privremeni Protokol između Vlade Republike Hrvatske i vlade Savezne Republike Jugoslavije o privremenom režimu uz južnu granicu između dviju država koji je potpisana 10. prosinca 2002. što je rezultiralo povlačenjem snaga UN-a koje su na Prevlaci bile stacionirane još od 1992. godine.²²⁸ Protokol na kopnu pogoduje hrvatskoj strani te cjelokupni teritorij svrstava kao njen. Kod granice na moru je slučaj drukčiji, ona značajno odstupa od ekvidistance - točke razgraničenja jednake udaljenosti prema obalama obje države.²²⁹ Zbog toga, samo u pojasu teritorijalnih voda, Hrvatska do dalnjega prepušta Crnoj Gori 52,3 km² mora u odnosu na razgraničenje po pravilu ekvidistancije.⁹ Sam Protokol je protivan i Ustavu Republike Hrvatske jer dovodi dio teritorija pod dvovlašće uvodeći mješovite granične kontrole.²³⁰ Zanimljiva je činjenica kako prilikom istraživanja nismo uspjeli pronaći objavljen tekst Protokola na internetu od niti jedne strane te smo bili prisiljeni poslati zahtjev za dostavom istog hrvatskom Ministarstvu vanjskih i europskih poslova.

198

Prvi slučajevi kršenja Protokola javljaju se 2011. godine kad Vlada Crne Gore donosi Odluku o određivanju blokova za istraživanje i proizvodnju ugljikovodika u kojoj zanemaruje privremene granice usuglašene u Protokolu te umjesto azimuta 206°²³¹, povlači granicu azumutom 231° čime se hrvatske vode unutar i van teritorijalnog mora zakidaju za čak 2020 km², što je više od površine Dubrovačko-neretvanske županije.²³² Potrebno je naglasiti kako ni u tim trenucima to ne postaje bitna tema u medijskom i javnom životu Hrvatske. Godine 2014. Vlada Crne Gore izmjenjuje Odluku iz 2011. Godine,²³³ no samo u teritorijalnim vodama dok van njih azimut 231° i dalje čini granicu. S druge strane, Vlada

Republike Hrvatske 2014. godine objavljuje Prvo javno nadmetanje za izdavanje dozvola za istraživanje i eksploraciju ugljikovodika na Jadranu te kao granicu uzima azimut 206°. Crna Gora taj postupak ocjenjuje jednostranim aktom koji je protivan Protokolu i upućuje prosvjednu notu Glavnom tajništvu UN-a.²³⁴

Pitanje razgraničenja na Prevlaci nije dovoljno poznato hrvatskoj javnosti i većina ljudi nema priliku čuti više o tome u medijima i svojoj životnoj sredini. Smanjena informiranost mase lako može dovesti do pogrešnih koraka političara imajući na umu da narod neće reagirati bez obzira kakav korak poduzeli. Smatramo da su obostrani dijalog i dogovor te dobrosusjedski odnosi najbolji put k donošenju rješenja ovog pitanja. U slučaju izostanka dogovora, ostaje rješavanje pitanja na međunarodnim sudovima. Kako god da se pitanje Prevlake završi, mišljenja smo kako je Republika Hrvatska prijatelj i saveznik Crnoj Gori te kako joj može pomoći pri njenom europskom putu.

200

Razgraničenje na Prevlaci: Crnogorski narativ

Kobila-teralni spor

201

Pitanje Prevlake - teritorija jugozapadno od rta Kobila i okolnog mora se otvara nakon završetka ratnih sukoba na dubrovačkoj teritoriji u oktobru 1992. godine. Republika Hrvatska je u to vrijeme već prihvaćena od većeg dijela međunarodne zajednice te je postala članica Ujedinjenih nacija čije snage dolaze na prostor Prevlake kako bi nadzirale i kontrolisale situaciju dok dvije strane dogovorom ne dođu do rješenja. Bilo je potrebno deset godina kako bi došlo do privremenog Protokola koji je već šesnaest godina na snazi, a rješenje pitanja se još ne nazire.

Prevlaka, zbog svog zemljopisnog položaja zvana i „vrata Boke“, ratnih devedesetih predstavlja značajnu tačku za Crnu Goru. Još od početka ratnih sukoba, crnogorska politička vlast smatrala je Prevlaku svojom teritorijom i kako se ne smije dopustiti prisustvo hrvatskih vojnih snaga na važnoj strateškoj lokaciji.²³⁵ Kao glavni argument uzeto je vojno prisustvo vojske na poluotoku Prevlake još od Austro-Ugarske i kako „nijedan građanin nije mogao imati nikakav pristup na Prevlaku, ni tada ni za vrijeme stare i nove Jugoslavije“.²³⁶ Jurisdikcija Jugoslavenske narodne armije dovodi u pitanje principe Badinterove komisije koja kaže da međurepubličke granice postaju državne granice. Dio političara je išao dalje pa je pozivao na uspostavu novih granica. „Crna Gora se zalagala i zalaže da postojeće granice između jugoslovenskih republika ostanu nepromijenjene(...). Ukoliko se Jugoslavija bude dezintegralsala, a već se dezintegriše, dvije su republike otišle, onda korektura granica biće nužna i neminovna“, izjavio je Nikola Samardžić na 9. sjednici Skupštine Crne Gore održanoj 7. oktobra 1991. godine.²³⁷ Poznata je i izjava Mile Đukanovića iz 1991. godine kako će se povlačiti nove i logičnije granice s Hrvatskom koje će biti mnogo sjeverozapadnije od Prevlake.²³⁸ Kao argument, poziva se i na činjenicu da su vlasničke tapije i katastarski podaci izdani u Herceg

Novom i Kotoru.²³⁹

Posljednji vojnik napušta kasarnu JNA na Prevlaci 20. oktobra 1992. godine, poštivajući sporazum Čosić-Tuđman i predajući objekte na čuvanje misiji Ujedinjenih nacija.²⁴⁰ Početkom 1996. formira se i posebna misija pod nazivom UNMOP - United Nations Mission of Observers in Prevlaka,²⁴¹ koja se zadržava na prostoru Prevlake sve do 2002. godine. U međuvremenu je u Beogradu 23. avgusta 1996. godine potpisani Sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije u kojem je predviđeno da se problemi granica rješavaju mirnim putem, dogovorom i bez prijetnji i upotrebe sile.²⁴² Unatoč tomu, snage UN-a se odbijaju povući dok dvije strane ne dođu do zajedničkog dogovora. Za to vrijeme, jugoslavenska strana insistira na ostanku snaga Ujedinjenih nacija sve do dogovora kako ne bi došlo do napetosti i ugrožavanja mira, dok hrvatska strana vrši pritisak da se Misija što prije okonča. Do dogovora dolazi deset godina nakon početka misije Ujedinjenih nacija i mira na Prevlaci kada izaslanici SR Jugoslavije i Republike Hrvatske potpisuju Protokol između Vlade Republike Hrvatske i Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije o privremenom režimu uz južnu granicu između dviju država. Protokol je potpisana 2002. godine što dovodi do povlačenja snaga Ujedinjenih nacija. Sporazum se bavi jurisdikcijom nad spornom teritorijom Prevlake, i pitanjem privremenog režima. Protokol je još uvijek na snazi.

„Nema ništa novo u procesu pregovora o granici na Prevlaci. Obije strane ostaju privržene dogovoru da se ovo pitanje riješi pred Međunarodnim sudom u Hagu, bez žurbe, ali i bez usporavanja“, izjavio je Milan Ročen, tadašnji crnogorski ministar spoljašnjih poslova.²⁴³ U praktičnom smislu nezavršeno razgraničenje predstavlja veliki problem, kao kada su 2014. godine Crna Gora i Hrvatska raspisale tendere za istraživanje energenata u svom podmorju u blizini ovog poluostrva. Profesorica međunarodnog javnog prava u Crnoj Gori, Ivana Jelić, koja je ujedno i članica komisije za razgraničenje smatra da je Hrvatska raspisivanjem tendera prisvojila spornih 1.800 kvadratnih kilometara, što je po njenom mišljenju protivpravno, jer je u pitanju zona pod sporom.²⁴⁴ Iako vlade dvije države ističu da ovo pitanje ne opterećuje njihove odnose, analitičari kažu da je pokretanje postupka pred Međunarodnim sudom za pravo mora, čije je sjedište u Hamburgu, najizvjesnija opcija.²⁴⁵

Spor oko Prevlake između Crne Gore i Hrvatske predstavlja je

pozitivan preokret u bilateralnim odnosima dvije države, koje su kratko nakon ratnog stanja započele mirne i ozbiljne pregovore. Obije države su uspjele da dogovore osnovne principe o rješavanju važnih pitanja koja se tiču Protokola o privremenom rješenju. Međutim, poražavajuća je činjenica da 16 godina nakon potpisivanja Protokola, trajno i konačno rješenje nije pronađeno. Nijesmo saglasne sa stavom da se ne treba žuriti sa rješavanjem ovog pitanja, zato što je Prevlaka od velikog značaja za Crnu Goru, a samim tim što kontroliše ulazak u Bokokotorski zaliv i svako odugovlačenje samo ide na štetu nama. Veoma je važno za Crnu Goru, kao zemlju kandidata za članstvo u Evropskoj uniji, da ovo pitanje bude napokon zatvoreno i završeno, kako ne bismo imali problema sa blokiranjem ulaska od strane Hrvatske kao zemlje članice. Iako smo čuli uvjerenja sa obije strane da se to neće desiti, što skorije rješavanje ovog spora bi imalo veliku obostranu korist, da se ne bi ponavljale slične situacije, kao što smo navele primjer raspisivanja tendera za istraživanje energenata u podmorju. Ovo je išlo na štetu i jednoj i drugoj strani, jer osim što je izazivalo nesuglasice između država, takođe odbija i ozbiljne investitore. Mišljenja smo, da obije zemlje trebaju uložiti ozbiljne napore, a i dobru volju kako bi konačno došli do rješenja ovog pitanja.

204

Prevlaka: Zajednički narativ

(Ne)riješeno pitanje

Poluotok Prevlaka se nalazi na jugozapadnom dijelu ulaza u zaljev Boke kotorske i područje je razgraničenja Hrvatske i Crne Gore. Nakon završetka ratnih zbivanja na jugu Hrvatske 1992. godine, prostor mora i kopna Prevlake postaje granično pitanje između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije, koje nasleđuje Crna Gora nakon obnove svoje samostalnosti 2006. godine.

—
205

Glavni argument hrvatske strane u sporu je vezanost poluotoka Prevlake uz grad Dubrovnik odnosno uz Dubrovačku Republiku još od 1419. godine kada ju ona otkupljuje.²⁴⁶ Prevlaka tada postaje južna granica Dubrovačke Republike koja se očuvala sve do propasti Republike i dolaska francuske pa i austrijske vlasti. Do danas je ostao očuvan toponim Konfin, što na latinskom i talijanskom označava „granicu“.²⁴⁷ U dvadesetom stoljeću, dubrovačko područje mijenja administrativne jedinice i vlasti, no Prevlaka je čitavo vrijeme vezana za Dubrovnik, a u SFRJ pripada Socijalističkoj Republici Hrvatskoj.²⁴⁸ Nasuprot tome, postoje dva argumenta koja ističe crnogorska strana u sporu. Zbog svoje strateške geografske lokacije, poluotok Prevlaka je još za vrijeme Austro-Ugarske korišten u vojne svrhe. U te svrhe korišten je i za vrijeme Drugog svjetskog rata, ali i za vrijeme FNRJ odnosno SFRJ. Direktna jurisdikcija vojske odnosno Jugoslavenske narodne armije onemogućava potpunu primjenu principa Badinterove komisije koja kaže da međurepubličke granice postaju državne granice. Također, iako su vlasnički i katastarski podaci na hrvatskoj strani u sporu, crnogorski argument je taj kako su iste izdate u Herceg Novom i Kotoru.²⁴⁹

Prvi ratni sukobi na jugu područja Hrvatske započinju 1. oktobra/ listopada 1991. kada Jugoslavenska narodna armija kreće u napad na područje od doline Neretve do Prevlake. Sukobi dviju strana traju

godinu dana te u desetom mjesecu 1992. isto područje oslobađaju hrvatske vojne snage. Iako snage Jugoslavenske narodne armije napuštaju vojarnu i širi prostor Prevlake, na njeno mjesto ne dolaze hrvatske vojne snage već misija Ujedinjenih naroda.²⁵⁰ Rezolucijom s početka 1996. formira se posebna misija pod nazivom UNMOP - United Nations Mission of Observers in Prevlaka²⁵¹ koja se zadržava na Prevlaci sve do 2002. godine. Za to vrijeme, jugoslavenska strana inzistira na ostanku snaga Ujedinjenih naroda sve do postizanja dogovora između dvije strane zbog opasnosti od ugrožavanja mira, dok s hrvatske strane dolazi pritisak prema okončanju Misije na Prevlaci.²⁵² Obje strane dolaze do dogovora krajem 2002. godine te izaslanici SR Jugoslavije i Republike Hrvatske potpisuju Protokol između Vlade Republike Hrvatske i Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije o privremenom režimu uz južnu granicu između dviju država. Sporazum je potpisani u Konfinu dana 10. decembra/prosinca 2002. što kao posljedicu dovodi povlačenje snaga UN-a. Iako idejno privremen, Protokol je na snazi do danas.

Protokolom se regulira privremena jurisdikcija nad kopnom područja Prevlake i okolnog mora. Kao točka razgraničenja uzima se toponim Konfin, na području sjeverno od njega jurisdikciju će vršiti SR Jugoslavija, a na području jugozapadno od njega Republika Hrvatska. Granica na moru također započinje od rta Konfin odakle se povlači crta prema točki udaljenoj 3 kabla (oko 550 metara) od rta Oštro po liniji rt Oštro - rt Veslo. Od te točke kreće granica prema otvorenom moru koja prati azimut 206°.²⁵³ Morska granica na ovaj način ne prati točku razgraničenja jednakе udaljenosti prema obalama obje države - ekvidistance. Posljedica toga je da Republika Hrvatska za vrijeme trajanja Protokola prepušta Crnoj Gori 52,3 km² mora.²⁵⁴ Kao neobičnosti protokola ističe se i uspostava mješovite policijske posade na policijskom plovilu, što dovodi do dvovlašća koje je protivno Ustavu Republike Hrvatske.²⁵⁵

206

Uspostavom nezavisne Crne Gore 2006. godine ona nasljeđuje pravila Protokola od SR Jugoslavije. S crnogorske strane, postoji bojazan od blokade ulaska Crne Gore u Europsku uniju od strane Republike Hrvatske kao zemlje članice uz uvjete o Prevlaci, iako političari s obje strane uvjeravaju da se takav scenarij neće ostvariti. Prvi slučajevi kršenja odredbi Protokola se javljaju 2011. godine kad Vlada Crne Gore donosi odluku o istraživanju i proizvodnji ugljikovodika u podmorju u kojoj ne povlače granicu azimutom 206° čime oštećuju Republiku Hrvatsku za čak 2020 km² teritorija. Godine 2014. Vlada Crne Gore

izmjenjuje djelomično odluku,²⁵⁶ ali tek u teritorijalnim vodama, dok van njih i dalje djeluje u štetu Republike Hrvatske. S druge strane, Vlada Republike Hrvatske također objavljuje poziv za javno nadmetanje za istraživanje i eksploraciju ugljikovodika u Jadranu te kao granicu uzima azimut 206°. Članica komisije za razgraničenje, ujedno i profesorica međunarodnog prava, Ivana Jelić, smatra da je Republika Hrvatska na taj način protupravno prisvojila čak 1800 kvadratnih kilometara mora jer je u pitanju zona pod sporom.

Privremeni protokol provodi svoju šesnaestu godinu na snazi unatoč napominjanju političara s obje strane kako se radi na rješavanju navedenog pitanja. S hrvatske strane, veliki dio stanovništva je neupućen u detalje, ali i u samo postojanje pitanja Prevlake, što može dovesti hrvatske interese u opasnost. Crnogorska javnost je po ovoj temi poprilično podijeljena, ako zanemarimo nezainteresiranost za politička pitanja koju pronalazimo i u hrvatskoj javnosti. Smatramo da se pitanje Prevlake treba što prije riješiti, ali prvenstveno težnjom za postizanjem dogovora, dok bi međunarodni sudovi bili tek krajnji korak. Unatoč svemu, Hrvatska i Crna Gora su prijateljske zemlje s istim ciljevima te za stanovništvo obje zemlje suradnja može dovesti samo do pozitivnih ostvarenja.

208

■ **Logor Morinj**

154 Grad Morinj.

- <http://web.archive.org/save/https://www.montenegro.com/grad/morinj>
(arhivirano: 09.02.2020.)

—
209

155 Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori slučaj "Morinj". 2014. Ur. Marić, Boris. Centar za građansko obrazovanje. Podgorica. str. 11

156 Bulić, Zdenko. 2003. *Sjećanja dubrovačkih logoraša 1991.-1992.* Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora - Podružnica Dubrovačko neretvanske županije; Dubrovački muzeji – Muzej suvremene povijesti. Dubrovnik.

157 Zatvorenici su tjerani da beru grožđe kojega nije bilo što je uz fizički napor imalo i dimenziju psihičkog zlostavljanja.

158 Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori slučaj "Morinj". 2014. Ur. Marić, Boris. Centar za građansko obrazovanje. Podgorica. str. 11, 37, 45

159 Stojanović, Marko. *Logor Morinj u Boki Kotorskoj.* Podgorica.

- <https://web.archive.org/watch?v=vdgylVSvvMI>
(arhivirano: 09.02.2018.)

160 Ibid.

161 Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori slučaj "Morinj". 2014. Ur. Marić, Boris. Centar za građansko obrazovanje. Podgorica. str. 17 – 19

162 Kao primjer možemo uzeti udžbenik za 4. razred gimnazije Hrvoje; Raguž, Jakša. 2006. *Povijest 4.* Meridijani. Samobor. II. izdanje.

163 Nazor, Ante; Barić, Nikica. 2015. *Domovinski rat, čitanka priručnik za učitelje povijesti u osnovnim školama i nastavnike povijesti u srednjim školama.* Školska knjiga. Zagreb. Logor Morinj spominje se u tri navrata – na stranicama broj 19 i 21, te stranici 96 u priručniku.

164 Zahvaljujemo povjesničaru Zoranu Mikiću na pruženim informacijama, Intervju sa Zoranom Mikićem 19. kolovoza 2018.

165 Ibid.

166 Đurić, Novica. *Nova istorija po starom udžbeniku*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200209213157/http://www.politika.rs/sr/clanak/121246/Region/Nova-istorija-postarom-udzbeniku>
(arhivirano: 09.02.2020.)

167 Documenta. *Potvrđena presuda za zločine u logoru Morinj/Priopćenje*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200209213601/https://www.documenta.hr/hr/potvr%C4%91ena-presuda-zazlo%C4%8Dine-u-logoru-morinj-priop%C4%87enje.html>
(arhivirano: 09.02.2020.)

168 Jovanović, Vladimir. *Ko je osnovao Morinj?* Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200209214546/https://www.monitor.co.me/ko-je-osnovao-morinj/>
(arhivirano: 09.02.2020.)

169 *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori slučaj "Morinj"*. 2014. Ur. Marić, Boris. Centar za građansko obrazovanje. Podgorica. str. 28 - 29

170 *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori slučaj "Morinj"*. 2014. Ur. Marić, Boris. Centar za građansko obrazovanje. Podgorica. str. 29

---

171 Documenta. *Potvrđena presuda za zločine u logoru Morinj/Priopćenje*. Zagreb.
<https://web.archive.org/web/20200209213601/https://www.documenta.hr/hr/potvr%C4%91ena-presuda-zazlo%C4%8Dine-u-logoru-morinj-priop%C4%87enje.html>
(arhivirano: 09.02.2020.)

210

172 Stojanović, Marko. 2006. *Logor Morinj u Boki Kotorskoj*. Podgorica.

- <https://www.youtube.com/watch?v=vdgyIVSvvMI>
- <https://web.archive.org/watch?v=vdgyIVSvvMI>
(arhivirano: 09.02.2018.)

173 Ibid.

174 *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori slučaj "Morinj"*. 2014. Ur. Marić, Boris. Centar za građansko obrazovanje. Podgorica. str. 21-24

211

175 Sučaj Morinj.

- <http://media.cgo-cce.org/2014/12/cgo-cce-proces-suocavanja-sa-prosloscu-u-cg-slucaj-morinj.pdf>
(arhivirano: 21.08.2018.)

176 Vukičević, Jasna. 2017. *Mračna prošlost Morinja*.

- <https://web.archive.org/web/20200209215316/https://www.slobodnaevropa.org/a/morinj-logor-crnjagora/28884396.html>
(arhivirano: 09.02.2020.)

177 Stojanović, Marko. 2006. *Logor Morinj u Boki Kotorskoj*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/watch?v=vdgyIVSvvMI> (arhivirano: 09.02.2018.)

178 Slučaj Morinj.

- <http://media.cgo-cce.org/2014/12/cgo-cce-proces-suocavanja-sa-prosloscu-u-cg-slucaj-morinj.pdf>
(arhivirano: August 21st 2018.)

179 Akcija za ljudska prava. *Predstavljen Izvještaj “Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori”*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200209220216/http://www.hraction.org/2013/05/20/20052013-predstavljenizvjestaj-sudjenja-za-ratne-zlocine-u-crnoj-gori/>
(arhivirano: 09.02.2020.)

■ **Bombardiranje Dubrovnika i okupacija Dubrovnika i dubrovačkog područja**

180 Vukičević, Jasna. 2017. *Mračna prošlost Morinja*.

- [https://www.slobodnaevropa.org/a/morinj-logor-crnagora/28884396.html/](https://www.slobodnaevropa.org/a/morinj-logor-crnagora/28884396.html)
(arhivirano: 09.02.2020.)

181 Čakširan, Vlatko. 2010. *U obrani svjetla – 15 godina Udruge hrvatskih branitelja Hrvatske elektroprivrede 1990. - 1995.*, Aura d.o.o. Sisak. str. 15

182 Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvatska 1918-2008*. Europapress holding – Novi Liber. Zagreb. str. 707

183 Ibid, str. 711.

—
211

184 Intervju s Petrom Poljanićem. Vidi: Pavlović, Koča. 2004. *Rat za Mir, dokumentarni film*. Nezavisna Producčijska Grupa OBALA. Podgorica, 2004. Također vidi: Svjedočenje Petra Poljanića na suđenju Slobodanu Miloševiću.

185 Intervju s Milom Đukanovićem. Vidi: Pavlović, Koča. 2004. *Rat za Mir, dokumentarni film*. Nezavisna Producčijska Grupa OBALA. Podgorica. 2004.

186 Pavlović, Koča. 2004. *Rat za Mir - dokumentarni film*. Nezavisna Producčijska Grupa OBALA. Podgorica.

187 CARNET. *Nacionalni program za učenje na daljinu „Nikola Tesla“*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200209221408/https://tesla.carnet.hr/>
(arhivirano: 09.02.2020.)

○

188 Erdelja, Krešimir; Stojaković, Igor. 2015. *Tragom prošlosti 8. Školska knjiga*. Zagreb. p. 220 – 229

189 Erdelja, Krešimir; Stojaković, Igor. 2015. *Koraci kroz vrijeme 4. Školska knjiga*. Zagreb. str. 276 – 281

190 Rakonjac, Snežana. 2009. *Prevrat 89' godine (2. epizoda)*. RTCG. Podgorica.

- <https://www.youtube.com/watch?v=blS8zPbRhbQ>
(pristup: 09.02.2020.)

191 Ko je Milo Đukanović? (kratak klip iz psihopatologije).

- <https://web.archive.org/web/20200207180704/https://www.youtube.com/watch?v=3aPS-RAuoVU&t=440s>
(arhivirano: 07.02.2020.)

192 Đukanović o Hrvatima: *Nametnuti rat sa ustašama čemo dobiti* (1991.).

- <https://youtu.be/Wrs4PpOWQEg>
(pristup: 09.02.2020.)

193 Ko je Milo Đukanović? (*kratak klip iz psihopatologije*).

- <https://web.archive.org/web/20200207180704/https://www.youtube.com/watch?v=3aPS-RAuoVU&t=440s>
(arhivirano: 07.02.2020.)

194 Ibid.

195 Hina. 2015. *Prije točno 24 godine započelo bombardiranje Dubrovnika*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200209222619/http://hr.n1info.com/Vijesti/a75966/Prije-tocno-24-godine-zapocelo-bombardiranje-Dubrovnika.html>
(arhivirano: 09.02.2020.)

196 Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvatska 1918-2008*. Europapress holding – Novi Liber. Zagreb.
str. 711

197 Čakširan, Vlatko. 2010. *U obrani svjetla – 15 godina Udruge hrvatskih branitelja Hrvatske elektroprivrede 1990. – 1995.* Aura d.o.o. Sisak. str. 21

198 Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvatska 1918-2008*. Europapress holding – Novi Liber. Zagreb.
str. 712

199 24 sata. *Video: Ovako je počeo rat u Dubrovniku*. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200209223336/https://express.24sata.hr/life/video-ovako-je-poceo-rat-u-dubrovniku7340>
(arhivirano: 09.02.2020.)

212

200 *Dubrovnik: "rat za mir"*. 2006. Ed. Biserko, Sonja. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd. 9, str. 266

201 Ibid str. 8

202 Ibid. str. 266

203 Intervju sa Stjepanom Mesićem. Vidi: Pavlović, Koča. 2014. *Rat za Mir - dokumentarni film*. Nezavisna Producčijska Grupa OBALA. Podgorica.

213

204 *Dubrovnik: "rat za mir"*. 2006. Ed. Biserko, Sonja. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd. str. 526 – 531

205 Ibid. str. 18, 51, 55, 69

206 Ibid. str. 8, 261

207 Ibid. str. 40 – 46, 61, 84

208 Ibid. str. 173 – 177, 267, 421, 440 – 445, 513, 550

209 Ibid. str. 261, 292, 299 – 302, 306, 331

210 Ibid. str. 323 – 325

211 Ibid. str. 368

212 Ibid. str. 164, 169, 171

213 Ibid. str. 171, 541

214 Ibid. str. 521, 522

215 Ibid. str. 11

216 Ibid. str. 405

217 Ibid. str. 54, 406, 417

218 Ibid. str. 432, 542

219 Ibid. str. 458 – 463, 466, 516

220 Ibid. str. 511, 584

221 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. *Podaci o predmetu Miodrag Jokić.* Den Haag.

http://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/cis/bcs/cis_miodrag_jokic_bcs.pdf
(pristup: 09.02.2020.)

222 Dubrovnik: "rat za mir". 2006. Ed. Biserko, Sonja. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd. str. 511, 512

223 Ibid. str. 588 – 590, 596, 597

■ Razgraničanje na Prevlaci

224 Hrvatska enciklopedija.hr. 1999-2009. Ur. Brozović, Dalibor; Kovačec, August; Ravlić, Slaven. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200209230420/https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45836>
(arhivirano: 10.02.2020.)

225 Hina. MILANOVIĆ I ĐUKANOVIĆ "Pitanje Prevlake neće se uskoro riješiti, no to ne smeta istraživanju Jadrana". Zagreb.

- <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/milanovic-i-dukanovic-pitanje-prevlake-nece-se-uskoro-rijesiti-no-to-nesmeta-istrazivanju-jadrana/805945>
(pristup: 10.02.2020.)

226 Dnevnik.hr. *Grabar-Kitarović o Prevlaci: Bolje se dogovoriti nego ići na sud.* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200210114756/https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/kolinda-grabar-kitarovic-oprevlaci-bolje-se-dogovoriti-nego-ici-na-sud---436137.html>
(arhivirano: 10.02.2020.)

227 Direktno.hr. *Pitanje Prevlake može postati jedan od uvjeta za ulazak Crne Gore u EU.* Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200210114956/https://direktno.hr/eu-i-svijet/pitanje-prevlake-moze-postati-jedanod-uvjeta-za-ulazak-crne-gore-u-eu-109558/>
(arhivirano: 10.02.2020.)

228 UN. 1992. *UN Resolution 779.*

- [https://web.archive.org/web/20200210115416/https://undocs.org/S/RES/779\(1992\)](https://web.archive.org/web/20200210115416/https://undocs.org/S/RES/779(1992))
(arhivirano: 10.02.2020.)

229 *Protokol između Vlade Republike Hrvatske i Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije o privremenom režimu uz južnu granicu između dviju država*, potpisani je 10.12.2002.

230 Pavić, Radovan. 2010. *Raščlamba Protokola u svezi s granicom između Republike Hrvatske i Crne Gore*. Geoadria, Vol. 15 No. 2.

231 *Hrvatska enciklopedija.hr*. 1999-2009. Ur. Brozović, Dalibor; Kovačec, August; Ravlić, Slaven. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.

- <https://web.archive.org/web/20200210120651/https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4929>
(arhivirano: 10.02.2020.)

232 Barić Punda, Vesna; Filipović, Valerija. 2015. *Protokol o privremenom režimu uz južnu granicu (2002.) s potrebnim osvrtom na odluke vlada Republike Hrvatske i Crne Gore o istraživanju i eksplataciji ugljikovodika u Jadranu. Poredbeno pomorsko pravo*, Vol. 54, No. 169..

- https://web.archive.org/web/2020021020428/https://hrnak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=212997
(arhivirano: 10.02.2020.)

214

233 Ibid.

234 Vlada Crne Gore. *Crna Gora štiti svoje interese u morskom području u skladu sa međunarodnim aktima*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/2020021020029/http://www.gov.me/vijesti/143243/Crna-Gora-stiti-svoje-interese-umorskom-području-u-skladu-sa-medunarodnim-aktima.html>
(arhivirano: 10.02.2020.)

215

235 *Dubrovnik: "rat za mir"*. 2006. Ur. Biserko, Sonja. Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd. str. 308

236 Ibid. str. 22

237 Ibid. str. 376

238 Đukanović o Hrvatima: *Nametnuti rat sa ustašama čemo dobiti (1991.).*

- <https://youtu.be/Wrs4PpOWQEg>
(pristup: 09.02.2020.)

239 Kovačević, Živorad. Simić, Predrag. 2004. *Međunarodno pregovaranje*. Diplomska akademija MSP SCG. Beograd. str. 317

240 UN. 1992. *Rezolucija Savjeta bezbjednosti 779.*

241 UN. 1996. *Rezolucija Ujedinjenih naroda 1038.*

242 Sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije. 1996. Belgrade.

243 RTS. *Slučaj Prevlaka, drugi deo.* Beograd.

<https://web.archive.org/save/http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/611191/slucaj-prevlaka-drugi-deo.html>
(arhivirano: 10.02.2020.)

244 Vijesti.me. *Jelić: Raspisivanjem tendera Hrvatska izašla iz okvira Protokola o Prevaci.* Podgorica.

• <https://web.archive.org/web/20200210122251/https://www.vijesti.me/vijesti/politika/jelic-raspisivanjem-tenderahratska-izasla-iz-okvira-protokola-o-prevaci>
(arhivirano: 10.02.2020.)

245 Mićunović, Vojislav. 2009. *Primjena propisa Konvencije Ujedinjenih nacija o pravu mora na razgraničenje suverenosti mora i razvoj pomorstva Crne Gore.* Štamparija Obod. Cetinje.

246 Hrvatska enciklopedija.hr. 1999-2009. Ur. Brozović, Dalibor; Kovačec, August; Ravlić, Slaven. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.

• <https://web.archive.org/web/20200209230420/https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45836>
(arhivirano: 10.02.2020.)

247 Dražen, Žvić. 1998. *Rt Oštara u povijesti i politici.* Matica hrvatska. Zagreb. str. 141.

• <https://web.archive.org/web/20200210122647/https://hrcak.srce.hr/file/31902>
(arhivirano: 10.02.2020.)

248 Bertić, Ivan. 1987. *Veliki geografski atlas Jugoslavije.* Sveučilišna naklada Libar. Zagreb.

249 Kovačević, Živorad. Simić, Predrag. 2004. *Međunarodno pregovaranje.* Diplomska akademija MSP SCG. Beograd. str.317

250 UN. 1992. *Rezolucija Savjeta bezbjednosti.* 779.

251 UN. 1996. *Rezolucija Ujedinjenih naroda.* 1038.

252 Kovačević, Živorad. Simić, Predrag. 2004. *Međunarodno pregovaranje.* Diplomska akademija MSP SCG. Beograd. str. 318

253 Protokol između Vlade Republike Hrvatske i Savezne vlade Savezne republike Jugoslavije o privremenom režimu uz južnu granicu između dviju država, 2002., Konfin

254 Barić Punda, Vesna; Filipović, Valerija. 2015. *Protokol o privremenom režimu uz južnu granicu (2002.) s potrebnim osvrtom na odluke vlada Republike Hrvatske i Crne Gore o istraživanju i eksploataciji ugljikovodika u Jadranu,* Poredbeno pomorsko pravo, Vol. 54, No. 169. 2015.

• https://web.archive.org/web/20200210120428/https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=212997
(arhivirano: 10.02.2020.)

255 Pavić, Radovan. 2010. *Raščlamba „Protokola“ u svezi s granicom između Republike Hrvatske i Crne Gore*. Goadria, Vol. 15 No. 2.

256 Vlada Crne Gore. *Crna Gora štiti svoje interese u morskom području u skladu sa međunarodnim aktima*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200210120029/http://www.gov.me/vijesti/143243/Crna-Gora-stiti-svojeinterese-u-morskom-podrucju-u-skladu-sa-medunarodnim-aktima.html>
(arhivirano: 10.02.2020.)

KOSOVO / SRBIJA

6

XKX / SRB / Priština / 4.–7. listopad / oktobar

—
219

255 Pavić, Radovan. 2010. *Raščlamba „Protokola“ u svezi s granicom između Republike Hrvatske i Crne Gore*. Goadria, Vol. 15 No. 2.

256 Vlada Crne Gore. *Crna Gora štiti svoje interese u morskom području u skladu sa međunarodnim aktima*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200210120029/http://www.gov.me/vijesti/143243/>
Crna-Gora-stiti-svojeinterese-u-morskom-području-u-skladu-sa-medunarodnim-aktima.html
(arhivirano: 10.02.2020.)

XKX \ SRB \ Plaćanja \ d--zislobač \ oktoposet

KOSOVO / SRBIJA

—
219

220

Dok smo ulazili u glavnu dvoranu tijekom prvog dijela projekta „Nastavljena prošlost“, obje strane našeg tima imale su velika očekivanja i nisu svi bili optimistični. Mnogi od nas nisu nikada upoznali osobu „suprotne“ nacionalnosti. Bili smo oblikovani i učili smo jedni o drugima na najgori mogući način – zapravo smo očekivali da ćemo upoznati naše „najveće neprijatelje“.

—
221 —

Tenzije između naših država su još visoke i posljedice rata se još osjećaju. Mediji i političari stalno koriste etničke tenzije da dobiju publicitet i preplaše ljudi a sve zbog svojih ciljeva, ovo posebno utječe na mlade. Jedan od ciljeva projekta je bilo formiranje timova od grupa iz različitih zemalja pogodjenih ratom. Tijekom tih prvih dana, strah se u našoj grupi pretvorio u prijateljstvo.

Ime koje smo odabrali za našu grupu je Boro & Ramiz – dva muškarca koji su simbol srpsko-albanskog prijateljstva i jugoslavenskog jedinstva. Oni su bili vojnici koji su se zajedno borili protiv fašističke okupacije Jugoslavije. Godine 1943. su zarobljeni i ubijeni. Umrli su u zagrljaju, odbijajući da ih se rastavi sve do kraja. Neke priče tvrde da su bili u romantičnoj vezi.

Naš tim je imao dva studijska posjeta – za većinu od nas to je bio naš prvi posjet Beogradu ili Prištini. Prvo smo posjetili Beograd u lipnju 2018. godine tijekom „Mirëdita, Dobar dan!“, festivala koji se bavi modernom kulturnom scenom Kosova. Umjetnici s Kosova su imali priliku da pokažu srpskoj publici modernu kosovsku umjetnost. Svake godine desničarski aktivisti organiziraju prosvjede jer smatraju da festival promovira neovisnost Kosova. Posjetili smo ured Inicijative mladih za ljudska prava, slušali debate o međunarodnom priznanju Kosova i njegovoj važnosti za pristupanje Srbije Europskoj uniji, uživali

u festivalu i upoznali nove ljudе.

Drugi studijski posjet je bio Prištini. Na srpskoj strani grupe, očekivanja su bila podijeljena – izmjenjivali su se osjećaji uzbuđenja, straha i stalni pozivi naših zabrinutih obitelji. No, sam posjet se pokazao kao jedan od najznačajnijih iskustava na projektu „Nastavljena prošlost“ – iskustva su bila sve, samo ne negativna. Dobili smo brojne vrijedne informacije za narative – posjetili smo muzeje, informacijske centre, razgovarali sa bivšom predsjednicom Atifete Jahjagom, donijeli smo kutije s imenima nestalih osoba sa Kosova predsjedniku i premijeru, posjetili smo Gračanicu i, najvažnije od svega, srušili vlastite stereotipe i dokazali da su srpsko-albanska prijateljstva mogućа.

U ovome poglavlju, dok govorimo o narativu Kosova, referiramo se na dominantni diskurs i perspektive kosovskih Albanaca. Kada govorim o srpskom narativu, referiramo se na dominantni medijski diskurs i retoriku političkih lidera u Srbiji. Srpska stanovništvo na Kosovу je važan faktor i zato njih uključujemo kao dio Republike Srbije jer nam je cilj predstaviti konflikte između dvije etničke grupe.

NATO kampanja – Operacija Saveznička snaga: Kosovski narativ

Oslobodenje

Nakon gotovo cijelog desetljeća opresije od strane srpskog režima vodenog Slobodanom Miloševićem i krvavog rata u kojem su život izgubile tisuće ljudi dok je više od pola milijuna Albanaca nestalo s Kosova, 24.3.1999., Organizacija Sjeveroatlanskog sporazuma (NATO) je započela zračne napade na srpske vojne baze i pozicije u jugoslavenskoj pokrajini Kosovo. No uzroci problema koji su doveli do intervencije NATO-a sežu mnogo ranije.

—
223

Godine 1974., tijekom vladavine Josipa Broza Tita, Kosovu je kao dijelu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije dana veća autonomija te je više ili manje funkcionalo kao nezavisna država. Ipak, tijekom kasnih 80-ih, kada je Slobodan Milošević bio predsjednik Saveza komunista Srbije, obećao je da će vratiti srpsku vladavinu nad Kosovom.

Autonomija Kosova koja je bila zagarantirana Ustavom iz 1974. godine je povučena i Albanci su bili prisiljeni napustiti javnu sferu i otpušteni su sa svojih radnih mjeseta u 90-ima. Ovo je doprinijelo podizanju tenzija i stvaranju ideje da Albanci više ne mogu živjeti pod jugoslavenskim političkom sustavom. Stvorena je Oslobodilačka vojska Kosova (OVK) koja je počela napadati srpsku policiju na Kosovu. Srpske trupe su 1997. godine započele ofenzivu u kojoj su ubijeni deseci civila što je izazvalo ofenzivu OVK da preuzme kontrolu nad više od polovice regije. Srpske trupe su protjerale tisuće Albanaca iz njihovih domova.

Masakr u Račku 15. siječnja 1999. godine u kojem je ubijeno 45 Albanaca²⁵⁷, uzbunio je međunarodnu zajednicu koja je tada reagirala pokušajima da okupi obje strane na pregovorima u Rambouilletu. Nakon što je NATO zaprijetio Miloševiću zračnim napadima i nakon

neuspješnog završetka pregovora između Srba i Albanaca 1999. godine, NATO je poslao trupe i započeo zračne napade te zaustavio Miloševićev režim u provođenju etničkog čišćenja. Operacija je trajala duže nego je bilo očekivano zbog odbijanja povlačenja Miloševićevog režima. Tijekom ovog razdoblja intenzivirale su se srpske vojne i paravojne akcije prema albanskoj populaciji te su rezultirale većim brojem strašnih masakara i masivnih deportacija populacije u smjeru Albanije i Makedonije. Operacija NATO bombardiranja je završila 10. lipnja 1999. godine, kada su se srpske snage povukle sa teritorija Kosova i međunarodna administracija preuzeila upravljanje u prijelaznoj fazi. Preostala populacija civila i drugih koji se se vraćali na oslobođeno Kosovo smatrali su da su NATO trupe heroji.

Ipak, albanska perspektiva o NATO bombardiranju zanemaruje jedan važan aspekt; činjenicu da je tijekom Operacije „u napadima NATO-a pогinulo ukupno 754 osobe: 454 civila i 300 članova oružanih snaga. Od toga je 207 civila bilo srpskog i crnogorskog etniciteta, 219 albanskog, 14 Roma i 14 drugih nacionalnosti. Od pripadnika oružanih snaga, ubijeno je 274 pripadnika VJ/MUP Srbije i 26 pripadnika OVK-a“.²⁵⁸ O žrtvama se rijetko priča u javnosti te se u mnogim publikacijama smatraju samo „kolateralnim žrtvama“ koje su zanemarene zbog višeg cilja – povlačenja srpskih snaga.

224

Dva desetljeća kasnije, na Kosovu se NATO bombardiranje još uvijek smatra važnim događajem koje je spriječilo genocid i teror nad etničkim Albancima od strane srpskog režima. Ovaj diskurs se može pronaći gotovo svagdje, od udžbenika do javnih izjava političara. Obljetnica NATO bombardiranja se obilježava svake godine na Kosovu. Političari se na godišnjicu NATO bombardiranja prisjećaju na intervensiju kao na „humanitaran i solidaran čin“ i ne zaboravljaju izraziti zahvalnost državama koje su omogućile da se ona dogodi.²⁵⁹ Po pitanju što ima primat humanitarna intervencija ili suverenost države, na albanskoj strani nema sumnje. Kao što Leon Malazogu navodi u „Razumijevanju rata u Kosovu“: „smislena humanitarna intervencija ne prijeti svjetskom poretku. Štoviše, ona opravdava temeljne principe na kojima su Ujedinjeni narodi stvoreni“.²⁶⁰ Albanci na Kosovu i dalje imaju pozitivan pristup prema NATO-u, nadajući se da će Kosovo uskoro postati punopravan član u velikoj obitelji Sjeveroatlantskog saveza. Prema anketi Galupa iz 2016. godine, samo 3% građana Kosova smatra NATO prijetnjom, dok ga 90% građana smatra zaštitnikom.²⁶¹

NATO kampanja – Operacija Saveznička snaga: Srpski narativ

Ilegalna operacija

Jedno od najkontroverznijih pitanja u recentnoj povijesti Srbije svakako je NATO bombardiranje na teritoriju nekadašnje Jugoslavije. Bombardiranje je trajalo od 24. ožujka do 10. lipnja 1999. Postoje još brojna otvorena pitanja u srpskoj javnosti o tom događaju – zašto smo bombardirani, što se događalo prije, koji je broj žrtava, je li to bila humanitarna intervencija ili zločinački čin itd.

—
225 —

Makar postoje brojne kontroverze o svim aspektima bombardiranja, postoji dominantni narativ, za koji vjerujemo, da se većina srpske populacije slaže. Ova perspektiva se prezentira u udžbenicima povijest u osnovnim i srednjim školama, ali i u sveučilišnim udžbenicima npr. sociologije sa Pravnog fakulteta u kojem стоји: „Tipičan primjer prisilnih migracija je egzodus Srba iz Hrvatske 1995. godine nakon što je hrvatska vojska napala Republiku Srpsku Krajinu i masovno protjerivanje Srba sa Kosova i Metohije 1999. godine nakon NATO agresije protiv Srbije“. ²⁶² Riječ „agresija“ je ključna riječ za razumijevanje srpskog narativa o NATO intervenciji. Većina ljudi u Srbiji, od neobrazovanih do obrazovanih, vjeruje da je intervencija NATO-a bila agresija i zločinački pothvat s ciljem protjerivanja Srba sa Kosova i stvaranja nezavisne države Kosovo. U tom smislu, prostor za manipulaciju s informacijama o NATO intervenciji je ogroman. Iz godine u godinu, na svakoj obljetnici bombardiranja, manipulira se sa brojem žrtava, sve s ciljem da se intervencija NATO-a predstavi kao najgori zločin u srpskoj povijesti. Primjeri koji ovo potvrđuju su govorovi srpskih političara na godišnjim komemoracijama za žrtve:

„NATO agresija na Srbiju je strašan zločin, zločin za koji niko nije kažnjen, zločin nad slobodnim, suverenim narodom, narodom koji svojom istorijom i svojim životom, nije zasluzio tako strašan zločin. Ne možemo da zaboravimo, ne možemo ni da oprostimo. Ne znam

da li je iko ko je učestvovao u NATO agresiji nad srpskim narodom bio kažnjen za to što je uradio - skoro siguran sam da nije. Dokle god neko ne bude bio kažnjen, dokle god se neko ljudski ne pokaje za smrt ovih ljudi u bolnici, dok se neko makar ljudski ne pokaje za sve ove hiljade smrти за vreme NATO agresije u Srbiji, mi nećemo moći da kažemo da je sve iza nas. Ne možemo da zaboravimo, ne možemo ni da oprostimo. 19 godina se još oporavljamo od posledica NATO agresije, još obnavljamo ono što je porušeno, još pokušavamo da zalečimo rane, još pokušavamo da zaboravimo, a ne možemo da zaboravimo i ne možemo da oprostimo.“²⁶³

Naravno, uloga medija u narativu je velika. Odnos prema NATO bombardiranju dosta varira u medijima. Pro-vladini, pro-ruski, anti-zapadnički mediji njeguju ovu anti-NATO retoriku. Jedan od najprominentnijih pro-vladinih medija u Srbiji, pro-ruske dnevne novine „Informer“ su na obljetnicu bombardiranja objavile članak pod naslovom: „NATO JE NAJVEĆE ZLO! Ratko Bulatović, žrtva bombardovanja kaže: Oni su 1999. NAMERNO UBIJALI CIVILE U SRBIJI!“. ²⁶⁴

Ruski medij Sputnjik mnogo doprinosi percepciji Srba kao žrtava zločinačkog NATO bombardiranja. Ova medijska agencija je poznata po širenju senzacionalističkih vijesti i širenja pro-ruskog utjecaja u javnosti te je 2018. godine za obljetnicu NATO operacije izdala članak pod naslovom: „Jeziv bilans: Srbija je ubijana sa 170 atomskih bombi Hirošime“. ²⁶⁵ Jedna od najpoznatiji srpskih žrtava bombardiranja je dvogodišnja djevojčica Milica Rakić²⁶⁶. Ona je ubijena dok je sjedila na kahlici u svojoj kući i stradala je od granatiranja. Kasnije ju je Srpska pravoslavna crkva kanonizirala kao sveticu te je postala simbol stradanja.

Proveli smo malo istraživanje i pitali ljude iz Srbije različite dobi, društvenog statusa i razine obrazovanja o njihovim stavovima prema NATO bombardiranju. Kada smo ih pitali što misle zašto je NATO intervenirao u Srbiji 1999. godine, dobili smo većinom isti odgovor; „Da protjera Srbe sa Kosova; da nas otruju osiromašenim uranijem, da se svi razbolimo od raka“, itd. Ovaj dominantni narativ koji postoji u Srbiji naglašava perspektivu prema kojoj postoji mržnja prema Srbiji i Srbima na svjetskoj razini te da je glavni razlog bombardiranja opće neprijateljstvo Zapada prema Srbiji i srpskoj naciji. Ipak, na isto pitanje je nekoliko ljudi odgovorilo da je NATO intervenciji prethodilo više strašnih zločina protiv kosovskih Albanaca u razdoblju između 1998. i

1999. godine.

Ovo malo istraživanje potvrđuje i stavove građana prema pristupanju NATO-u, statistike pokazuju da je oko 84% građana protiv članstva, 11% bi podupiralo članstvo a 5% je neodlučeno”.²⁶⁷

227

228

NATO kampanja – Operacija Saveznička snaga: Zajednički narativ

---

Pravedan početak novog milenija

—
229

Bombardiranje NATO-a 1999. godine je jedan od primjera različitih perspektiva ljudi u Srbiji i ljudi na Kosovu. Iako su prošla dva desetljeća od tog događaja emocije su na obje strane još jake. Na Kosovu NATO bombardiranje se smatra činom oslobođenja koje je privelo kraju brutalnost srpskog režima. NATO-va verzija priče pažljivo radi distinkciju između „Jugoslavije“ i „jugoslavenskog vodstva“. Javier Solana, bivši glavni tajnik NATO-a, rekao je da „jasnu odgovornost za zračne napade ima predsjednik Milošević koji je odbio zaustaviti nasilje na Kosovu i odbio pregovarati u dobroj vjeri“. ²⁶⁸ Zračni napadi su prikazani kao „djelovanje usmjereno protiv Miloševićeve politike“. U Srbiji, nije bilo sumnje da je NATO bombardiranje akt agresije Zapadnih sila. Ovaj narativ se širio kroz tri kanala: kroz pisanje i učenje povijesti nakon bombardiranja, putem medijskih izvještaja tijekom bombardiranja sve do danas te putem političkog diskursa i retorike političara.

Kada se pogleda kako je u udžbenicima na Kosovu i Srbiji prikazana NATO intervencija 1999. godine, razlika u perspektivama je očita. Kao što je navedeno u publikaciji „Povijest Kosova u povijesnim udžbenicima Kosova, Albanije, Srbije, Crne Gore i Makedonije“, razlika je i dalje značajna. Govori političara i s jedne i s druge strane se najčešće poklapaju sa perspektivama iz udžbenika uz jake doze populizma. Mediji također imaju važnu ulogu u oblikovanju javnog mnjenja i stalno se iznova vraćaju sa tom pričom kada odgovara određenim političkim interesima. Ipak, postoje točke oko kojih se obje strane slažu. Jedna od njih je činjenica da je NATO bombardiranje zatvorilo jedno poglavje povijesti i otvorilo novo. Dovelo je do kraja konflikta na Kosovu i uspostavljana međunarodne administracije za održavanje „krhkog mira“.

Srbija i Kosovo ne smiju ostati „taoci” prošlosti. Osjećajima javnosti se ne bi smjelo manipulirati koristeći priču o NATO-u. Umjesto govora o tom događaju otprije 20 godina fokus treba biti na uzrocima konflikata i na načinima kako spriječiti nove.

Mi, autori ovog zajedničkog narativa, snažno podržavamo regionalnu suradnju. Samo kroz zajedničku suradnju možemo pričati o prošlosti. Predlažemo zajedničku istragu o NATO bombardiranju. U Srbiji, postoje manipulacije s brojevima žrtava – na svaku obiljetnicu zračnih napada političari spominju različite brojeve žrtava. Na primjer, s jedne strane postoji komisija koju je osnovala srpska vlada, komisija koja radi na utvrđivanju broja žrtava i ekološke štete. S druge strane, nikada se ne spominju žrtve koje su bili kosovski Albanci, čak niti kada Kosovo obilježava obiljetnicu oslobođenja. Glavni problem je što ne postoji nikakva suradnja između srpske i kosovske vlade, a ona bi bila ključna za otkrivanje činjenica o ovim događajima.

Obrazac zločina protiv kosovskih Albanaca: Kosovski narativ

Mi smo žrtve!

231

Iako je Kosovo bilo definirano kao autonomna pokrajina Srbije a ne kao kao republika, 1974. godine je zajedno sa Vojvodinom postalo konstitutivni dio Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Nakon smrti Josipa Broza Tita, Kosovo je imalo svoje predstavnike u rotirajućem Predsjedništvu. Kosovo je imalo svoju centralnu banku, policiju, obrazovni i pravni sustav, područne skupštine i svoj partijski ogrankak u sklopu Saveza komunista Jugoslavije. Tijekom 1980-ih godina, nakon smrti Tita, srpski nacionalizam je počeo jačati pod vodstvom Slobodana Miloševića, što je u konačnici dovelo do smanjivanja autonomije koje su Albanci dobili tijekom 1970-ih godina.

Tijekom prve polovice 1990-ih godina, Kosovo je postalo policijska država pod vlašću Beograda. Nakon što su beogradske vlasti preuzele pokrajinske institucije, tisuće kosovskih Albanaca su otpušteni iz javnih institucija i društvenih poduzeća. Srpske sigurnosne snage su neprestano kršile ljudska prava. Policijsko nasilje, arbitarna uhićenja i mučenja su postali uobičajeni. Nakon što su preuzeli pokrajinske institucije, srpske vlasti su zatvorile većinu albanskih škola i prestale isplaćivati plaće albanskim srednjoškolskim nastavnicima. Kosovski Albanci su započeli nenasilno stvarati vlastite paralelne institucije: obrazovni, zdravstveni i porezni sustav. Paralelni sustavi privatnih škola su organizirani putem donacija i poreza. Albanski studenti su pohađali nastavu u privatnim kućama, praznim uredima i napuštenim školskim zgradama. Miloševićeva vlada nije dopuštala razvoj paralelnih institucija na Kosovu i srpska policija je redovno provaljivala u obrazovne i druge institucije kosovskih Albanaca. Pripadnici sigurnosnih snaga su rutinski zlostavljali, pritvarali i tukli profesore, učenike i upravitelje albanskih škola. Ovaj period Albanci smatraju periodom „divljeg, totalitarnog, vojno-policijskog režima” pod kojim je albanska populacija znatno patila.²⁶⁹

Kulturna izolacija Kosova u Jugoslaviji te njegovo endemično siromaštvo rezultirali su i najvećom stopom učenika i najvećom stopom nepismenih u Jugoslaviji. Sveučilišno obrazovanje nije bilo garancija uspješne budućnosti; umjesto obrazovanja studenata za tehnička zanimanja, sveučilišta su se specijalizirala za humanističke znanosti, posebice albanologiju, koja je teško mogla osigurati posao osim u birokraciji ili lokalnim kulturnim institucijama, a skoro nikako izvan Kosova.²⁷⁰ Ovo je dovelo do masovnih prosvjeda u kojima je ubijeno 14 studenata a 4.200 ih je zatvoreno, kako je prenio New York Times 1981. godine. Tijekom dekade nakon smrti Tita, pojavilo se mnogo slučajeva Albanaca s Kosova koji su umrli pod sumnjivim okolnostima dok su služili vojsku. Albanski aktivisti koji su radili u dijaspori poput Jusufa Gërvalle, su ubijeni, navodno od jugoslavenske tajne policije. Klima nesigurnosti i staha je dominirala tom dekadom u Jugoslaviji, praćena stalnim medijskim izvještavanjem u kojem su kosovski Albanci karakterizirani kao „teroristi”.

Tijekom kasnih 1990-ih godina, sukobi između OVK i srpskih vojnih snaga su postali krvavi i rezultirali su masovnim ubojstvima i nestanicima civila i pripadnika OVK. Tijekom rata, 10.812 etničkih Albanaca je izgubilo živote – 1.392 žrtve su bila djeca, 296 njih mlađi od 15 godina.

232

Neki od najpoznatijih primjera zločina protiv čovječnosti su bili pokolj obitelji Berisha u Suvoj Reci, napad na Prekaz, masakr u Račku, trovanje gotovo 7.000 učenika i drugi.²⁷¹

Napad na Prekaz, poznatiji kao pokolj u Prekazu, je bila operacija specijalne anti-terorističke srpske policije izvedena 5. ožujka 1998. godine, s ciljem zarobljivanja članova OVK koje je srpska strana smatrala teroristima. Tijekom napada, vođa OVK Adem Jashari i njegov brat Hamëz su ubijeni, uz još 60 članova njihove obitelji.²⁷² Napad je kritizirao Amnesty International i tvrdio da je cilj bio eliminirati članove obitelji pripadnika OVK dok je s druge strane Srbija tvrdila da je napad bio izazvan napadima OVK na policijske položaje.

Glavna prekretnica se dogodila 15.1.1999. godine kada je 45 Albanaca ubijeno u selu Račak. Iako je moguće da je napad bio izazvan zasjedom OVK u kojoj je ubijeno troje srpskih policajaca nekoliko dana prije, vladine snage su odgovorile pucnjavom po civilima, mučenjem pritvorenika i provođenjem grupnih egzekucija. Masakar u Račku je dokumentirala misija OSCE-a i vođa misije, američki diplomat William

Walker ga je odmah osudio.

Jugoslavenske vlasti su rekle da su Albanci bili borci OVK ubijeni u borbi i prijetili su da će protjerati Walkera iz zemlje, proglašivši ga predstavnikom patrona separatizma i terorizma. Glavnoj tužiteljici MKSJ, Louise Arbour, je 18. siječnja odbijen ulazak na Kosovo, gdje je planirala istražiti incident u Račku. NATO je pojačao prijetnje vojnom akcijom u slučaju da napadi na civile ne prestanu. Od ukupno 45 žrtava, tri su bile žene i jedno 12-godišnje dijete.

Srpske snage su počinile još jedan strašan zločin tijekom rata na Kosovu, masakr u Suvoj Reci. Srpske snage su u ožujku 1999. godine ubile 48 stanovnika kosovskog grada Suva Reka. „Njih 46 su bili članovi obitelji Berisha; 14 njih je bilo mlađe od 15 godina, uključujući dvije bebe, kao i jednu trudnicu i jednu stariju ženu. Dvije žene i dijete su preživjele masakr. Neki od muškaraca su ustrijeljeni dok su preživjeli bili ugurani i zaključani u pizzeriju u koju su bile ubaćene ručne bombe. Oni koji su pokazivali znakove života su upucani u glavu i prebačeni u masovnu grobnicu na Kosovu. Tijela su kasnije premještena i zakopana u poligonu Specijalne antiterorističke jedinice u Batajnici nakon što su transportirana s Kosova u pokušaju srpskih vlasti da prikriju ubojstva“. ²⁷³

233

„Tijekom nekoliko dana u ožujku 1990. godine na Kosovu je više od 4.000 pacijenata, najviše školske djece, oboljelo sa simptomima koji su sugerirali da su mogli biti otrovani. Misteriozna bolest, kako su ju zvali, se pojavljivala u populaciji do kraja godine, te je vjerojatno više od 8.000 Kosovara bilo pogodjeno“. ²⁷⁴ Srpska strana je ovaj događaj smatrala sama masovnom histerijom.

234

Obrazac zločina protiv kosovskih Albanaca: Srpski narativ

Naši generali su heroji

U svakom ratu postoji pravilo negacije ili minimizacije počinjenih zločina. Nema razlike između žrtve i ratnog zločinca. Zločinci se proglašavaju nacionalnim herojima a žrtve se diskriminiraju i umanjuje se ili poriče njihova patnja. Prema Fondu za humanitarno pravo, „13.535 osoba je izgubilo život u ratu na Kosovu. Prema izvještaju Fonda za humanitarno pravo žrtve su: 10.812 Albanaca, 2.197 Srba i 526 Roma, Bošnjaka, Crnogoraca i ostalih nealbanskih žrtava“.²⁷⁵

—
235

Srpska javnost ne zna ili ne želi znati o ovim zločinima. Ako se spominju, spominju se kroz dva aspekta – jedine žrtve rata na Kosovu su bili ubijeni Srbi koji su protjerani sa stoljetne srpske zemlje. Ili – da, bilo je zločina protiv Albanaca na Kosovu ali to su bili pojedinačni zločini i ne mogu se uspoređivati sa zločinima protiv Srba. Ovaj dominantni pogled podupiru i udžbenici povijesti i mediji i akademska zajednica u Srbiji, gdje se niti jednom rečenicom ne spominju zločini počinjeni protiv kosovskih Albanaca na Kosovu tijekom rata od 1998. do 1999. godine. Jedino se spominju zločini počinjeni protiv Srba i protjerivanje Srba sa Kosova. Ova perspektiva se počinje graditi već u osnovnoj školi, kroz srednju školu i konačno na fakultetima te mlađi obrazovani ljudi napuštaju sveučilišta sa jednostranim pogledom bez da znaju što se stvarno dogodilo na Kosovu tijekom rata.

Srpski političari, osobito oni u vlasti, ali i iz opozicijskih stranaka, šute o ovome jer žele zadržati svoje birače. Lakše je da ne spominju ove teme jer znaju da će izgubiti dio glasačkog tijela koje je desno i nacionalistički orientirano. Dodatno, još više zabrinjava podrška vladinih političara osuđenim ratnim zločincima u Srbiji. Na primjer, osuđeni ratni zločinac general Vladimir Lazarević koji je služio kaznu za sudjelovanje u zajedničkom zločinačkom pothvatu sa drugim srpskim generalima s ciljem protjerivanja kosovskih Albanaca, primio je najviše

državne počasti i srpsko vodstvo ga je dočekalo na aerodromu po povratku u Beograd nakon služenja kazne.

Lazarević, uz to što ga je Srbija odlikovala najvišim državnim počastima, održao je predavanje na Vojnoj akademiji 26.10.2017. godine. Tamo je izjavio: „Prihvatio sam predavati na Vojnoj akademiji i za mene je ovo velika čast. Nikada se nisam krio ni tokom NATO agresije, pa ni sada. A kad vidim od koga dolaze kritike zbog angažovanja bivših generala Vojske Jugoslavije, sve mi je jasno. Psi laju, vetar nosi...“²⁷⁶

Bivši ministar obrane, Bratislav Gašić i bivši ministar prvosuđa Nikola Selaković su ponosno pozvali ratnog zločinca Vladimira Lazarevića da održi predavanje. Nakon ovog skandala, brojni dužnosnici EU, kao i ambasador SAD-a u Srbiji, Kyle Scott, kritizirali su događaj. Na to je srpska premijerka Ana Brnabić odgovorila: „General Lazarević nije predavač na Vojnoj akademiji, bio je pozvan da održi jedno predavanje. Podsećam da je Lazarević dobровoljno otiašao u Hag, dobio je presudu, odležao kaznu i danas je slobodan čovek“.²⁷⁷

Uz predstavnike Srbije koji bezuvjetno podržavaju ratne zločince i tretiraju ih kao heroje, i mediji imaju važnu ulogu u održavanju perspektive da su samo Srbi bili žrtve i da nije bilo drugih zločina osim onih počinjenih protiv njih. Većina medija u Srbiji, uz par iznimaka, stvara sliku Srba kao žrtvi a Albanaca kao agresora. Najbolji primjer je zločin počinjen u Račku. Svi mediji u Srbiji predstavljaju zločin u Račku kao ubijanje članova OVK-a, poričući da je zločin počinjen protiv albanskih civila te su postojali članci kao: „Walker montira zločin u Račku“, „NATO Clark: Priznao je da smo bombardirani zbog izmišljenog zločina u Račku“.²⁷⁸

Dakle, dominantni narativ o zločinima počinjenim protiv Albanaca na Kosovu tijekom rata 1998.-1999. godine je apsolutno poricanje. Opća javnost ne zna ništa o tim zločinima. Većina ljudi samo zna da su Srbi masovno protjerivani sa Kosova i da su zločini počinjeni protiv njih. Ratni zločinci koji su sudjelovali u protjerivanju i koji su zapovjedno odgovorni za zločine se u Srbiji tretiraju kao nacionalni heroji, održavaju predavanja i aktivni su u političkim strankama.

Obrazac zločina protiv kosovskih Albanaca: Zajednički narativ

---

Glorifikacija istinitih heroja, otkrivanje istinitih brojki

237

Postoji veliki nesrazmjer između kosovske i srpske perspektive o tome što se stvarno dogodilo u posljednjem ratu na Kosovu. Srpska strana narativa jednostavno negira da su se zločini dogodili. Ljudi u Srbiji misle da su počinjeni zločini protiv Srba i da možda postoji par slučajeva zločina protiv Albanaca koje su počinile srpske paravojske snage. Na Kosovu je slična situacija – postojale su samo albanske žrtve. Postoje dvije presude vezane za zločine počinjene protiv Albanaca na Kosovu. Prek MKSJ prva je presuda za Vlastimira Đorđevića a druga za Milana Milutinovića i druge.

Slučaj Vlastimira Đorđevića se odnosi na događaje koji su se dogodili na Kosovu između 1.1. i 20.6.1999. godine. Tijekom tog perioda, g. Đorđević je bio pomoćnik ministra unutarnjih poslova Srbije (MUP) i načelnik Resora javne bezbednosti MUP-a (RJB). Sudsko vijeće je izdalo presudu 23.2.2011. godine. Osudilo je g. Đorđevića po pet točaka za zločine deportacije, druga nehumana djela (prisilno premještanje), progon na rasnoj osnovi kao zločin protiv čovječnosti, kao i za ubojstvo kao zločin protiv čovječnosti i kao kršenje zakona ili običaja ratovanja. Sudsko vijeće je zaključilo da je g. Đorđević sudjelovao u udruženom zločinačkom pothvatu sa ciljem mijenjanja etničke ravnoteže na Kosovo da osigura srpsku prevlast nad pokrajinom. Ovaj cilj je ostvaren kroz izvršavanje tih zločina. Sudsko vijeće je također zaključilo da je g. Đorđević pomogao i podržavao te zločine. Sudsko vijeće je osudilo g. Đorđevića na 27 godina zatvora.²⁷⁹

Presuda Milanu Milutinoviću i drugima je podugačak dokument koji reflektira opseg i kompleksnost slučaja. Suđenje je počelo 10.7.2006. godine i završeno je 27.8.2008. godine. Tijekom suđenja sudska vijeće je čulo svjedočenje 235 svjedoka i prihvatiло više od 4.300 dokaznih predmeta. Za vrijeme navodnih zločina, Milan Milutinović je bio

predsjednik Srbije; Nikola Šainović je bio zamjenik premijera Federalne Republike Jugoslavije ili FRJ; Dragoljub Ojdanić je bio načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije; Nebojša Pavković je bio zapovjednik 3. armije Vojske Jugoslavije; Vladimir Lazarević je bio komandant Prištinskog korpusa VJ; Sreten Lukić je bio Šef osoblja Ministarstva unutarnjih poslova Srbije za Kosovo. Optužnica ih je teretila da su sudjelovali u udruženom zločinačkom pothvatu i da su na svojim pozicijama koristili zapovjedne ovlasti i/ili imali efektivnu kontrolu nad VJ i snagama MUP-a koje su bile uključene u počinjenje navedenih zločina.

Tereti ih se i da su planirali, poticali, naređivali ili na druge načine pomagali i podržavali ove zločine. Trajanje suđenja i količina dokaznog materijala kao i dužina optužnice su posljedica broja i prirode optužbi. Optuženi se terete za svaki oblik odgovornosti utvrđen u člancima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda za njihovu navodnu ulogu u zločinima za koje se tvrdi da su ih počinili između 1. siječnja i 20. lipnja 1999. godine na Kosovu snage Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, nazivane snagama SRJ i Srbije. Konkretno, optuženi su odgovorni za deportaciju, zločin protiv čovječnosti (točka 1); prisilno premještanje kao i „druga nehumana djela“, zločin protiv čovječnosti (točka 2); ubojstva, zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja (točke 3 i 4); i progon, zločin protiv čovječnosti (točka 5). Prema optužnici, optuženi je zajedno s drugima sudjelovao u udruženom zločinačkom pothvatu sa ciljem izmjene etničke ravnoteže na Kosovu kako bi se osigurala kontinuirana kontrola vlasti SRJ i Srbije nad pokrajinom. Tužiteljstvo nadalje navodi da je svrha udruženog zločinačkog pothvata bila postići široko rasprostranjenu ili sustavnu kampanjom terora ili nasilja nad kosovskim Albancima, uključujući različite zločine navedene u svakoj od točaka optužnice.²⁸⁰

Ove presude predstavljaju važne dokumente koji se tiču zločina nad Albancima. Nažalost, svi su ti bivši dužnosnici nakon napuštanja zatvora u Srbiji dočekani poput heroja. Mi, kao pisci ovog narativa, osuđujemo ta djela i vjerujemo da se nakon njih Srbija mora suočiti s istinom i jednom zauvijek zaustaviti s veličanjem svojih ratnih zločinaca.

Zločini protiv Srba na Kosovu: Kosovski narativ

Zvuk tišine

Fond za humanitarno pravo iz Srbije i Kosova je izdao knjigu „Kosovska knjiga pamćenja“²⁸¹ - popis žrtava rata od 1.1.1998. do 31.12.2000. godine. Prema ovom objavljenom popisu ubijeno je ili nestalo 10.812 Albanaca, 2.197 Srba i 526 osoba drugih nacionalnosti.

239

Na temelju tih statistika, tijekom rata je većina srpskih žrtava bila registrirana kao borci. No, nakon službenog završetka rata, broj srpskih civilnih žrtava znatno je porastao. Obrasci tih zločina povezani su s neuspjehom NATO-a da razoruža Oslobođilačku vojsku Kosova (OVK) nakon završetka rata koji je doveo do vala nasilja nad civilima. Iako je 45.000 NATO vojnika bilo na Kosovu nakon službenog završetka rata, trupe nisu mogle zaštiti etničke srpske civile kao ni albanske političke suparnike OVK-a.

OVK se spominje u nekoliko izvještaja povezanih s ratnim zločinima tijekom i posebno nakon službenog završetka rata na Kosovu. Unatoč izvješćima, predsjednik Hashim Thaçi inzistira na tome da OVK nikada nije zatvorila ili ubijala albanske suparnike, masakrirala srpske civile ili počinila druge ratne zločine.

Izvještaji različitih organizacija poput Human Rights Watcha, Fonda za humanitarno pravo i Vijeća Europe povezuju OVK s masakrima civila, trgovinom organima i uništavanjem srpskih pravoslavnih crkva i spomenika. Prema izvještaju koji je Dick Marty pripremio za Vijeće Europe, OVK je odgovorna za prisilne nestanke Srba i Albanaca nakon ilegalnog zatočenja, gdje su neki od njih bili podvrgnuti mučenju, kao i ilegalnom uzimanju ljudskih organa.²⁸² Dužnosnici kosovskih Albanaca negirali su ove navode. Ostala izvješća o zločinima nad srpskim civilima od strane snaga OVK uključuju nekoliko masakra poput masakra na jezeru Radonić, masakra u Gnjilanu, masakra u

Klečki i zatvorskog logora u Lapušniku. Na temelju tih izvješća, u ožujku 2005. godine, pred sud UN-a u Haagu izveden je kosovski premijer Ramush Haradinaj i još dvojica bivših pripadnika OVK, Idriz Balaj i Lah Brahimaj, s optužbom za zločine protiv čovječnosti. Haradinaj i Balaj proglašeni su nevinima, dok je Brahimaj proglašen krivim. Bivši pripadnici OVK vratili su se na Kosovo i dočekani kao heroji.

Osim Međunarodnih sudova, u prosincu 2010. na temelju izvješća Dicka Martyja za Vijeće Europe „Nehumano postupanje s ljudima i ilegalna trgovina ljudskim organima na Kosovu“, ²⁸³ EULEX je odlučio uspostaviti Posebnu istražnu radnu skupinu (SIFT) za istragu i ispitivanje slučajeva koji uključuju zločine i druge zlouporabe počinjene od strane pripadnika OVK u razdoblju 1999-2000. Sporazum o uspostavi Specijalnog suda odobrila je Skupština Kosova 2015. godine. Predsjednik Thaci odbacio je Martyjevo izvješće kao dezinformaciju, međutim, prve članove OVK sud je pozvao 2019. godine.

Otkako su se srpske oružane snage povukle, velik broj etničkih Srba odlučio je napustiti teritorij Kosova. Otrprilike 160.000 kosovskih Srba napustilo je Kosovo nakon NATO bombardiranja. Prema službenim demografskim podacima, broj srpskih stanovnika smanjen je sa 194.190 (1991).²⁸⁴ na 25.532 (2011.). Nakon završetka rata, Kosovo se odvojilo od Srbije i njime su upravljali Ujedinjeni narodi do veljače 2008. godine, kada je Kosovo proglašilo neovisnost. Najmoćnije političke figure na Kosovu bili su bivši čelnici OVK - predsjednik, premijer i predsjednik parlamenta smatrani su ratnim herojima. Osim suđenja na Haaškom sudu, na kojima su se bivši pripadnici OVK izjasnili da nisu krivi, Skupština Kosova odobrila je Specijalnom sudu istragu članova OVK koji stoje iza zločina nad drugim etničkim skupinama i političkim protivnicima tijekom i nakon rata 1998.–1999. godine. Na Kosovu se negiraju zločini nad Srbima i drugim nealbanskim etničkim skupinama. Opća percepcija misije OVK bila je oslobođanje Kosova od srpskih paravojnih i vojnih snaga. Kosovsko društvo svjesno je da su neki pojedinci iz OVK optuženi za uzimanje zakona u svoje ruke, ali očekuju da će se zločini procjenjivati pojedinačno s obje strane.

Zločini protiv Srba na Kosovu: Srpski narativ

Mi smo žrtve!

U Srbiji svi dijelovi društva, uključujući medije i političare, vjeruju da su sve zločine koji su se dogodili na Kosovu počinili Albanci s Kosova. Smatraju da su srbijanske policijske i vojne operacije izvršene isključivo u svrhu obrane Srba i zaštite srpskog suvereniteta.

Jedan od najkontroverznijih slučajeva tijekom rata na Kosovu je „Žuta kuća“. Bio je to najstrašniji zločin koji se dogodio Srbima tijekom ratova. „Žuta kuća“ je naziv ilegalnog pritvornog centra u sjevernoj Albaniji u koji su kosovski Albanci dovodili otete Srbe kako bi im izvadili organe radi trgovine organima. Prve tvrdnje o trgovini organima objavila je bivša tužiteljica Haškog suda Carla del Ponte u svojoj knjizi „Gospoda tužiteljica: Suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti“ („The Hunt: Me and the War Criminals“). Prema njezinim riječima, bilo je 300 srpskih žrtava čiji su organi poslani u Italiju i širom Europe. Organizatori ovog zločina su Hashim Thaçi i drenička grupa. Ovaj zločin podržala je međunarodna zajednica, na primjer francuski političar Bernard Kouchner, iz misije UN-a na Kosovu, koji je negirao postojanje „Žute kuće“. ²⁸⁵

Mnogi se drugi zločini spominju u široj javnosti u Srbiji. Obilježavaju se na svaku godišnjicu tih zločina. Na primjer, zločin koji srpski mediji i političari vrlo često koriste jest zločin u Starom Grackom. Dana 23. srpnja 1999. godine pripadnici OVK počinili su jedan od najstrašnijih zločina. Na livadi su ubili 14 srpskih poljoprivrednika. Za ovaj zločin nitko nije optužen niti mu je suđeno. Također, jedan od najvećih zločina dogodio se u Klečki, gdje su pripadnici OVK oteli, strijeljali i spalili 22 civila. Između 1997. i 1998. godine počinili su puno otmica civila. Tijekom napada na Orahovac oteli su i zarobili 43 civila. Mučeni su, a zatim strijeljani ispred strijeljačkog voda ili pojedinačno. Kasnije su njihova tijela spaljena u vapnenoj peći kako bi se sakrili zločini.

Prošlo je dvadeset godina od rata na Kosovu. U Đakovici još uvijek ima problema, srpski povratnici imaju puno problema. Ne smiju se vratiti na Kosovo i posjetiti grobove svojih obitelji. Često su napadnuti kad dođu u Đakovicu. Dominantan pogled u Srbiji ostaje isti, zahvaljujući medijima i svakoj vladi od tada. Iz srpske perspektive - OVK je počinila većinu zločina, a nitko nije osuđen. Ali je možda, bilo nekih zločina i nad Albancima, ali su ih počinile paravojne formacije npr. Šakali. Kada je riječ o presudama kojima se osuđuju zapovjednici srpske policije i vojske - Srbija negira njihov legitimitet i valjanost.

Zločini protiv Srba na Kosovu: Zajednički narativ

Tranzicijska pravda nije moguća bez suradnje

Zločini nad Srbima na Kosovu tema su s vrlo različitim pogledima na ono što se zapravo dogodilo. U Srbiji je vrlo popularan narativ da su svi zločini koji su se dogodili na Kosovu zločini nad Srbima. Mali broj ljudi želi razgovarati o drugoj strani priče - zločinima nad Albancima. S druge strane, na Kosovu, naglasak je na albanskim žrtvama. U toj je situaciji vrlo teško razgovarati o tome što se zapravo dogodilo i stvoriti prostor za suradnju.

243

Prema istrazi koju je provelo srbijansko Tužiteljstvo za ratne zločine, kirurške intervencije na žrtvama trgovine organima provodile su se u domovima zdravlja ili bolnicama koje su se tijekom rata koristile za liječenje vojnika OVK. U tu svrhu korišteni su dio bolnice u vojarni „Bajram Curi“, zdravstveni centar u tvornici „Coca-Cole“ u Tirani, neuropsihijatrijska bolница u zatvoru broj 320 u Burelu i privatna kuća u blizini mjesta Tropoja, takozvana žuta kuća. Uz ove lokacije, srpsko tužiteljstvo dobilo je podatke da se u rudniku Deva nalazi ilegalni zatvor koji je u pograničnom području između Kosova i Albanije, jedan kraj tunela je na Kosovu, a drugi u Albaniji.²⁸⁶

Dana 12. prosinca 2010. godine, Dick Marty podnio je izvješće Vijeću Europe u kojem je Thaçi imenovan vođom mafijaške skupine odgovorne za trgovinu oružjem, drogom i ljudskim organima. Kao odgovor, EU i EULEX izjavili su da izvještaj smatraju vrlo ozbilnjim i da zahtijevaju dodatne dokaze. Thaçi je negirao sve optužbe i podigao tužbu protiv Dicka Martya. Dana 11. siječnja 2011., dr. Jusuf Sonmez, „glavni kirurg“ u kosovskim operacijama uklanjanja organa, uhićen je u Istanbulu.²⁸⁷

EULEX je 4. ožujka 2011. donio odluku o potvrđivanju optužnica za trgovinu ljudskim organima na Kosovu i Metohiji. Optužnice se

podižu protiv Luftija Dervisha, Dritona Jiltea, Sokola Hajdinia i Ilira Reçaja u vezi s njihovim aktivnostima u prištinskoj klinici „Medikus“. Među osumnjičenima je i bivši tajnik ministarstva zdravstva Reçaj koji je nezakonito izdao dozvolu prištinskoj klinici „Medikus“ za transplantaciju ljudskih organa. Jedan od osumnjičenih je Jusuf Sonmez.

Iako postoje mnoga kontroverzna pitanja o „Žutoj kući“, kao autori ovog narativa mislimo da je ključni dio srpsko-albanske slagalice bolja suradnja. To znači da ako želimo živjeti u boljem društvu moramo više razgovarati o prošlosti. U ovom slučaju („Žuta kuća“) vjerujemo da je jedini način za rješavanje sukoba zajednička istraga. Na primjer, jedna komisija koju su formirale i srpska i kosovska vlada i civilno društvo može temeljito istražiti sve kontroverzne činjenice o slučaju „Žuta kuća“. Kao rezultat tog zajedničkog rada, komisija bi objavila izvješće. U izvješću bi se našle činjenice koje je dokazala komisija. Na temelju tih činjenica domaći i međunarodni sudovi mogli bi pokrenuti postupak.

■ **NATO kampanja – Operacija Saveznička snaga**

257 Lambeth, Benjamin S. 2001. *NATO's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment*, RAND Corporation, Santa Monica.

- https://web.archive.org/web/20200210123630/https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1365/MR1365.ch2.pdf
(arhivirano: 10.02.2020.)

258 Humanitarian Law Center. *754 Victims of NATO bombing*. Belgrade.

- <https://web.archive.org/web/20200210130140/http://www.hlc-rdc.org/?cat=266&lang=de>
(arhivirano: 10.02.2020.)

—
245

259 Konushevci, Arton. *Mirënjohje për NATO-n, 13 vjet pas intervenimit*.

- <https://web.archive.org/web/20200210130011/https://www.evropaelire.org/a/24525874.html>
(arhivirano: 10.02.2020.)

260 *Understanding the War in Kosovo*. 2003. Ur. Bieber, Florian. Daskalovski, Zidas Ed. Frank Cass Publishers. London.

261 Smith, Michael. 2017. *Most NATO Members in Eastern Europe See It as Protection*.

- <https://web.archive.org/web/20200210125636/https://news.gallup.com/poll/203819/nato-members-eastern-europeprotection.aspx>
(arhivirano: 10.02.2020.)

262 Vuković, Danilo S.; Mitrović, Milovan M. 2016. *Osnovi sociologije prava*. Pravni fakultet. Beograd. 80 str.

263 Tanjug. *Vulin: Ne možemo ni da zaboravimo ni da oprostimo*. Beograd.

- https://web.archive.org/web/20200210124934/https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2018&mm=03&dd=24&nav_category=11&nav_id=1373111
(arhivirano: 10.02.2020.)

264 Vukčević, B. 2018. *NATO JE NAJVEĆE ZLO! Ratko Bulatović, žrtva bombardovanja kaže: Oni su 1999. NAMERNO UBILJALI CIVILE U SRBIJI!*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200210131056/https://informer.rs/vesti/drustvo/374685/nato-najvece-zlo-ratkobulatovic-zrtva-bombardovanja-kaze-oni-1999-namerno-ubijali-civile-srbiji>
(arhivirano: 10.02.2020.)

265 Kankaraš Trklja, Mila. *Jeziv bilans: Srbija je ubijana sa 170 atomskih bombi Hirošime*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200210131403/https://rs-lat.sputniknews.com/analize/201803241115016453-natobombardovanje-srbija/>
(arhivirano: 10.02.2020.)

266 Telegraf. *LITTLE MILICA WOULD HAVE BEEN 20 YEARS OLD NOW: This child killed by NATO bombs is a symbol of Serbia*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200210131708/https://www.telegraf.rs/english/2064250-little-milicawould-have-been-20-years-old-now-this-child-killed-by-nato-bombs-is-a-symbol-of-serbia-suffering-video>
(Archived 10.02.2020.)

267 Beta. *Institut za evropske poslove: Za Srbiju u NATO-u 11 odsto građana*. Beograd.

- <https://web.archive.org/web/20200210130506/https://insajder.net/sr/sajt/vazno/3770>
(arhivirano: 10.02.2020.)

268 Press Statement by Dr. Javier Solana, NATO Secretary General following the Commencement of Air Operations. 24.03.1999.

- <https://web.archive.org/web/20200210130733/https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-041e.htm>
(arhivirano: 10.02.2020.)

246

■ *Obrazac zločina protiv kosovskih Albanaca*

269 Youth Initiative for Human Rights. 2017. *A guide to internal dialogue: Chronology of Kosovo 1974-2017*. Belgrade.

- <https://web.archive.org/web/20200210151644/http://www.yihr.rs/wp-content/uploads/2017/10/Chronology-ofKosovo1-1.pdf>
(arhivirano: 10.02.2020.)

270 Mertus, Julie A. 1999. *The 1981 Student Demonstrations. Kosovo: How Myths and Truths Started a War*. University of California Press. Berkeley.

271 Bailey, Faith. 2018. *20 years later, faith still burn in Prekaz*. Prishtine.

- <https://web.archive.org/web/20200210132601/https://prishtinainsight.com/20-years-later-fires-still-burn-prekazmag/>
(arhivirano: 10.02.2020.)

272 BBC. *The day Serb police massacred my family*. London.

- <https://web.archive.org/web/20200210132713/https://www.bbc.com/news/av/magazine-31795711/the-day-serbpolice-massacred-my-family>
(arhivirano: 10.02.2020.)

273 Ristic, Marija. *Serbia Reopens Batajnica Mass Grave Probe*. Belgrade.
• <https://web.archive.org/web/20200210132944/https://balkaninsight.com/2014/09/29/serbia-re-opens-investigationinto-batajnica-mass-graves/>
(arhivirano: 10.02.2020.)

274 Wassénus, Göran. *Summary of the poisoning*.
• <https://web.archive.org/web/20200210133202/http://denmystiskasjukdomen.se/en/summary-of-the-poisoning/>
(arhivirano: 10.02.2020.)

275 Kosovo Memory Book 1998 – 2000 research presentation. Humanitarian Law Center – Humanitarian Law Center Kosovo. Belgrade – Prishtine.
• http://www.kosovomemorybook.org/?page_id=29&lang=de
(pristup: 07.02.2020.)

276 B92. 2017. "Psi laju, veter nosi"; General stigao na predavanje. Belgrade.
• https://web.archive.org/web/20200210124332/https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=10&dd=26&nav_category=12&nav_id=1318417
(arhivirano: 10.02.2020.)

277 Tanjug. 2017. Premijerka: Lazarević je odležao kaznu, pozvan je da održi jedno predavanje na Vojnoj akademiji. Belgrade.
• <https://web.archive.org/web/20200210124014/https://www.blic.rs/vesti/politika/premijerka-lazarevic-jeodlezao-kaznu-pozvan-je-da-odrzi-jedno-predavanje-na-vojnoj/otzc7g2>
(arhivirano: 10.02.2020.)

247

278 Naslovi dnevnih novina Večernje novosti i internetskog portala Republika .

279 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2014. Presuda Vlastimiru Đorđeviću. IT-05-87/1-A. Den Haag.

280 Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. 2014. Presuda Šainović i ostali. IT-05-87. Den Haag.

■ Zločini protiv Srba na Kosovu

281 Kosovo Memory Book 1998 – 2000. Humanitarian Law Center – Humanitarian Law Center Kosovo. Belgrade – Prishtine.
• www.kosovomemorybook.org
(pristup: 07.02.2020.)

282 Council of Europe. 2010. *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*.
• https://web.archive.org/web/20200207175417/http://assembly.coe.int/committeedocs/2010/20101218_ajudoc462010provamended.pdf
(arhivirano: 07.02.2020.)

283 Ibid.

284 Vidi više: • <https://web.archive.org/web/20200207174708/https://ask.rks-gov.net/media/1835/demographicchanges-of-the-kosovo-population-1948-2006.pdf>
(arhivirano: 07.02.2020.)

285 Više na: • <https://web.archive.org/web/20200208164652/https://www.youtube.com/watch?v=7Y5cLMl7ZcA>
(arhivirano: 08.02.2020.)

286 Human Rights Watch. 2008. *Kosovo/Albania: Investigate Postwar Abdúctions, Transfers to Albania.*
• <https://web.archive.org/web/20200207174227/https://www.hrw.org/news/2008/05/04/kosovo/albania-investigatepostwar-abductions-transfers-albania>
(arhivirano: 07.02.2020.).

287 Telesković, Dušan. *Hirurg Kodra: Presadivali smo organe u bolnici „Majka Tereza”.* Belgrade.
• <https://web.archive.org/web/20200207174440/http://www.politika.rs/sr/clanak/161340/Hirurg-Kodra-Presadivalismo-organe-u-bolnici-Majka-Tereza>
(arhivirano: 07.02.2020.).

ANTIRATNI PROTESTI

285 Više na; • <https://web.archive.org/web/20200208164652/><https://www.youtube.com/watch?v=7Y5cLMl7ZcA>
(arhivirano: 08.02.2020.)

286 Human Rights Watch. **2008. Kosovo/Albania: Investigate Postwar Abdúctions, Transfers to Albania.**

• <https://web.archive.org/web/20200207174227/><https://www.hrw.org/news/2008/05/04/kosovo/albania-investigatepostwar-abductions-transfers-albania>
(arhivirano: 07.02.2020.)

287 Teleskić, Dušan. **Hirurg Kodra: Presadivali smo organe u bolnici „Majka Tereza”.**
Belgrade.

• <https://web.archive.org/web/20200207174440/><http://www.politika.rs/sr/clanak/161340/Hirurg-Kodra-Presadivalismo-organe-u-bolnici-Majka-Tereza>
(arhivirano: 07.02.2020.).

ANTIRATNI PROTESTI

251

252

Prikladno je da ova knjiga sadrži poglavlje koje pokriva temu antiratnih prosvjeda koji su se odvijali u cijeloj bivšoj Jugoslaviji 1990.-ih. Iako smo prvotno očekivali da će teme odabrane za istraživanje zajedničkih narativa biti najkontroverzниje i najspornije epizode sukoba između različitih zemalja ili skupina, sudionici su odlučili uključiti temu antiratnih prosvjeda koji su se utopili u dominantnim nacionalnim narativima sukoba iz 1990.-ih. Sudionici su odabrali ovu temu kako bi „uravnotežili svu negativnost i bol“ nabijenu u dominantnim narativima.

Mi, autori i koordinatori projekta u početku nismo uspjeli predvidjeti tu potrebu koju su osjećali sudionici. Međutim, njihov prijedlog nije bio samo uvjerljiv, već je bio dirljiv. Jasan je pokušaj pronalaska tih trenutaka, onih dijelova ružne priče koja je naša zajednička nedavna povijest, koji zaslužuju zahvalnost svih dobronamjernih ljudi, bez obzira na „stranu“ iz koje dolaze. I ne samo to - upravo ti dijelovi naše povijesti mogu poslužiti kao temelj za budućnost bez mržnje, bez nasilja, bez uništenja i očaja.

Jednostavna činjenica da su se ti mladi ljudi odlučili baviti tim temama čin je protesta. To je čin protesta protiv dominantne perspektive naše novije povijesti; perspektive u kojoj se stav protiv nasilja ne gleda kao na hrabrost, već kao na kukavičluk.

Zašto su antiratni prosvjedi potisnuta dimenzija raspada Jugoslavije? Ukratko: zato što prijete dominantnim nacionalističkim narativima uniformne želje za sukobom (u većini slučajeva protumačenih kao legitimna samoobrana ili oslobođilački ratovi). Kao što Barkan objašnjava, „Budući da je grupni identitet oblikovan povjesnim perspektivama, povjesni narativi imaju eksplicitan i izravan utjecaj

na nacionalne identitete“.²⁸⁸ Samo postojanje antiratnih aktivista, događaja i pokreta u izravnoj je suprotnosti s procesima formiranja nacionalnih identiteta Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova, Crne Gore i Srbije koji su se kovali u ratovima devedesetih. Oni pokazuju da naša društva nikada nisu bila tako čvrsto ujedinjena iza svih djela koja su poduzimali naši bivši vođe. Oni pokazuju da je uvijek, čak i u tako mračnim vremenima, postojala iskra neslaganja, potencijal za demokraciju, trag uvjerenja da je svaka osoba bitna.

U eseju o Bosni i Hercegovini pročitali ste o tužnoj ironiji sukoba koji je započeo tijekom antiratnih demonstracija prvim hicima ubijajući prosvjednice Olgu i Suadu; hrvatski esej prikazuje različite inicijative i pokrete koji su formirali hrvatsku antiratnu kampanju; kosovski esej razlikuje se od drugih utoliko što je nenasilni pokret otpora koji je vodio Ibrahim Rugova bio povezan sa borbom za oslobođanje i neovisnošću od dominacije Srbije; crnogorski esej piše o nekim od glavnih slučajeva antiratnog aktivizma i mirovnih prosvjeda koji su uključivali molbu za oprost od hrvatskog grada Dubrovnika; konačno, srpski esej opsežno pokriva bezbroj antiratnih inicijativa, od deserterstva iz vojske do mirovnih akcija koje su vodile žene.

Ovdje predstavljene priče nisu iscrpne. Povijest nikada neće dokumentirati svaki čin neslaganja ili svaku riječ koja je poremetila percepciju jednoglasja ratnog huškanja. Ali budućnost će ih odlikovati ako uspije naučiti lekcije koje pružaju. Ovo je takav pokušaj.

Antiratni protesti u Bosni i Hercegovini

„Hoćemo ljubav, ne rat“

—
255

Pitanje antiratnih angažmana u (bivšoj) Jugoslaviji je nepravedno zanemareno u svjetlu ratnih događaja 1990-ih godina. Iz današnje perspektive, istraživanja ukazuju na neke od glavnih faktora koji su ga oblikovali, počevši od neizostavne uloge majki, preko feminističkog antimilitarizma, stranih aktivista/aktivistkinja, i sve to uz važnu ulogu muzike.²⁸⁹ Generalno gledano, udžbenici za osnovne, srednje škole ili fakultete temu ne pokrivaju. Nešto više informacija se može saznati iz ispovijesti učesnika ili sa fotografija samih skupova. Zbog slabog medijskog pokrića ovih događaja za posljedicu imamo manjak izvora koji danas govore o prisutnosti protesta u većini gradova Bosne i Hercegovine, te je u fokus postavljen glavni grad Sarajevo.

Kada govorimo o antiratnim protestima u Bosni i Hercegovini, najupečatljiviji primjer jesu protesti u Sarajevu, u kojima je otpor ratu i bezumlu, koji on sa sobom nosi, bio jedino vidljiv. Ovo verovatno i nije slučajnost, posebno ako uzmemu u obzir da je Sarajevo, u bivšoj Jugoslaviji, bilo sinonim multikulturalnosti i suživota. Zaboravljeni pokret mira u Jugoslaviji je možda dostigao vrhunac na rock koncertu u sarajevskoj Olimpijskoj dvorani Zetra 28. jula 1991. godine. Zbog loše vremenske prognoze, koncert je u poslednjem trenutku preseljen u Zetru. Sarajevska taksi kompanija besplatno je prevezla hiljade ljudi, sa originalnog mjesta na otvorenom, u Zetru. U Zetri se skupilo 30.000 ljudi bez presedana, dok se oko 50.000 okupilo oko sportske dvorane da čuju program izvana. Koncert je organizovala i emitovala jugoslovenska TV stanica Yutel, a koncert je nosio ime Yutel za Mir²⁹⁰. Yutel za Mir bio je kulminacija ranijih mirovnih protesta u Jugoslaviji koji su ujedinili antiratne aktiviste iz cijele zemlje sa najpopularnijim jugoslavenskim rock bendovima u kolektivnom nastojanju da spase Jugoslaviju od rata i raspada.

U vrijme koncerta u Zetri, desetodnevni rat u Sloveniji je upravo završen i prve žrtve su pale u sukobu u Hrvatskoj. Devet mjeseci kasnije, rat je zahvatio Bosnu, a sportska dvorana Zetra je bila zapaljena granatama s vojnih pozicija koje su opkolile Sarajevo. U svjetlu ovih katastrofalnih događaja, gomila koja je pjevala za mir u Jugoslaviji na koncertu Zetre 1991. godine može izgledati naivno i nebitno. Međutim, broj ljudi na antiratnom koncertu i prisustvo istaknutih jugoslovenskih intelektualaca i rok zvijezda ukazuju da je Yutel za Mir bio sve samo ne marginalan. Na ljetu 2016. godine pokrenut je ZETRA projekt koji je prikupljaо sjećanja sudionika ovog građanskog iskaza volje za mir te protagonista ratova 1990.-ih različitih generacija, danas rasutih širom svijeta. ZETRA projekt je radio na tome da zabilježi ovaj događaj i da obavjesti ljude u zemlji i inostranstvu o njegovoј važnosti.

Jadranka Pejaković Hlede, koja je kao 13-godišnja djevojčica 1991 sakupila 11.586 potpisa za mir sa svojim priateljima iz Tuzle, takođe dijeli svoje uspomene: „Mojih 11.586 potpisa za mir bili su utopija i zaista je smiješno kad se sjetim s kojom vjerom sam ih skupljala, to je bio posao, danih od jutra do naveče, misija. Sjećam se tačno kako je priča krenula, o čemu sam razmišljala, čak i gdje sam sjedila kad sam odlučila da pokrenem akciju. Priča je uskoro postala veća nego što sam očekivala. Ali ako ništa drugo, tih 11.586 ljudi mi je ostavilo vjeru u ljudski rod“. ²⁹¹ Nenad Pejić, tadašnji direktor TV Sarajevo, u kolumni „Kako nisam uspio zaustaviti rat u Bosni“ opisuje načine na koji su on i njegove kolege iskorištavali zadnji pokušaj da se izbjegne sukob.

U aprilu 1992. godine, samo nekoliko dana pred početak opsade i sukoba, TV Sarajevo odlučuje da prenosi „Marš mira“ koji je nastao kao bunt 40 učenika protiv rata, a pretvorio se u masovne demonstracije hiljada ljudi. Pejić naglašava da je nakon odluke da TV Sarajevo isprati demonstracije dobio poziv direktno od Radovana Karadžića: „Vi, gospodine Pejić, pripremate državni udar!“ Viknuo je u telefon. „Želite da se Bosna odvoji od Jugoslavije! Srbi to nikad neće dopustiti. Vi potičete ljudе protiv Jugoslavije i morate zaustaviti emisiju!“ Prethodni citat opisuje reakciju Karadžića na pokušaj zaustavljanja ratnih sukoba. Petog aprila, broj protestanata se podigao na 100.000, donešeni su transparentni sa porukama mira, te je tražena ostavka svih vladajućih stranaka u tadašnjem parlamentu. Nakon povećanja protesta, uslijedio je i Izetbegovićev poziv: „Gospodine Pejić, ono što vi i televizija pokušavate učiniti neće se desiti. Želite da zadržite BiH u Jugoslaviji. Podstičete ljudе da izađu na ulice. Pokušavate srušiti

zakonski izabranu vladu!“²⁹² Ako pogledamo reakcije kako Radovana Karadžića, tako i Alije Izetbegovića, neminovni zaključak koji se nameće jeste da mir, ni jednom ni drugom, nije bio prioritet.

Pripadnici JNA pod naredbom SDS-a pucali su sa krova hotela Holliday Inn na demonstrante. Nakon demonstracija održanih na Marijin Dvoru, okupljeni demonstranti su se uputili ka mostu Vrbanja. Snajperisti koji su bili pozicionirani otvorili su vatru i na mostu ubili studentice medicine Suadu Dilberović i Olgu Sučić. U razgovoru sa svjedokinjom protesta 1992. godine saznali smo: „Išli smo na proteste, i bili smo ubijeni da to rješava sve, da rata neće biti, što bi ga bilo? Kada su Olga i Suada pale, mislila sam da je to samo neki incident. Nikad nisam više vidjela svoje roditelje zbunjene, čak i dugo vremena nakon toga nismo mogli shvatiti šta se događa i zašto se to događa.“ Surovi paradoks, a možda i logični slijed političkih dešavanja u Bosni i Hercegovini, doveo je do toga da su prve žrtve sukoba pale na atiratnom protestu na kome su građani molili za mir i tražili ljubav umjesto rata. Ljubav nisu dobili. Ono što su dobili bili su snajperski rafali, koji su usmrtlili Olgu i Suadu. Snajperi su u mnogome bili sinonim za atmosferu u Sarajevu u naredne 4 godine.

257

Fotografije sa protesta u Sarajevu, dio su izložbe Milomira Kovačevića Strašnog, koji je 1992. pratio proteste. Izložba fotografija je prikazana 2012. godine u Umjetničkoj galeriji BiH. Na pitanje kako je doživio antiratni protest, odgovara: „Kao mučeni nekim lošim predosjećajem, svi su reagovali u ime zajedničkog života, ne znajući šta će se tačno desiti njihovoj zemlji i njihovom gradu. Pomalo naivno, mlađi i stari, radnici i intelektualci, žene i muškarci skupljali su se, međusobno se ohrabrujući i tješeći kako se ništa strašno ne može dogoditi i kako će se njihovi glasovi čuti... pokušao sam, kroz svoj objektiv, da uhvatim ovu jedinstvenu atmosferu sveprisutne tjeskobe, ali i iskrene i duboke nade građana svih vjeroispovijesti ujedinjenih u posljednjem pokušaju da ih se čuje u njihovoj želji za životom u miru.“²⁹³

Osim u slučaju TV Sarajevo, koju pri tom nisu imali mogućnost da prate svi građani BiH, protesti su ostali medijski nezapaženi te godine. S obzirom na prirodu skupa, kao spontanog i neplaniranog, većina građana BiH je ostala uskraćena za informacije o događaju. Iсти šablon prati i pitanje o protestima u drugim gradovima tadašnje države, pa tako većina ispitanih danas ne zna da su protesti održavani u Beogradu, Podgorici, Zagrebu, Cetinju, itd.

Koliko god da kroz historiju, obrazovanje ili priču o ratu se spominju termini „pobjednik“ i „gubitnik“, kada gledate van strateške percepције u svakom ratu su zapravo svi gubitnici. Svaki rat se veže za ogromne brojeve izgubljenih ljudi, što vojnika i civila, te izgubljenih porodica. Posljedice se vuku još mnogo godina poslije, u raznim spektrima društva. Gledajmo i razmišljajmo o svijetu bez ratova, stavljamo akcenat na razgovor i diplomatiju. Gradimo i cijenimo mir. Učimo od ovih ljudi koji su za želju imali da spriječe rat. Mislimo na njihov način.

*Antiratni napor u Hrvatskoj*²⁹⁴

Ratu nasupot

—
259

Spomenemo li razdoblje raspada Jugoslavije, najčešće su asocijacije ratovi i bitke, vojnici s raznih strana, pitanje krivice i odgovornosti, zločina i njihovih počinitelja. Katkada se pri tome spominju i građani, no oni ostaju zarobljeni u vizuri žrtve - kao nemoćni ili pasivni, kao oni koje je odnio vihor rata ili koji su imali sreće i koji su rat izbjegli. Kako bismo izašli iz takvih okvira, moramo svoje istraživačke interese preusmjeriti upravo na područja onkraj ratnih sukoba i stradavanja. Na svakodnevni život građana u ratu, kao i pojedine dimenzije te svakodnevice. Obradom takvih tema možemo rasvijetliti različite načine na koje su ljudi pokušavali doprinijeti stvaranju uvjeta za normalan život i za bolje sutra. Jedna od takvih tema je i rađanje civilnog društva te aktivizam 90-ih, a jedni od najzanimljivijih aktivističkih pokreta u takvim okolnostima su svakako bili antiratni i mirovni pokreti i inicijative. Dakako, ti pokreti nisu novotarija 20. stoljeća, a kamo li njegova kraja i raspada Jugoslavije. Ideja promicanja mira može se naći u brojnim religijama i filozofijama, a prve neformalne pokrete možemo pronaći već početkom 19. stoljeća. No, sve veći utjecaj ratova na civile i do tada neviđena kršenja ljudskih prava u 20. st. razvili su u drugoj polovici 20. st. antiratne pokrete u obliku koji nam je poznat i danas. Tako je i prostor Hrvatske poznavao civilne inicijative i za vrijeme Jugoslavije, no u modernijem smislu one nastaju tek u vrijeme liberalizacije 80-ih. Bile su to prvenstveno neformalne skupine okupljene oko pitanja ekologije, feminizma i pacifizma²⁹⁵. Ne čudi stoga da su, prilikom jačanja nacionalizama i prvih sukoba početkom 90-ih, postojeće inicijative pokrenule Antiratnu kampanju.

Prije nego li se upustimo u samo osnivanje, nešto prostora bismo trebali dati i okolnostima koje su ponukale aktiviste da krenu u osnivanje ili da se pridruže nakon njega. S obzirom na i dalje (za

povjesničare) malen vremenski odmak, do svjedočanstava aktivista o tom razdoblju nije teško doći. Pa tako kada aktivisti opisuju atmosferu 1991. godine navode raširenu nacionalnu homogenizaciju i militarizaciju, bezakonje, politička ubojstva, pomilovanja i mobilizaciju kriminalaca, deložacije, rušenja antifašističkih spomenika, kontrolu medija, povijesni revisionizam, oštре javne govore, šaptanja susjeda o snajperistima koji vrebaju s nebodera, civile s vidljivo istaknutim oružjem i brojne druge scene, koje su svakim danom postajale sve češće.

Moramo pri tome dodati kako su i iskustva osoba koje su se priključile Antiratnoj kampanji različita. Nipošto se ne radi o jedinstvenoj i homogenoj skupini, dapače – upravo je Antiratna kampanja postala okupljalište čitave lepeze osoba koje su se odlučile suprotstaviti ratu, tj. možemo reći – različitim „drugih“. No svi su dijelili uvjerenje kako rat treba zaustaviti i kako on nije sredstvo kojim postižemo mir. U ovome je trenutku bitno i napomenuti razliku između antiratnih i mirovnih aktivista, distinkcija koju napominje Bojan Bilić u svome tekstu „Hod po tankoj žici: artikuliranje antiratnog angažmana u Hrvatskoj ranih 1990-ih godina“²⁹⁶. Antiratni aktivisti se protive nepravednom ili nepotrebnom ratu, tj. ratu u određenim okolnostima. S druge strane, mirovnim aktivistima ili pacifistima rat nije prihvatljiv neovisno o situaciji, jer im je nasilje neprihvatljivo u bilo kojem obliku. Primjera radi, antiratni aktivisti bi mogli podržati brzu i oštru stranu vojnu intervenciju koja će okončati dugotrajan rat, dok mirovni aktivisti ne bi mogli podržati takvu akciju, neovisno o okolnostima.

U navedenim je okolnostima malena skupina antiratnih i mirovnih aktivista iz Zelene akcije Zagreb²⁹⁷ 4. srpnja 1991. osnovala Antiratnu kampanju te tom prilikom odaslala „Poziv zabrinutim ljudima i svim ljudima dobre volje: Spriječimo rat!“ U njemu upozoravaju na prijetnju „sveopće klaonice“ na našim prostorima te navode prirodni osjećaj straha roditelja za život njihove djece. Navode kako ljudima na ovim prostorima treba život te da on mora biti vrijedniji od svih ideologija i političkih ciljeva u ime kojih se mladići šalju u smrt. Osnivačkom sastanku su prisustvovali Dražen Nikolić, Vesna Teršelić, Zoran Oštarić i Vladimir Lay, da bi Zoran Oštarić već sljedećeg dana napisao i Povelju ARK-a, koju su potpisale 900 osoba iz 21 države te preko 90 organizacija iz 20 država. Broj organizacija potpisnika povelje prikazuje i kasniji karakter Antiratne kampanje kao mreže civilnih organizacija od kojih su brojne opstale do danas ili su bile temelj za rast drugih organizacija civilnoga sektora.

Promotrimo li sadržaj povelje, ona navodi kako će sukobi jednom morati biti riješeni, a da će narodi ovih područja morati nakon njih naučiti zajedno živjeti. Ta pozicija dolazi s kozmopolitske razine, suprotstavljene širenju etničkih podjela u sve pore društva. Ona ujedno artikulira viziju društva kojem treba težiti – društvu mira, demokracije, ekonomskog, socijalnog i ekološkog blagostanja. Budući da smatraju kako se takvo društvo ne stvara ratom i nasiljem, potpisnici Povelje odbacuju te metode i zalažu se za zajedničko djelovanje i suradnju na rješavanju problema, bez obzira na razlike u političkim opredjeljenjima.

No, unatoč tome što su aktivisti znali da treba djelovati, kao i što su bili sigurni na kojim vrijednostima to djelovanje žele bazirati, ostalo je važno pitanje kako djelovati i organizirati konkretnе akcije u okolnostima rata, posebice u državi koja je napadnuta, s ljudima koji žele braniti svoje domove. Problematika dodatno dolazi do izražaja u jesen 1991. godine, kada su napadnuti Dubrovnik i Vukovar. Iz tog su razloga djelovanja morala biti pažljivija, posebice kako bi imali neki širi društveni utjecaj.

—
261 —

Prvi su opširniji planovi aktivnosti bili rađeni u kolovozu 1991. godine, a zapis sastanka možemo pronaći u glasilu Antiratne kampanje – „ARKzinu“. Zanimljivo je pri tome primijetiti kako je i sam ARKzin, iz kojeg iščitavamo informacije, jedna od platformi za djelovanje i jedan od najuspješnijih dugotrajnih projekata Antiratne kampanje. U broju o „ARKzina“, koji je izašao 25. rujna 1991. godine, možemo pronaći izvještaj s inicijalnog sastanka Odbora za Antiratnu kampanju. Neke od akcija koje su tamo osmišljene su: skupljanje poruka mira od domaćih i stranih uglednika i građana koje bi se potom izložile na starogradskim vratima, za te potrebe nazvanim vratima mira, u Zagrebu; antiratni telefon koji je predviđao automat s općim informacijama o mogućnostima uključivanja u mirovne aktivnosti te živi telefon na kojem je radila grupa volontera za pružanje ljudske pomoći pogodenima sukobima; posredničke grupe za pregovore podrazumijevale su suradnju s međunarodnim organizacijama, a Ženski pregovori su predviđali suradnju feministica iz Hrvatske i Srbije; mirovni fanzin, kasnije nazvan „ARKzin“, izrastao iz ideje suprotstavljanja medijima koji bojkotiraju ili izopačuju informacije o mirovnjacima; a s tom je idejom povezana i zadnja tada osmišljena akcija analize ratne propagande koja je planirana kao zajednički hrvatski i srpski poduhvat prikazivanja manipulacije ljudima. U istom broju „ARKzina“ bio je objavljen i važan tekst „Ako ste vidjeli ratni

zločin...“ koji pokušava jasno definirati ratni zločin te koji donosi i obrazac za prikupljanje podataka o ratnom zločinu, što svjedoči da se već tada moglo predvidjeti skorašnji razvoj situacije na svim zaraćenim područjima. Vremenom su se aktivnosti prilagođavale potrebama, pa tako treba spomenuti i protestno sjedenje na deložacijama, pravna pomoć prigovaračima savjesti (iz čega je vremenom izrasla i zasebna organizacija Unija 47²⁹⁸), internetska mreža ZaMir i brojni drugi projekti i akcije.

Kako ne bismo dali samo širok (a apstraktan) pregled djelovanja Antiratne kampanje Hrvatske, zadržimo se na trenutak na jednom od njezinih najuspješnijih projekata – Volonterskom projektu Pakrac. Već promatrajući nositelje i ime projekta, možemo puno toga prepostaviti – i nećemo pogrešiti zaključimo li kako se radi o mirovnom projektu, koji se bazira na velikom broju volontera u Pakracu. Znamo li još i kontekst Pakraca 90-ih, shvatit ćemo da je to projekt koji ima puno potencijala²⁹⁹.

Ipak, i dalje bi nam mogle izostati neke važne informacije kao što su sljedeće: Volonterski projekt Pakrac bio je partnerski projekt Antiratne kampanje Hrvatske i UN-ovog ureda u Beču; trajao je od srpnja 1993. pa sve do 1997. godine, kada projekt izrasta u zasebnu organizaciju civilnog društva – Centar za mirovne studije; početnim partnerima se 1994. godine pridružio i dodatni – grupa „Most“ beogradskog Centra za antiratnu akciju, čime se projekt proširio i na drugu stranu tada podijeljenog grada.

—
262

Sve su to informacije koje bi trebale prikazati zašto se upravo ovaj projekt često uzima kao dobar primjer mogućeg mirovnog djelovanja. Bio je to jedinstven pokušaj izgradnje mira u teškim okolnostima ratom razorenog područja Pakraca i okolice. Njegove su ciljeve partneri podijelili na kratkoročne – kao što su osiguravanje uvjeta za povrat prognanika i obnova društvenih i ekonomskih aktivnosti u regiji, te na dugoročne – kao što su stvaranje uvjeta za mir, smanjivanje društvenih napetosti i uspostavljanje normalnih odnosa između hrvatske i srpske (lokalne) zajednice.

Te su ciljeve planirali postići osnivanjem volonterskog kampa za međunarodne volontere koji su u Pakrac dolazili na minimalno tri tjedna, a mnogi i više. Neposredno prije dolaska u kamp, u Zagrebu bi prošli kratki dvodnevni tečaj. Potom bi u Pakracu volontirali na fizičkim radovima poput rada na obnovi zgrada, čišćenju ruševina, popravku

podova i prozora na školama i crkvama, branju kukuruza, prikupljanju drva za ogrjev, uređenju dječjih igrališta i dr. Također, volontirali bi i organizirajući društvene aktivnosti kao što su tečajevi engleskog jezika, igraonice s djecom, lutkarske radionice, dramske radionice, žongliranje, vođenje radio programa, sportske susreti, pomoć u dječjem vrtiću i zabavne društvene večeri u klubu „Papiga“. Ovaj niz aktivnosti prikazuje kompleksnost projekta, ali i njegov dubinski rad na obnovi zajednice, kako materijalne tako i društvene dimenzije. Već unutar prvih šest mjeseci u Pakracu je volontiralo 79 međunarodnih volontera i volonterki iz 14 država, da bi se do kraja projekta ta brojka popela na preko 400 volontera i volonterki iz preko 30 različitih država.

Prema riječima Mirjane Bilopavlović, aktivistice iz Pakraca, Volonterski projekt Pakrac bio je prvi mirovni pokušaj na prostorima bivše SFRJ, pokušaj da se teorija pretoči u praksi na ratom zahvaćenom području. Svjedočila je i kako je prilikom dolaska volontera, lokalno stanovništvo prema njima imalo otpor, smatrajući kako se oni kao stranci nemaju pravo miješati u lokalne probleme. To je pratilo i nepovjerenje prema motivima volontera, koji su često bili percipirani kao strani avanturisti koji su došli po dodatnu criticu za svoj životopis. Ipak, vrijeme je pokazalo kako je ovaj projekt omogućio izgradnju društvenih mreža, spajanje obitelji zatočenih na suprotnim stranama granice, pomoć onima u potrebi, edukacije za djecu, a potom i šire stanovništvo.

Mirovnjaci su s lokalnim stanovništvom problematizirali teme izgradnje mira, potrebe nenasilnog djelovanja i komunikacije, transformacije sukoba. Osnaživali su žene, a s njima dugoročno i civilni sektor u Pakracu. Možda nije zgoreg za spomenuti da je i sama svjedokinja vremena postala dio civilnog sektora i svoj je rad posvetila organizaciji koja se bavi promocijom i zaštitom ljudskih prava, promicanju i podupiranju vrijednosti nenasilja, društvene pravde, ravnopravnosti, prihvaćanja razlika i različitosti. Odnosno, vrijednostima koje je propagirao i Volonterski projekt Pakrac.

Pri tome treba spomenuti kako ovo nije jedini veliki projekt Antiratne kampanje Hrvatske – a svaki od njih zaslužuje zaseban tekst.

Ovakav pregled može samo otvoriti nova pitanja, no to mu i jest dio svrhe. Možda je u ovom trenutku dovoljno i spoznati kako su postojali aktivisti koji su željeli doprinijeti ne koristeći oružje, koji su velik dio svoga života posvetili izgradnji mira, ali i civilnog sektora u Hrvatskoj, koji su razmišljali što će biti nakon što rat završi. Njihovo djelovanje nije bilo popularno, a najčešće ni poželjno. Ono je

nailazilo na nerazumijevanje politike, medija i šire javnosti. Stoga je proučavati ovu temu ujedno i proučavanje mogućnost organiziranja i borbe za promjenu – odozdo, u restriktivnom sustavu, koji nije želio propitivanja, otklone i devijacije. I premda su aktivisti Antiratne kampanje samo jedan oblik organiziranog djelovanja civila u ratu, njihovo je djelovanje krik s marginе, koji krije jedinstven uvid u 90-e, često zanemaren i zaboravljen, a upravo stoga i neophodan želimo li razumjeti kompleksnost ovoga razdoblja.

Nikica Torbica

Antiratni prosvjedi na Kosovu 90-ih

Mirni otpor tijekom rata

—
265

Kako su se zaredali politički događaji, 90-te su postale desetljeće opresije za Kosovu i posljedično desetljeće u kojoj su kosovski Albanci demonstrirali na ulicama zahtijevajući svoja prava. Sistemska policijska opresija, kršenje ljudskih prava i napeta politička situacija koja je označila početak rata bila je povod da grupe aktivista započnu i organiziraju anti-ratne prosvjede. Postoje povijesni datumi koji obilježavaju borbu kosovskih Albanaca za slobodom i nezavisnošću. Različite grupe su pronalazile različite načine da izraze svoje neslaganje sa politikama Jugoslavije. Događaji poput studentskih prosvjeda 80-ih, štrajka rudara u kasnim 80-im i drugi su bili jasni znak da kosovski Albanci otvoreno zahtijevaju bolje radne uvjete, bolje obrazovanje, bolju zdravstvenu zaštitu i pristojan život. Ovi događaji su u godinama koje slijede doveli do visoke nezaposlenosti (oko 80% radnika) zbog srpske politike koja je zatvarala tvrtke i zamjenjivala albanske radnike sa srpskim. Rezultat je bio paralelni sustav obrazovanja, zdravstva i svega što je bilo potrebno za život i napredak ljudi.

„Nenasilni otpor i organizacija paralelnih društava i „paralelnih institucija“ su bili odgovor na represiju i način za rješavanje međuetničkog konflikta te su bile specifično iskustvo, suprotno od iskustava koje su uzrokovala rat u drugim dijelovima Jugoslavije. Između 1990. i 1997. godine, mnogi su smatrali albanski *grassroots* pokret kao jedinstveni model koji može pacificirati konfliktne situacije. Usprkos predviđanjima da je rat neizbjegjan i očekivanjima da će početi prije ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kosovski *grassroots* pokret je pridonio odgodi početka rata“.³⁰⁰ Mirni otpor koji je vodio Ibrahim Rugova pokazao se uspješnim u održavanju statusa quo na Kosovu, između rata i mira. Daytonski sporazum je poljuljao uvjerenja kosovskih Albanaca o mirnom otporu jer je otvorio brojna pitanja o

slučaju Kosova. Umeđuvremenu su brojne grupe, koje su se našle između Rugovinih savjeta i potrebe da prekinu tišinu, organizirale protiv srpskog režima.

Studenti i žene su bili jedni od grupa ljudi koji su mirno odbijali srpski režim 90-ih godina i koji su zahtjevali svoja prava, slobodu i nezavisnost. Doprinos žena tijekom i nakon rata na Kosovu je slabo priznat. Kolektivno sjećanje Kosova sadrži malo ili ništa o ženama u politici, njihovim inicijativama da dokumentiraju zločine, da uspostave mir među Albancima, njihova stalna suradnja sa mirovnim pokretima u Srbiji kao što su „Žene u crnom“ i njihov svakodnevni trud da održe paralelne sustave.

Nakon studentskih prosvjeda 1981. i 1986. godine protiv nepravedne jugoslavenske/srpske politike i nasilja na Kosovu datum koji nosi povijesnu važnost je 1. listopada 1997. Studenti su smatrali da politika takozvanog „pasivnog otpora“ koju je vodila LDK (Demokratska liga Kosova), najveća stranka na Kosovu u to vrijeme, nije učinkovita i da ne uzima u obzir činjenicu da se specifični sporazumi između Miloševića i Rugove koji su albanskim studentima dozvoljavali da koriste zgradu Sveučilišta ne implementiraju. Studenti su tražili alternativne načine da dojave međunarodnoj zajednici što se događa na Kosovu i da se bore za svoja prava. To su bila prva djela nenasilnog otpora od ranih 90-ih, te su prema riječima pokojnog cijenjenog akademika i aktivista Howarda Clarka bili „model nenasilne konfrontacije“. ³⁰¹

266

S druge strane, nisu jedino studentski prosvjedi slomili opresiju i izolaciju te dobili međunarodno priznanje. Žene su bile najveći inicijatori anti-ratnih prosvjeda na Kosovu. Borile su se sa dvostrukim standardima, patrijahanlom društvo i općom represijom režima, žene su bile uključene unutar studentskih pokreta i kasnije autonomnih grupa, koje su činile samo žene. Interna organizacija žena je počela prije 90-ih, kao rezultat prikazivanja albanskih žena u jugoslavenskim medijima. „Stvorili su novi stereotip albanskih žena“, govori Sevdije Ahmeti, „Nije samo muslimanka, pokrivena žena, već stereotip žene kao stroja za rađanje koji ništa ne radi i koja je neobrazovana ropkinja svoje obitelji“. ³⁰²

Kao reakciju na to, obrazovane Albanke su se počele okupljati krajem 80-ih. Inicijalna ideja tih žena je bila ostaviti po strani političku pripadnost i zajedno se baviti ženskim pitanjima, uz nacionalna pitanja. Ovo nije bio finalan plan. Nakon dogovora da neće ulaziti

u političke stranke i da će biti neovisna organizacija, ipak se mnogo aktivistica odlučilo pridružiti LDK-u, to jest, Ženskoj organizaciji LDK-a koja je kasnije postala Ženski forum LDK. Organizacija je imala velik broj članica (oko 80.000 žena u to vrijeme), i organizirala je prvi događaj 8. marta 1990. godine na kojem je pozivala na mir i nezavisnost.

„Osmog marta 1990. godine nekoliko stotina žena se okupilo kod Centra za mlade Boro i Ramiz u Prištini, uključujući članice Ženske organizacije Demokratske lige Kosova (LDK) – političke stranke koja je dovela do nenasilnog otpora srpskoj opresiji tijekom 90-ih. U to vrijeme koje će kasnije biti poznato kao početak desetljeća opresije pod Miloševićevim režimom, Ženska organizacija LDK je javno proglašila svoje odvajanje od Jugoslavenske socijalističke ženske lige“. ³⁰³ Tijekom vremena, iz ženskih grupa s vizijom slobode i nezavisnosti počele su se stvarati nove nevladine organizacija i neformalne grupe što je doprinijelo pluralnosti sektora. Kroz različite vrste organizacija, sve su žene željele nezavisnost Kosova od srpske opresije. Organizacije poput: Sestre Qiriazi, Liga albanskih žena, Centar za zaštitu žena i djece, Legjenda itd., bile su aktivne u organizaciji jezičnih tečajeva za žene i druge grupe, dokumentirale su zločine i nasilje nad kosovskim Albancima, osobito nasilje nad ženama i djecom, podržavale su žene, pružale zdravstvene usluge, uključivale su se u politiku (velik dio njih je bio na izvršnim funkcijama), dijelile su svoju ekspertizu itd.

—
267

Zatvaranje škola, navodno trovanje 7.600 albanskih učenika i druga kršenja ljudskih prava od strane srpskog režima bila su povod za niz demonstracija: demonstracije 1992. godine protiv zatvaranja škola, te kasnije demonstracije koje je organizirao Ženski forum LDK zbog nepravednog ubojstva nenaoružanog studenta Armenda Dacija. „Razboritost“ i „strpljenje“ su bile najčešće korištene riječi čelnika LDK, Rugove. Protiv njegove volje i protiv volje LDK, koji su ponavljali da će Srbija shvatiti velika okupljanja kao provokaciju i povod da počnu nasilje, žene su nastavile organizirati demonstracije. „Do 8. marta 1998. godine, neformalna Mreža žena je organizirala 8 od 13 mirnih demonstracija, kao reakciju na nasilje u Drenici. Ove demonstracije su pozivale Evropu i SAD da interveniraju i prekinu zločine protiv čovječnosti“.³⁰⁴ Još jedan simbolični događaj koji svjedoči o doprinosti žena i njihovom stalnom pozivu na mir dogodio se ispred Informacijskog centra SAD-a (USIS) sa više od 2.000 žena. Njihov moto je bio „12 je sati za Kosovo“ što je značilo da je rat već počeo u Drenici i da više nema vremena za razmišljanje, da je krajnji trenutak za akciju.

Oko stotinu žena se okupilo sljedećeg dana isred MKCK-a, tražeći da se upute u Drenicu sa humanitarnom i medicinskom pomoći te drugim potrepštinama za ljudе koji su tamo ostali. „Kasnije tog dana, 300.000 ljudi iz Prištine, Vučitrla i Podujeva je izašlo na ulice i izvikivalo sloganе za mir, protiv rata i u solidarnosti sa Drenicom. Mladi, političke stranе i sindikati su marširali u Prištini i tražili završetak „srpskog terora”.³⁰⁵

Aktivistice su se organizirale na sve moguće načine, informacije su poslane u svim oblicima: medijima, internim kanalima, telefonima itd. Situacija je brzo eskalirala i oružani sukobi su se događali u mnogim regijama Kosova. Uvečer 5. ožujka, žene su se ponovno okupile ispred USIS-a sa svijećama u znak sjećanja za obitelj Jashari, koja je ubijena u Prekazu. Nakon velikog okupljanja 8. marta 1998., 15.000 do 20.000 žena se okupilo ispred USIS-a sa praznim papirima u rukama i stajalo tamo 15 minuta. U isto vrijeme, u drugim gradovima i selima, ljudi su stajali sa praznim papirima ispred svojih kuća, pružajući simboličku podršku ženama u Prištini. Bijeli papiri su značili da se više nema što reći. Nekoliko dana nakon toga, delegacija 5 žena je poslala peticiju UN-u da intervenira na Kosovu i poslala “Deklaraciju tihog protesta”.

Idući protest je bio 10. ožujka i bio je relativno malen, slijedio je veliki protest 16. ožujka, točno 16 dana nakon napada u Drenici i njezine potpune izolacije. Taj dan je oko 12.000 žena počelo marširati prema Drenici. U rukama su nosile kruh, da pokažu svijetu da ljudi u Drenici pate za kruhom, da ih ubijaju, masakriraju i tjeraju iz domova. Nekoliko sati kasnije, srpske trupe su ih zaustavile i prisilile na povratak. Vođe prosvjeda su govorile i na engleskom i srpskom tako da su svi mogli razumijeti što se događa na Kosovu. Makar nisu stigle do Drenice, njihova poruka je odasvana daleko.

Pokušaji desetljeća da se rat spriječi mirom su propali kada je rat konačno izbio, no volja i nade studenata, žena i brojnih drugih koji su željeli vidjeti slobodno Kosovo nisu nestale. Danas ne možemo tvrditi da je ženski aktivizam i njihove žrtve daleko poznat i cijenjen, no možemo reći da su njihove akcije važne za Kosovo i da su bile ključni alat da rat na Kosovu dobije međunarodnu pažnju. I u poratnom periodu bilo je mnogo autonomnih pokreta žena koje su pružale podršku žrtvama seksualnog nasilja, obiteljima koje su se vraćale svojim spaljenim kućama, izbjeglicama i drugima u potrebi. Žene su ponovno, u pozadini, gradile Kosovo od nule!

Antiratni protesti u Crnoj Gori

„Danas je junaštvo ne ići u rat“

269

Antiratni pokret u Crnoj Gori usko je povezan sa antiratnim protestima na teritoriji Srbije, koji su temeljnije opisani u drugim poglavljima ove publikacije, s obzirom da su u tom periodu te dve republike činile „krnu“ Jugoslaviju. Podstrek izlaska građana Crne Gore na ulice i trgove jeste bila ratnohuškačka politika i slanje svojih građana u „rat za mir“³⁰⁶ tadašnjeg predsednika Momira Bulatovića i premijera Mila Đukanovića, zajedno sa ratnim saveznikom, predsjednikom Republike Srbije (kasnije i Savezne Republike Jugoslavije), Slobodanom Miloševićem.

Protesti u Crnoj Gori su zapravo većinom bili organizovani kao otpor tadašnjem uticaju Slobodana Miloševića na crnogorske vlasti. No prije samog dolaska Bulatovića i Đukanovića na vlast nastali su i prvi protesti koji su zapravo doprinijeli padu Crne Gore pod potpuni uticaj Miloševićevog režima. Ove demonstracije poznate su kao „Antibirokratska revolucija“, koja suštinski mijenja dotadašnje shvatanje komunizma u Jugoslaviji – radničku klasu kao primarni fokus politike zamjenjuje nacija. Prvi miting ove vrste održan je u Titogradu 20. avgusta 1988. u znak podrške Srbiji i protiv „ugnjetavanja srpskog naroda od strane kosovskih Albanaca“. Najveći protest se dogodio 10. januara 1989. od strane radnika fabrike Radoje Dakić, koje je predvodio Pavle Milić, kao i predsjednik studenata Univerziteta Veljko Vlahović, gdje se oko 10.000 ljudi okupilo u Titogradu. Jedan od uspješnih ciljeva ovih protesta, podstaknut medijima pod kontrolom Miloševića (kao na primjeru lista „Pobjeda“), bila je i ostavka tadašnjeg crnogorskog rukovodstva i dolazak novih ljudi na vlast, koji su bili usko povezani sa Miloševićevom vlašću, te je Savez komunista Crne Gore transformisan dobivši punu kontrolu nad Socijalističkom Republikom Crnom Gorom.

Dok su Momir i Milo sa ratnim saveznikom Slobodanom Miloševićem slali svoje građane u „rat za mir“, organizovani su antiratni protesti, ali i ofanziva protiv desertera. Građanski odbor za mir 17. jula 1991. na centralnom gradskom trgu u Titogradu organizovao je antiratni protest „Stop fašizmu“. U proglašu je pisalo: „Ne idite u taj krvavi bratoubilački sukob i učinite sve da drugi to ne čine. Za Crnu Goru i Jugoslaviju danas nema višeg i važnijeg cilja od mira i života dostoјnog ljudi. Danas je junashtvo ne ići u rat“.³⁰⁷

Istinski otpor tadašnjem uticaju Slobodana Miloševića započeo je protestima u Cetinju, 1. februara 1992, koji je organizovala udružena crnogorska opozicija za suverenu Crnu Goru. Cilj je bio da se od vladajućih organa traži samostalnost Crne Gore i nezavisnost od Miloševićeve Srbije, te pokušaj otcepljenja Republike Srpske.

Miloševićevi vazali u Crnoj Gori nalazili su se u vladajućoj garnituri Demokratske partije socijalista (DPSa), čiji su glavni reprezentanti tada već uveliko bili Momir Bulatović, Branko Kostić (član krnjeg Predsjedništva bivše SFRJ), te Milo Đukanović i Svetozar Marović. Okupljeni su se protivili mobilizaciji crnogorskih vojnika zarad dostizanja vojnih ciljeva Srbije, a čije su posledice dovele do žrtava i deportacije Bošnjaka iz države. Slavko Perović, predsednik LSCG, je miting završio rečima: „Moramo danas reći snažno, tako snažno da nas čitav svijet čuje i poručiti - Slobodane Miloševiću, nije ti Crna Gora prćija, niti može biti zakrpa na prljavoj haljini tvoje politike. Neće se sudbina Crne Gore riješavati u zadimljenoj atmosferi pokeraških politikanskih partija“. U toku protesta su se, takođe, čuli povici poput „Sa lovćena vila kliče, oprosti nam Dubrovniče“, kao odgovor na opsadu Dubrovnika 1991. godine.

Usledio je period bez značajnijih građanskih protesta ili okupljanja na prostoru Crne Gore sve do 14. januara 1998., kada su pristalice tada odlazećeg predsednika Momira Bulatovića pokušale da, uličnim skupovima, smene novog predsednika Mila Đukanovića koga su upravo ovakvi protesti, zajedno sa Bulatovićem, i doveli na vlast. Letele su kamenice i Molotovljevi kokteli, a eksplodirala je i jedna ručna bomba, za koju su organizatori tvrdili da je ispala nekom policajcu. Podgorica je bila u oblacima suzavca, a tokom noći su usledila hapšenja aktivista na strani Momira Bulatovića.³⁰⁸

Pored organizovanih antiratnih protesta, javnost u Crnoj Gori je bila podijeljena. Većina građana je smatrala organizatore protesta za nacionalne državne izdajnike, što i jeste bilo ogledalo tadašnjeg

patrijarhalnog društva Crne Gore, gde se dezerterstvo smatralo kukavičlukom. Uprkos ovim neuspješnim protestima, kasnije i promjeni režima u ovim zemljama, građani i građanke i dalje ostaju gladni informacija o tome šta se realno zbivalo devedesetih godina. Mladi ljudi iz regiona uče različite istorije o genocidnom narodu sa druge a žrtvama sa svoje strane, a pritom nesvesni da je upravo ta omladina najveća žrtva ovih ratova. Ograničeni smo i razdvojeni zidom predrasuda i ostavljeni da sami gradimo bolju budućnost. „Ostaje nam da zamišljamo kako bi sve izgledalo da su ljudi tada mogli da vide da je i druga strana protiv ratova, da su svi oni bili samo pioni moćnicima. Možda brat nikad ne bi krenuo na brata“.³⁰⁹

Vuk Vujisić

272

Antiratni protesti u Srbiji

Ne računajte na nas

—
273

Kako je ratna i militantna klima u Jugoslaviji devedesetih godina postajala sve prisutnija, antiratni i mirovni pokreti nastali su spontano, ali i nužno – formirao ih je sam rat. Njima su prethodile građanske inicijative zasnovane upravo na politici mira i one su činile bazu iz koje su proizašle različite grane mirovnih protesta tokom samog rata, sa različitim grupama i organizacijama. Neki od primera jesu studentski protesti, protesti na samom mestu ratišta napuštanjem istog, dezertiranje muškaraca i sve teže odolevanje nasilnoj mobilizaciji, odbijanje učešća komandanata u građanskim ratovima, protesti organizacija civilnog društva, ženski protesti i masovni protesti svih slojeva građanstva. Na osnovu navedenog, svi ovi pokreti se grubo mogu podeliti u tri faze: predratnu ili pripremno ratnu, ratnu, i post-ratnu.³¹⁰

Predratnu fazu (kraj osamdesetih i početak devedesetih) karakterišu prve naznake rata krajem osamdesetih godina i u ovom periodu su nastajale razne građanske inicijative, grupe i organizacije koje su pokušavale da neutrališu nacionalističko-šovinističke i populističke pokrete koje su se kasnije pokazali umnogo moćnijim. One su poduzimale samostalne inicijative za sprečavanje rata i umirivanje već nategnutih odnosa između država bivše SFRJ. Primer jedne od ovakvih inicijativa jeste akcija iz 1989. u kojoj se preko 3.000 ljudi pismeno, ugovorom, obavezalo da ni pod kojim uslovom neće primeniti nasilje ni prema jednoj jugoslovenskoj grupi, naciji ili pojedincu. U martu 1991. godine, Autonomne Ženske grupe iz Beograda i Ljubljane su uputile apel „Žene za mir“ protiv ratne politike u Jugoslaviji, a takođe su se održavale i konferencije za štampu u preko deset gradova bivše SFRJ pod parolom „Stop fašizmu – prolaz građanstvu“. Otpor ratu su, takođe, pružali i nezavisni mediji. Novinari režimski kontrolisanih medija poput Radiotelevizije Srbije su se trudili da održe novinarstvo

na profesionalnom nivou. Oni koji su za to bili u mogućnosti, svoje novine su pretvarali u nezavisne, kao što su bili, na primer, listovi „Borba i „Svetlost“. Bilo je i onih koji su uspeli da osnuju nove nezavisne medije, poput „Radio B-92“, „Vreme“, „Republika“... Upravo ovakvi modeli medija su se zalagali za demokratiju, mir, dijalog, poštovanje ljudskih prava, kao i za etičko i nezavisno izveštavanje medija. Izbijanje prvih manjih oružanih sukoba pokazalo je da je ovakav sistem antiratnog delovanja nedovoljno efikasan i da se svi ovi nezavisni pokreti moraju usmeriti u jedno veće delovanje, no ipak su upravo ove grupe bile osnova za stvaranje inicijativa i pokreta koji su širili mir na teritoriji Srbije devedesetih godina.

Ratnu fazu (period devedesetih godina) karakteriše već početak rata i završetak mobilizacije u periodu od leta 1991. godine do jeseni 1992. godine. Karakteriše je više vrsta mirovnih aktivnosti različitih karaktera i intenziteta:

1. Formiranje mirovnih grupa i organizacija
2. Protesti protiv mobilizacije, vojske JNA, nepostojanja ratnog cilja i dezerterske pobune
3. Građanske antiratne akcije
4. Ženske antiratne inicijative

274

Formiranje mirovnih grupa i organizacija - Prve antiratne proteste organizovale su građanske grupe i udruženja u Beogradu iz kojih je 15. jula 1991. godine izrastao Centar za antiratne akcije. On je nastao kao pokret otpora građana prema ratu njegovom brzom širenju. Centar za antiratne aktivnosti je imao svoje, kako kratkoročne, tako i dugoročne ciljeve. Prvi su bili usmereni ka širenju antiratne propagande i trenutnom sprečavanju rata, dok su drugi imali za cilj utemeljenje civilnog društva i poštovanja ljudskih i manjinskih prava i uopšte uspostavljanju demilitarizovanog stanja na Balkanskom poluostrvu i miran suživot svih njegovih građana.

Osim ovakvih vrsta pokreta, protestima se pridružuju i građani drugih političkih orientacija i shvatanja – nacionalisti, na primer, koji se nisu protivili ratu iz moralnih razloga ili ljubavi prema sunarodnicima, već iz mržnje prema režimu Slobodana Miloševića, pod izgovorima da se ovim ratom bogati on i njegovi komunistički generali. Ovde se izdvaja Srpski pokret obnove Vuka Draškovića. Nije razjašnjeno da li je ovaj pokret formiran iz moralnih i etičkih razloga, ili pak iz mržnje prema

Miloševićevom režimu. Vuk Drašković je podržavao dezertiranje iz Jugoslovenske Narodne Armije, ali je istovremeno slao ljude na ratište formiranjem svojih jedinica (Srpske garde). Bez obzira na motivaciju ovih grupa, mirovne inicijative su doatile svoju širinu tek pojmom „Protestnih, Vukovih mirovnjaka“ i samim protestom protiv mobilizacije, a time su doatile i masovnost i značajan uticaj na faktore vojno-političke moći.

Protesti protiv mobilizacije, vojske JNA, nepostojanja ratnog cilja i dezerterske pobune bili su masovna pojava. „Prema jednom izvoru, mobilizacija je uspevala, u proseku, samo u 47% slučajeva. Spontani otpori mobilizaciji i napuštanje fronta su gotovo dnevno proizvodili i pobune vojnih obveznika i njihovih roditelja širom Srbije“.³¹¹ Zapravo, taj period između 1991. i 1992.³¹² godine slobodno možemo nazvati početkom mirovnog pokreta, to jest, antiratni pokret. Stavovi samih ljudi i grupacija koje su bile deo pokreta nisu bili homogeni – neki su protestovali protiv rata, a neki protiv „ovakvog vođenja rata“. Srbija i Jugoslavija su vršile mobilizaciju iako zvanično nije bilo proglašeno ratno stanje, a ciljevi rata nisu bili jasno određeni. Tako da je raspoloženje bilo preusmereno protiv JNA, protiv trenutne vladavine a od strane opozicije i tek na kraju istinski pacifističko. Zato su se i ove spontane pobune i pokreti brzo gasili jer nisu imali jedan usaglašen cilj, a samo su se u nekoliko gradova Vojvodine zaista oformile mirovne grupe i organizacije.

Od leta 1991. roditelji vojnika i rezervista su u velikom broju protestovali, traželi prekid vatre, povratak sinova sa fronta; ispred Skupštine Srbije, ispred Generalštaba JNA, u Domu garde, ispred Vlade Srbije.

Decembra 1991. protestovali su roditelji rezervista iz Obrenovca, iz Grocke, tražeći povratak sinova sa ratišta u Hrvatskoj. Decembra 1991. u Valjevu je održan veliki protest rezervista koji su odbili mobilizaciju. Roditelji su protestovali i u Kragujevcu, novembra 1991. i zahtevali da im se sinovi vrate iz Hrvatske. Septembra 1991. Valjevski rezervista Vladimir Živković je seo u oklopni transporter i dovezao ga ispred Skupštine SFRJ.

21. decembar 1991. - U okviru permanentne militarističke kampanje vojnih i civilnih vlasti u Srbiji protiv pobunjenika protiv rata u Kragujevcu, na javnim mestima, objavljeni su spiskovi desertera i rezervista koji odbijaju mobilizaciju. Ovo je protumačeno kao poziv na

linč. Najveće pobune rezervista i desertera bile su u Kragujevcu (po 7.000, 2.000 i 200 rezervista) i Knjaževcu (5.000), a pobune su izbile još i u Nišu (po 400, odnosno 450 ljudi), Aranđelovcu (67), Topoli (200), Valjevu (600), Čačku, Gornjem Milanovcu (700), Smederevu (700). U Vojvodini su pobune bile u Staroj Moravici (83), Trešnjevcu. U Srbiji je 1991. i 1992. nasilno mobilisano 140.000 ljudi od toga 82.000 u Vojvodini. 25.000 Vojvođana, uglavnom Mađara izbeglo je u Mađarsku. Oko 100.000 mladića pobeglo je od vlasti koja ih je terala u rat, a protiv 10.000 njih pokrenut je krivični postupak.

građanske antiratne akcije su, pored organizovanih akcija što od strane organizacija, što od strane pokreta i stranaka, nastajale spontano, od strane samih građana, podstaknute gnevom, željom za mirom, tugom za žrtvama i nepostojanjem smisla i svrhe rata. Stihinski su ovi pokreti rasli i omasovljivali se, a neki su trajali i više godina.

Od 8. oktobra 1991. do 8. februara 1992. trajala je svakodnevna akcija paljenja sveća u Beogradu pred zgradom Predsedništva. Sveće su se palile od 20.30h do 21h. Akcija je trajala pet meseci sa sloganima „Solidarnost sa svim pobunjenicima protiv rata“ i „Za sve poginule u ratu“. Upaljeno je 72.650 sveća. Akciju su pokrenule Nataša Kandić i Biljana Jovanović, a pridružili su im se mnogi građani i građanke. Antiratni pokret Beograda je u znak sećanja na hrabar čin Miroslava Milenkovića³¹³ izdao knjigu epitafa „Grobnica za Miroslava Milenkovića“. Otvorena je knjiga žalosti u koju su svi oni koji su zastajali uveče pred upaljenim svećama u Pionirskom parku mogli da upišu svoj epitaf.

276

Antiratna akcija paljenja sveća u Pančevu održavala se svake subote od 12. novembra 1991. do novembra 1995. kada je potpisан Dejtonski sporazum. Ova akcija je prerasla u simbol pančevačkog mirovnog pokreta. Svake subote tu je bila demilitarizovana zona, gde su se delili listovi Vreme i Pančevac.

○

Na beogradskom Trgu republike 22. aprila 1992. održan je antiratni rok koncert pod parolom „Ne računajte na nas“ na kome je prisustvovalo više od 55.000 ljudi. Nastupao je bend Rimtitutuki sastavljen od članova Partibrejkersa, Električnog Orgazma i EKV-a. Oni su pokrenuli svoju antiratnu kampanju snimivši singl „Slušaj, 'vamo“, a, takođe, ovu i druge numere izvodili su na kamionu kojim su se kretali kroz Beograd.

30. maja 1992. godine, nekoliko stotina dramskih umetnika je jednosatnim čutanjem ispred Jugoslovenskog dramskog pozorišta protestovalo protiv rata i iskazalo solidarnost prema žrtvama. 13. avgusta iste godine, u kragujevačkim Šumaricama organizovan je koncert „Umetnici za mir“ na kojem su pevali, recitovali i govorili umetnici popu Radeta Šerbedžije, Gorice Popović, grupe Smak, Atomsko Sklonište, Bora Dugić i drugi. U junu 1992. u sremskom naselju Hrtkovci, pripadnici hrvatske nacionalnosti su proterivani, a njihovi domovi spaljivani i rušeni. Organizacije civilnog društva poput Žena u crnom, Beogradskog kruga i Civilnog pokreta otpora, kao i smeli novinari i novinarke danonoćno su radili na isterivanju pravde i, uz njihovu istrajnlost, zločinci su pohapšeni.

Ženske antiratne akcije bile su akcije feminističkih grupa koje su se i samostalno i zajednički protivile ratnoj politici. Ovde ubrajamo i one majke koje nisu dozvoljavale da država zloupotrebljava njihovu bol i patnju. Tokom proteklih 15 godina, ovi pokreti su se pokazali kao jedni od najznačajnijih u antiratnom smislu.

Zanimljiv je kontramiting 5. februara 1991. gde se jedna grupacija žena probila do bine gde se održavao skup Pokreta majki bivše Jugoslavije, takozvanih „bundašica“ koje su u suštini bile supruge tadašnjih generala i ostale ratne elite i čak su uspele da nekima od njih „uvale“ transparente. Značajan je i upad majki vojnika u Skupštinu Srbije u toku zasedanja, 02. jula 1991, gde su prekinule sednicu sa zahtevima da se svi vojnici puste iz armija i prekinu oružani sukobi, a da se vojnici pozivaju u rat samo unutar granica svoje zemlje i šalju van njih samo ako je teritorijalni integritet zemlje ugrožen. „Žene u crnom“, 9. oktobra 1991. započele su proteste protiv rata, koji se tokom narednih godina, sve do potpisivanja Dejtonskog sporazuma, u kontinuitetu održavali svake srede. Žene u crnini i čutanju, preuzimajući tradicionalne patrijarhalne forme i ispunjavajući ih feminističko – antimilitarističkim sadržajima, izražavale su pomen svim žrtvama rata, solidarnost sa svim pobunjenicima protiv rata, protest protiv militarizma oružja i reči.

Za period između ratova u Hrvatskoj i Bosni i rata na Kosovu, 1996. i 1997. karakterističan je novi talas masovnih protesta – protiv vlasti Slobodana Miloševića. Održavali su se, kako studentski, tako i građanski protesti, koji su započeti u Nišu nakon izborne krađe i koji su se ubrzo proširili na Beograd i druge gradove. Iako su u nekim instancama brojali i oko 500.000 ljudi, Slobodan Milošević smenjen je

tek 2000. godine.

Post-ratnu fazu karakteriše učvršćivanje i širenje mirovnih grupa i organizacija. Kako je rat bio zvanično završen, cilj ovih pokreta preusmeren je na održavanju mira i demokratičnosti, jačanju ljudskih i manjinskih prava i smanjivanju međunacionalnih tenzija. Primer jedne od organizacija civilnog društva jeste Inicijativa mladih za ludska prava, koja radi na uspostavljanju komunikacije između mladih sa prostora bivše Jugoslavije, istraživanjem i publikacijom informacija o ratnim zločinima i tranzicionoj pravdi, kao i sprečavanjem veličanja ratnih zločinaca³¹⁴ i ratnohuškačke politike, sve sa ciljem sprečavanja ponavljanja ratne prošlosti.

Filip Vulović

288 Barkan, Elazar. 2009. *Truth and Reconciliation in History, Introduction: Historians and Historical Reconciliation*. The American Historical Review 114, no.4. 900.

289 Aleksov, Bojan. 2013. *Opiranje jugoslavenskim ratovima: k jednoj autoetnografiji*. Polemos, sv.16, 2=32. 125-144

290 Kern, Harm Rudolf. *The Zeta Project: Remembering the Concert That Tried to Save Yugoslavia*.

- <https://balkanist.net/the-zeta-project-remembering-the-concert-that-tried-to-save-yugoslavia/>
(arhivirano: 07.02.2020.)

279

291 Stojanovski, Filip. *Sećanje na antiratni pokret u Jugoslaviji početkom 1990-ih*. Amsterdam.

- <https://sr.globalvoices.org/2016/08/secanje-na-antiratni-pokret-u-jugoslaviji-pocetkom-1990-ih/>
(arhivirano: 07.02.2020.)

292 Nenad Pejić, 2012. *How I Failed To Stop The War In Bosnia*. Radio Slobodna Evropa,
• https://www.rferl.org/a/how_i_failed_to_stop_the_war_in_bosnia/24537627.html
(arhivirano: 07.02.2020.)

293 Milomir Kovačević, 2012. Da "Željeli smo mir", snimio je Milomir Kovačević Strašni. Konkursiregiona.net;

- <http://konkursiregiona.net/da-zeljeli-smo-mirsnimio-je-milomir-kovacevic-strasni/>
(arhivirano: 07.02.2020.)

294 Izvorni materijali: Fond HR-DOC-02 - Antiratna kampanja Hrvatske, Osnovna literatura: *Borile smo se za vazduh: Postjugoslavenski antiratni aktivizam i njegovo naslede*. 2015. Ur. Bilić, Bojan. Documenta - Kuća ljudskih prava - Jesenski i Turk. Zagreb. / *Opiranje zlu: (Post)jugoslavenski antiratni angažman*. 2015. Ur. Bilić, Bojan; Janković, Vesna. Documenta - Kuća ljudskih prava - Jesenski i Turk. Zagreb. / *U dosluhu i neposluhu: Pozitivni primjeri izgradnje mira u Hrvatskoj u 90-ima i kasnije*. 2010. Ur. Božičević, Goran. Miramida centar. Grožnjan. / *Neispričana povijest: Antiratna kampanja 1991.- 2011.* 2011. Ur. Janković, Vesna; Mokrović, Nikola. Documenta. Zagreb.

295 Najpoznatiji primjer *Svarun* - ekološka i mirovna inicijativa, nastala 1986. kada počinje djelovati promovirajući ekologiju, nenasilje, ravnopravnost spolova, duhovnost i antiautoritarnost. Najšira djelovanja bilježi u kampanjama protiv izgradnje nuklearne elektrane u okolini Zagreba. Iz *Svaruna* svoje podrijetlo vuče *Zelena akcija Zagreb*, a time i *Antiratna kampanja*.

296 Članak je objavljen u knjizi *Neispričana povijest. Antiratna kampanja 1991.-2011.* 2011. Ur. Janković, Vesna ; Mokrović, Nikola. Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću. Zagreb.

297 Danas *Zelena akcija*.

- <https://zelena-akcija.hr>.

298 Ime dobila prema članku 47 u Ustavu, koji jamči pravo na pričuvanje savjesti.

299 Pakrac je prije rata bio jedno od mjeseta s miješanim hrvatskim i srpskim stanovništvom. Dolaskom rata, na njegovom su se području dogodili veliki etnički sukobi koji su rezultirali podjelom grada, gubitkom velikog broja ljudskih života te uništavanjem 76% stambenog fonda što ga čini jednim od najrazrušenijih gradova tijekom Domovinskog rata.

300 Maliqi, Shkëlzen. *Why peaceful resistance movement in Kosova failed.*

- <https://web.archive.org/web/20200206230256/https://shkelzenmaliqi.wordpress.com/2000/03/22/why-peacefulresistance-movement-in-kosova-failed/> (arhivirano: 06.02. 2020.)

280

301 Krasniqi, Gëzim. *Where is the spirit of 1997? Student protest and their shattered legacy*, Prishtine.

- <https://web.archive.org/web/20200206230356/https://prishtinainsight.com/spirit-1997-student-protests-shatteredlegacy/> (arhivirano: 06.02. 2020.)

302 Farnsworth, Nicole. 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine.

303 Halili, Dafina. *Three Decades of Protest*. Prishtine.

- <https://web.archive.org/web/20200206230518/https://kosovotwopointzero.com/en/three-decades-protest/> (arhivirano: 06.02. 2020.)

281

304 Farnsworth, Nicole. 2008. *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. Kosova Gender Studies Center. Prishtine.

305 Ibid, str. 107.

306 Parola „Rat za mir” nalazila se na naslovniču jednog od izdanja pro-režimskih (Miloševićevih) novina iza koje je stajala fotografija bombardovanog Dubrovnika. Rat za mir, posebno kada su u pitanju ratovi devedesetih, predstavlja ništa više do ironiju jer je ideja rata sa jednom zemljom kako bi se očuvao mir i sprečio rat u drugoj zemlji besmislena.

307 Monitor online. *Zločini koji su se Ukanoviću isplatili*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200206231017/https://www.monitor.co.me/zločini-koji-su-se-ukanoviću-isplatili/>
(arhivirano: 06. 02. 2020.)

308 Slobodna Evropa. *Kultura protesta tek na početku*. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200206231327/https://www.slobodnaevropa.org/a/kultura-protesta-tek-napocetku/25018097.html>
(arhivirano: 06. 02. 2020.)

309 Jedan od ispitanika na temu protesta.

310 Paunović, Žarko. 1995. *Mirovne aktivnosti u Srbiji - Između inicijativa i pokreta*.

Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Beograd

Kratka istorija antiratnog otpora u Srbiji 1991 – 1992. 2013. Ur. Imširović, Ana; Urošević, Miloš

Zajović, Staša. 2006. *Uvek neposlušne. Žene u crnom*. Beograd.

- https://web.archive.org/web/20200206230626/http://zeneucrnom.org/pdf/uvek_neposlusne.pdf
(arhivirano: 06.02.2020.)

Stojković, Dragan. 2011. *Antiratne i mirovne ideje u istoriji Srbije*. Matica crnogorska. Podgorica.

- <https://web.archive.org/web/20200206230723/http://www.maticacrnogorska.me/files/45/16%20dragan%20stojkovic.pdf>
(arhivirano: 06.02.2020.)

281

311 Vesna Pešić, *Jugoslovenska ratna kriza i mirovni pokret, Sociološki pregled*, Beograd, br. 1-4/1992, str. 65-66.

312 Od oktobra 1991. do proleća 1992. - U Srbiji je bilo pedesetak pobuna rezervista, sa oko 55.000 učesnika.

Avgust 1991 – 700 rezervista iz Smedereva je odbilo da iz Bosne budu premešteni u Hrvatsku. U Kragujevcu je izbila najveća pobuna rezervista, 7.000 se zatvorilo u kasarnu odbijajući da je napusti.

Septembar 1991. – Kragujevačka narodna vojska (2.000 pripadnika) vratilo se kući iz Šida odbijajući da ode u Slavoniju. 600 rezervista iz Valjeva se vratilo iz Hercegovine.

Oktobar 1991. – Bežeći od nasilne mobilizacije 500 Mađara je pobeglo iz Subotice u Mađarsku. 200 rezervista se vratilo u Topolu i oblasnilici da ne žele da idu u rat jer Srbija nije napadnuta. Pobuna kragujevačkog odreda na Pasuljanskim livadama – revervisti iz Smedereva, Velike Plane, Topole, Svilajnca su se pridružili pobuni. Rezervisti iz Čačka su blokirali Ibarsku magistralu. U Dalju je 150 od 200 vojnika otišlo sa fronta. U Nišu 13 rezervnih oficira sa još 450 vojnika odbili odlazak na front.

10. novembar 1991. – Najveća pobuna rezervista od početka rata u Knjaževcu, u kojoj je učestvovalo oko 5.000 rezervista.

12. decembar 1991. – U Kragujevcu protiv nasilne mobilizacije protestovalo više storina

rezervista. Grupa od 200 rezervista iz Kragujevca vratila se sa fronta u Vukovaru.

18. decembar 1991. – 700 rezervista je odbilo da se bore u mestu Markušica u Slavojini.

Januar 1992. – 700 rezervista u Gornjem Milanovcu odbilo da ide u Istočnu Slavoniju.

313 Mobilisani rezervista Miroslav Milenković, rođen 1951. Otac dvoje dece, građanski radnik iz Gornjeg Milanovca, izvršio je samoubistvo pod pritiscima generala JNA na odluku o tome da li će biti „pravi Srbin” ili dezerter i izdajica. Ispalio je sebi metak u glavu.

314 Osmoro aktivista i aktivistkinja Inicijative mladih za ljudska prava je u januaru 2017. godine izrazilo protest protiv osuđenog ratnog zločinca Veselina Šljivančanina na promociji njegove knjige, duvajući u pištaljke i držeći transparent na kojem je pisalo „Ratni zločinci da začute da bi se progovorilo o žrtvama”. Na tom protestu su od posetilaca dobili batine, a na kraju su morali da plate kaznu od po oko 450 evra za kršenje javnog reda i mira.

UTISCI SUDIONIKA

299

312 Mobilized reservist Miroslav Milenković, born in 1951. The father of two children, a worker from Gornji Milanovac, committed suicide under pressure from the JNA general to decide whether he would be a “real Serb” or a deserter and a traitor. He shot himself in the head.

313 In January 2017, eight activists of the Youth Initiative for Human Rights protested against convicted war criminal Veselin Šljivančanin at the promotion of his book, blowing whistles and holding a banner that read “War criminals to shut up to talk about victims”. At that protest, they were beaten by the visitors, and in the end they had to pay a fine of around 450 euros for violating public order and peace.

UTISCI SUDIONIKA

—
285

286

Možemo drugačije, zajedno

Unatoč sudjelovanju članova obitelji u ratu, na mene nikad nije prenesen duh i teret mržnje. To mi je omogućilo da kroz odrastanje ne gledam ičiju nacionalnost niti vjeru, pa čak ni kad bih htio, ne bi znao razlike. Pitanje je kakva bih ja danas bio osoba da se nisam uključio u aktivizam mladih u regiji.

287

Jedan od čimbenika koji znatno utječe na sliku odrastanja na Balkanu je i mjesto gdje ste proveli svoje dane u djetinjstvu. Nevjerojatno je to kako nekoliko desetaka kilometara može značiti razliku između toplog doma i progredišta, života ili smrti. Moja priča počinje na hrvatskoj obali u vrijeme kad je zvuk pušaka i topova utihnuo. Godina je 1996., prošlo je već vremena od Oluje i Bljeska, potpisana je Dayton i rat se seli na neke druge prostore bivše države.

Ja sam imao sreću odrasti daleko od strahota rata. Nešto što nisu imali moji nekoliko godina stariji prijatelji, pa ni vršnjaci niti oni mlađi koji su se našli pod nekim „novim“ granatama u Prištini ili Beogradu. Unatoč sudjelovanju članova obitelji u ratu, na mene nikad nije prenesen duh i teret mržnje. To mi je omogućilo da kroz odrastanje ne gledam ičiju nacionalnost niti vjeru, pa čak ni kad bih htio, ne bi znao razlike.

Naravno, nisu svi bili te sreće. Odrastajući na teritorijima koje je rat opustošio ostavivši za sobom ruševine i smrt, mnogi moji vršnjaci su i nakon ratnih strahota živjeli podjele koje je on ostavio iza sebe. Oni, djeca školskog uzrasta, nisu ni znali što ih dijeli niti su to razumjeli - znali su samo da postoje drugi.

A ja, tada već u Zagrebu, okružen drugom djecom iste vjere i nacionalnosti, nisam mogao ni razumjeti takve podjele. Ipak,

nemoguće je odrasti i ostati izoliran od toga u društvu s toliko neriješenog tereta iz prošlosti. Uskoro sve to zahvaća i mene, upijajući to od društva i okoline, puno prije nego što to dolazi na red u knjizi iz povijesti. Svašta sam čuo za što sam mislio da razumijem, a ustvari nisam.

Pitanje je kakva bih ja danas bio osoba da se nije dogodio taj travanj 2013. i moj prvi posjet Beogradu. Srednjoškolsko natjecanje iz poduzetništva je u Beogradu okupilo stotinjak mladih iz svih dijelova Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Hrvatske. Ne mogu reći da nije postojao barem komadić straha i strepnje kako ću tamo biti dočekan, no ti osjećaji su nestali onog trenutka kad smo došli u Beograd.

Prvi put sam imao prilike čuti priče s druge strane, no i dalje iz perspektive pojedinaca. Ipak, spoznaja o nekoj drugoj strani priče, o nekim drugim događajima za koje nikad nisam ni načuo, potaknula me da krenem s preispitivanjem svojih uvjerenja i da sam krenem sa svojim zaključcima. Od tog trenutka stvari se mijenjaju.

Svaki prijatelj kojeg sam stekao u tih nekoliko dana približio je Sarajevo ili Podgoricu barem malo bliže Zagrebu. Nažalost, mnogi mlađi neće doći do te točke preispitivanja i pogleda iz druge perspektive te će i dalje osjećati onaj strah koji sam i ja osjećao prilikom prvog posjeta Beogradu. Taj strah je kamen spoticanja svih strana koje su bile umiješane u događanja iz devedesetih, a njega se najbolje može pobijediti baš suočavanjem s njim.

288

Govorio sam - spakiraj se i odi, provjeri je li stvarno tako kako ti govore. Kako bi proširili tu misao na svoju okolinu, na inicijativu kolege iz Beograda, početkom 2015. pokrećemo projekt „Zar nije bolje ovako“. Radi se o snimanju kratkog i u potpunosti amaterskog dokumentarnog filma koji naše različitosti i probleme predstavlja kao poveznice između mlađih na ovim prostorima.

Okupljaju se timovi u Zagrebu, Sarajevu i Beogradu brojeći ukupno oko četrdeset članova, a isti uskoro prerastaju u Udrugu mlađih Balkanac sa timovima u sva tri navedena grada. Za razliku od drugih organizacija koje se bave tim područjem, naši načini djelovanja su bili pomalo drugačiji. Uzroke i prošlost smo ostavili postrani i ciljali na jednostavno povezivanje i upoznavanje. Prošlost je nešto o čemu svi vole pričati, ali malo tko voli dublje ući u tu temu i zbilja naučiti nešto, pa mnogi mlađi bježe od aktivnosti koje uključuju takve teme. Ti mlađi su bili naša

ciljana grupa.

Ideja filma je bila pratiti putovanje grupe mladih različitih nacionalnosti, vjeroispovijesti i životnih priča kroz različite sredine širom Balkana. Od tog trenutka ona obična znatiželja prelazi u ozbiljan projekt s ambicioznim ciljem. Od prvog dana susretali smo se s brojnim problemima, a jedan od većih je bio i taj što smo gotovo pa svi amateri u svime čime bi se organizacija trebala baviti.

Ali stepenicu po stepenicu, bili smo sve bliže i bliže cilju. Sastanak po sastanak, od grada do grada, rušili smo i neke svoje predrasude. Prošlo je mnogo godina od tad, ali i dalje sve te gradove smatram svojim drugim domom. Naša ideja je gotovo posvuda naišla na pozitivne reakcije. Vrata su nam otvorili pojedinci, ali i mediji pomažući nam da naš glas dođe do šire mase.

Nikad neću zaboraviti prvo gostovanje na televiziji i prvi dani intervjou. U Srbiji i BiH su o nama pisali mediji svih kalibara, od najmanjih regionalnih i gradskih portala pa do velikih imena kao što su beogradска „Politika“, jutarnji program RTS-a čak dvaput, bosanskohercegovački BHRT , N1 i dr.

—
289

U Hrvatskoj je situacija bila drugačija. Veliki mediji nisu imali sluha za naš projekt, ali smo bili zanimljivi brojnim portalima, novinama i televizijama za mlade. Tako su o nama pisali list Global , stali smo pred kamere Televizije Student, gostovali smo na Yammat FM-u, a tu su i portalni kao što su Studentski.hr, srednja.hr, x-ica i dr. Naše djelovanje je podržala i regionalna Mreža mira čija smo bili članica.

○
Sa snimanjem smo započeli u ljeto 2016. godine. Naša priča započinje u Sarajevu, gradu kojeg sam baš prvi put posjetio zbog društva iz Balkanca. U trenutku snimanja taj grad je već moj, oko mene su moji ljudi, a kamera i tu i tamo koja uputa nisu činile neku razliku. Nekoliko dana u jednom gradu pa za sljedeći, takav je bio naš život sljedećih desetak dana.

U tom malom crvenom kombiju iz kojeg se čuje Zabranjeno pušenje, Prljavci i Bajaga nastale su neke od mojih najljepših uspomena tog razdoblja. Od Sarajeva prema Tuzli i dalje za Zagreb, Trogir, Split, Mostar pa preko početnog Sarajeva za Beograd te finale u Jagodini - bili smo karavana koja je svuda gurala svoje nosove i objektiv, naganjajući poznate, ali i nepoznate ljudе na ulici. Pred objektiv smo stavili

profesore, umjetnike, konobare, ali i sami istražili svaki grad na svoj način kako bi gledatelj osjetio puls grada.

Prvo prikazivanje u Beogradu okupilo je preko šest stotina ljudi u dvoranu Doma omladine. Slijedili su Zagreb, Sarajevo, Jajce, Umag, Tuzla i Prijedor. U svakom od tih gradova smo ponovo gledali film kojeg smo već znali napamet, ali nije nam bilo dosadno. Gledajući sve te ljudе koji se izmjenjuju pred kamerom i situacije koje smo prošli, svaki put bi se podsetili koliko nam je ovaj projekt obogatio život. Taj trud koji smo uložili u taj projekt nam se vratio kroz iskustvo, nova poznanstva i uspomene - u isto vrijeme smo napravili nešto za sebe, ali i za društvo.

Možda nismo uspjeli utjecati na mase ljudi, ali otpočetka smo ciljali na pojedince i sretni smo što znamo da smo nekome bili taj prvi korak u širenju vidika. Nakon snimanja i prikazivanja filma rastali smo se kao grupa i svatko je nastavio svojim putem, ali dio njih je i dalje tu među mojim najbližim prijateljima.

Svoje aktivističko djelovanje nakon Balkanca nastavljam u Inicijativi mladih za ljudska prava. Za razliku od Balkanca, ne preskače se uzrok već se kroz razgovor i rad na bolnim temama pokušava utjecati na svijest pojedinaca i zajednice. Obilazeći ključna mjesta iz ratnih vremena, pričajući s ljudima koji su na svojoj koži osjetili strahote rata, zajedničko sudjelovanje na komemoracijama, s najvažnijom mišiju na pameti - svaki zločin je zločin, bez obzira na nacionalnost žrtve i zločinca.

Često čujemo kako se treba maknuti od '45. i '91. te kako se bavimo temama koje su rak rana svih balkanskih naroda. Podjele na lijeve i desne ušla je u sve pore hrvatskog društva.

Noseći taj teret vrtimo se u krug radeći veću štetu sebi nego ikome drugome. No, je li rješenje ostaviti sve to iza sebe ovako kako je danas i krenuti dalje? Pustivši da nam djeca uče toliki broj paralelnih i potpuno suprotnih povijesti? Takve stvari ne mogu se vječno gurati pod tepih i kad tad se može očekivati da će doći do eskalacije bijesa i gnjeva koji se nakuplja u narodu kojemu su drugi krivi za svu njegovu nesreću.

Najbolji primjer toga su ratna događanja devedesetih koje se praktički nadovezuju na Drugi svjetski rat, vraćajući iz mrtvih nazive, zastave,

pjesme, ali i traume koje su bile potisnute pod jednostranom poviješću iz vremena socijalizma. Ignoriranje povijesti kako bi se naizgled izgradio mir u društvu, dovela je do toga da danas imamo mase koje ignoriraju najjednostavnije i najosnovnije povjesne činjenice. Utjecaj okoline i osobna iskustva često obavijena nesrećama i strahom su u njima ipak jače od činjenica povjesnog slijeda.

Ali kako je moguće da su nam povijesti toliko drukčije? Kako je moguće manipulirati sa žrtvama ne u tisućama, već u stotinama tisuća ljudskih života? Jednostavno je, političari koji žive od toga, povjesničari u službi vlasti i izmučen narod. Još od kraja Drugog svjetskog rata kreću igre žrtve, a natjecanje tko je bio najveća žrtva između balkanskih naroda još od vremena Turaka. Obilježavanja zločina se pretvaraju u brojku koja mora biti što veća.

U isto vrijeme imamo nevjerljiv kompleks svoje nevinosti i svako spominjanje zločina svoje strane koje se pravda jednim argumentom - a što su oni nama radili? Kako Vukovar može biti osveta za Jasenovac, zločini u „Oluji“ za Vukovar? Tko je sljedeći na redu da se osvećuje? Neriješena povijest ostavlja pitanje osvete koje su naši narodi već puno puta osjetili, želimo li stvarno ostaviti to pitanje i budućim naraštajima?

291

Zajedničke komisije, etički i nepristrani istraživački rad i manje „birtijaške povijesti“ su glavni putevi koji vode dugoročnom miru na ovim prostorima. Inicijativa mladih za ljudska prava radi na nekoliko projekata s tim ciljem. Zajedno s partnerima osnovana je Koalicija za REKOM koja se od 2006. godine zalaže za osnivanje neovisne i vansudske međunarodne koalicije sa zadatkom da istraži činjenice o ratnim zločinima i svim drugim kršenjima ljudskih prava na području cijele bivše Jugoslavije od 1991. do 2001. godine.

Tu je i projekt „Prošlost se nastavlja (Past Continues)“ koji je pokrenut 2018. te je okupio više od sto mladih ljudi iz svih post-jugoslavenskih zemalja. Podijeljeni su u grupe po dvije države te su sami birali pitanja kojima će se baviti. Kao primjer, dobili smo grupu mladih iz Hrvatske i Srbije koji će pisati o Vukovaru i Oluji, stvarajući finalni narativ koji je u što većoj mjeri temeljen na činjenicama.

Projekt će rezultirati izdavanjem publikacije koja će okupiti narative svih grupa te pokazati kako je suradnja na pitanjima iz prošlosti teška, ali ipak moguća.

Mlađi naraštaji nasljeđuju terete prethodnih generacija iako su rođeni nakon samih ratnih sukoba. To će se događati sve dok sami ne shvatimo da problem nije samo u drugima. Onog trenutka kad shvatimo da zločin nema nacionalnost i vjeru, da zločince treba kazniti bez obzira jesu li ubijali pod šahovnicom, ljiljanom ili orлом, mlađi će napokon moći odrastati bez tog tereta. Svaka od naših država ima zadaću da kazni zločince i radi na pravdi za žrtve.

Rješenje nije u prešućivanju, ali niti u prepucavanju između strana koje se odvija danas. Samo kvalitetan razgovor potkrijepljen činjenicama vodi do razumijevanja, rješavanja pitanja, naposlijetku i do mira. Uloga aktivista je ključna u tom procesu. Rad s temama poput ratnih strahota i ljudskih prava nosi teret osuđivanja od zajednice. Nije se lako nositi s time, ali svijest da pomažete pa makar i pojedincu gurat će vas naprijed.

Mene su naučena iskustva promijenila do te mjere da danas ne mogu zamisliti život bez znanja, uspomena i ljudi koje sam upoznao kroz ove godine djelovanja. Iako se školujem za posve drugo područje i ulazem u aktivizam puno manje vremena i truda, nego neki od mojih kolega i prijatelja, smatram da se svako djelo računa. Kad bi svaki pojedinac razmišljao na način da pomogne svojoj zajednici na neki način, pa koje god to područje bilo, ostavili bismo budućim generacijama puno ljepši svijet.

292

Ante Perez

Ovaj je tekst izvorno objavljen na H-Alter-u u sklopu projekta „Razgovarajmo o ratu da bismo živjeli u miru“ koji je dio projekta „Aktivizam civilnog sektora za pomirenje u regionu bivše Jugoslavije - podrška REKOM-u“ sufinanciranog sredstvima Europske unije.

Ne želimo živjeti vaš rat!

293

Osobno sam imala veliku sreću uključiti se u mnoge projekte koji se bave mirovnačkim aktivizmom, ratnim i poratnim temama. Ti projekti i ti ljudi, o kojima nikada nećete čuti u medijima, pokreću mlade glave da samostalno i kritički promišljaju o tome što se dogodilo. Mi samo želimo živjeti normalan život, ne gledajući tuđu nacionalnost, religiju, spol... Samo želimo živjeti mir. A na miru se mora raditi. Smatram kako više nemamo mogućnost djelovati ili ne. To su imale prijašnje generacije te njihovo (ne)djelovanje mi danas živimo. Ne postoji više mogućnosti, postoje samo odgovornosti.

Kao poslijeratna generacija, odrasla sam uz priče o junaštvu, ali i teškoj nesreći koja je zadesila područja bivše Jugoslavije. Odmalena sam imala priliku slušati razne priče svojih roditelja o tome što se desilo na ovim prostorima 90ih godina.

Praktički, kako to barem danas doživljavam, odrasla sam uz ratne teme jer su mi roditelji uvijek vrlo rado odgovarali na sva pitanja ili samoinicijativno progovarali o raznim događajima, zločinima i/ili operacijama. Pritom, tematika nije bila isključivo sužena na prostor RH, već su rado pričali i o ratu u BiH, ratu na Kosovu... Završavajući svaku priču istom frazom: „Bitno je da znaš što se dogodilo!“

Imala sam sreće jer su mi roditelji, za razliku od obrazovnog sistema i toksičnih medija, uvijek pokušali prikazati poštenu sliku, pa koliko god ona nekada bila bolna i sramotna. Također, uvijek mi je bilo naglašavano da nikada neću moći razumjeti patnju i mržnju određenih ljudi te da se pretjerano oko toga ne vrijedi truditi.

I zaista, nakon dužeg perioda bavljenja ratnim temama, koliko god se trudila razumjeti i sebi približiti taj osjećaj, ne mogu znati kroz što su

ljudi prošli. Jednostavno je, ako to nisi prošao, ne možeš razumjeti. Ipak, mogu barem pokušati razumjeti nečiju patnju.

Moje učenje o ratu i samo znanje kroz zadnjih se par godina izrazito promijenilo, nadogradilo i dobilo razne oblike. Dio te promjene ima veze sa studijem koji sam upisala (politologija), dio sa samoiniciativnim istraživanjem.

Počela sam isključivo tražiti projekte koji se bave ratnim pitanjima jer me zanimalo kako moji vršnjaci iz drugih zemalja doživljavaju ratove goih te kako gledaju na situaciju u svojoj državi. Prije otprilike godinu i pol dana vidjela sam poziv za sve mlade koji su zainteresirani za ratnu tematiku i suočavanje s prošlošću da se prijave na projekt „Shared narratives - Past Continues“, upućen od strane Inicijative mladih za ljudska prava. Projekt je napravljen na regionalnoj razini (Hrvatska, Srbija, BiH, Crna Gora i Kosovo) te za cilj ima napisati zajedničke narative o ratnim temama. Odmah sam otvorila link i prijavila se!

Kroz glavu mi je prošlo tisuću raznih emocija, ali najviše osjećaj uzbudjenja i zadovoljstva jer napokon netko i nas mlade pita o ratu. Napokon možemo govoriti kako mi to doživljavamo i naučiti ono što još ne znamo. Sjećam se da je jedan od zadataka prilikom prijave na projekt bio da pošaljemo sliku/fotografiju koja nas osobno asocira na rat te smo morali napisati zašto smo baš to izabrali te kako je ono povezano s ratom.

Odmah sam znala koju sliku trebam poslati - vodotoranj iz Vukovara. U tom momentu to je bilo sasvim logično: „To je ono uz što sam odrasla i ono na što svi moramo biti ponosni“. Iako sam bila svjesna zločina i stradanja srpskih civila za vrijeme oslobođenja Vukovara, nekako je to bila moja prva asocijacija na rat. U Zagrebu sam se rodila i tu sam odrasla te zbog toga nikada nisam bila izravno izložena ostacima rata.

Moja svakodnevica u Zagrebu nije ispunjena gradskim ili kafanskim pričama o porušenim zgradama, padovima granata i urušenim dječjim životima. Toga ovdje nema, barem ljudi ne pričaju o tome. Ono što mi je najviše i najčešće spominjano je Vukovar, i to primarno kroz medije. Naravno, ne kroz cijelu godinu, već samo potrebito za političke poene.

Na moju veliku sreću, bila sam primljena na projekt. Prva konferencija bila je održana početkom 2018. godine u Beogradu. Došlo je preko 150 mladih iz cijelog regiona bivše Jugoslavije. Svi s različitim povijesnim

pozadinama i narativima uz koje smo odrasli. Osjećala se prekrasna, pozitivna atmosfera mlađih ljudi koji su došli učiti jedni od drugih i raditi na nečemu boljem za našu budućnost.

Neke stvari su me izrazito zapanjile. Na jednoj radionici bili smo podijeljeni po državama i na podu ispred nas bile su postavljene slike koje smo svi poslali skupa s prijavnicama. U tom momentu ostala sam zbumjena. Sve druge grupe su imale par slika koje su se ponavljale, no generalno je sadržaj bio raznolik. Moja je grupa imala preko 70 posto slika vodotornja iz Vukovara. Svi smo se nekako gledali s odobravanjem i razumijevanjem: „Da, to je naša povijest!“ Nekoliko trenutaka kasnije potpuno složna i ponosna grupa biva razbijena pitanjem grupe mlađih iz Srbije: „Kako opravdavate Vukovar?“

Potpuni tajac je nastao. Nekim normalnim slijedom razmišljanja vjerovala sam kako bi se trebali ustati i ispričati za ono što se dogodilo ili spomenuti sve žrtve stradanja te istaknuti kako mi u Hrvatskoj imamo veliki problem nesuočavanja s prošlošću i negiranjem zločina. Svoje mišljenje iznijela sam unutar grupe. Kolegica i ja iznijele smo slična gledišta, no nismo naišle na odobravanja. Stvorila se opća panika, nacionalizam se krenuo buditi, krivi i nepotpuni narativi s kojima smo odrasli samo su isplivali na površinu.

295

Jedan kolega iz grupe javio se za mikrofon te je s telefona čitao odluku Bitke za obranu Vukovara. Dok je čitao tekst o obrani Vukovara, prštao je od ponosa. Situacija je djelovala pomalo nestvarno. Mlađi ljudi, netaknuti ratom, a usto toliko ponosni i puni nerazumijevanja za sve žrtve stradanja.

Ali panika se samo pojačavala; javio se i drugi kolega te uzeo mikrofon: „Vi morate razumjeti da to što se tamo dogodilo je brojčano i po stupnju katastrofe neuporedivo s onime što ste vi nama napravili...“ S grčem u želcu uzela sam mikrofon i pokušala utišati kalvariju koja je nastala: „Mi mlade generacije se ne trebamo pravdati“. Radionica je srećom u tom momentu završila.

I danas se često sjetim tog događaja i ne mogu si objasniti što se dogodilo s mlađim ljudima koji su netaknuti ratom (pritom mislim na one koji zaista nisu doživjeli rat te strahote koje on nosi sa sobom) da mogu govoriti s toliko mržnje i netrpeljivosti u glasu.

Zbog ovakvih i sličnih ljudi, danas imamo to što imamo - prebijenu

skupinu turista iz Srbije na Braču, premlaćivanje lokalnih Srba blizu Knina u kafiću... Živimo krive, nepotpune prošlosti koje danas rađaju mržnju. To živimo jer ne govorimo o tome što se, gdje i kako dogodilo. Ne govorimo o krivcima, ne govorimo o žrtvama. Jednostavno ne govorimo - izbjegavamo. Tvrde stariji da je tako lakše.

Na toj istoj konferenciji u Beogradu u pamćenju mi je ostalo urezano predavanje Žarka Puhovskog. Pričao je da je struka kroz povijest više puta potvrdila kako je oporavak urušenih i podijeljenih etničkih zajednica moguć, samo treba slijediti određenu shemu koja postoji. Prije svega, treba postojati dijalog unutar zajednica o problemima te mogućnost stalnog razgovora o tome. Nakon razgovora slijedi konfrontacija mišljenja i rasprava. Zatim idu isprika, oprost i potencijalni nastanak blagostanja u zajednicama.

Počevši od pojedinca, bitno je oprostiti. I oprostiti je zaista moguće, kakva god pozadina zločina bila. No, tu je profesor Puhovski dobro istaknuo problem kojemu mi i danas svjedočimo: „Kome da žrtve oproste? Kome kada mi i dalje ne znamo ili ne želimo znati tko su počinitelji tih zločina. Tako se gubi i trag žrtvama“. I zaista je tako. Kome da oprostimo kada negiramo zločine i žrtve? Tko i kome da oprosti kada ne želimo razgovarati o tome?

296

Nedugo nakon te konferencije, povodom drugog dijela projekta, koji se odvijao u Sarajevu, prilikom jednog poslijepodneva posjetili smo Ahmiće. Prilično zbunjena, no jako radoznala krenula sam s ostalim učesnicima na to putovanje. Do tada se nikada nisam susrela s onime što se tamo dogodilo.

Dolazimo pred džamiju gdje nas dočekuje gostoljubivi i nasmiješeni hodža (čovjeku se nažalost ne sjećam više imena, no njegovo lice i riječi će pamtitи zauvijek). Uveo nas u malenu prostoriju koja je svojevrsni muzej napravljen za sjećanje na ono što se dogodilo u Ahmićima u travnju 1993. godine.

Naš domaćin vodio nas je kroz tu prostoriju s pričom o operaciji „48 sati pepela i krvi“. Na svaku njegovu rečenicu sve sam se više ježila. Sva ta gadost zločina još je i gora kada ljudi ne znaju da se dogodilo.

Kada je završio s izlaganjem, odmah sam ga upitala, s tolikom željom da odgovor bude potvrđan: „Je li itko od Hrvata koji žive u Ahmićima ili okolici ikada došao ovdje kod vas vidjeti ovu prostoriju, slušati ovo isto

predavanje i ispričati se za sve?“ Hodža me je samo prazno gledao, pomalo zbumen mojom ishitrenošću pitanja, no istovremeno s velikim bolom izustio jedno tužno - „ne“. Samo sam tupo gledala u njega i šutjela.

Dugo nakon toga me proganjao onaj isti osjećaj koji me obuzeo za vrijeme hodžinog predavanja - potpuni osjećaj nemoći. Kao da tisuće „oprostite mi“ stoje u grlu i ne možete disati od njih, a samo želite vrištati i popraviti sve što se dogodilo. Popraviti jer vidite da ljudi i dalje pate, jer godine neće same riješiti te probleme. Nitko ih ne rješava. O Ahmićima se i dalje ne govorи, za Ahmiće se i dalje nismo javno ispričali.

I svakodnevno gledam mlade ljude zaluđene ratom i nekim prijetvornim junaštvom, uzvike „Za dom spremni“, sadistički nacionalizam... Sve to buja u mladim ljudima koji zapravo nisu ni svjesni da su sretnici jer ih rat nije dotakao. I svakog se dana iznova frapiram ljudskom glupošću i inertnošću fundamentalnih državnih institucija. Zar je toliko teško javno izreći stvari koje su utvrđene na sudovima (čak i međunarodnim) i ispričati se za to?

297

Zar je ljepše živjeti u balonu unutar kojeg djecu bez imalo grižnje savjesti uče lažima i nepotpunim i/ili krivim istinama? Izgleda da je onima kojima bi ovaj problem trebao biti prvi za rješavanje draže da mlade generacije propadaju indoktrinirane nacionalizmom i pretencioznim ponosom na tekovine svoje države, nego da ih se uči istini te s njima grade mir za kojim ovi prostori i ljudi vase. Ako neće oni koji trebaju, mi mladi ćemo popraviti ono što se popraviti mora. Jer govorimo o tome, jer ne izbjegavamo ratne teme te se ne bojimo zajedno graditi nešto novo i bolje.

Smatram kako više nemamo mogućnost djelovati ili ne. To su imale prijašnje generacije te njihovo (ne)djelovanje mi danas živimo. Ne postoje više mogućnosti, postoje samo odgovornosti. I ne znam je li pravi način ispričati se pojedinačno nekome za zločine ili nije. Ne znam tko što treba znati ili ne znati, ali znam da ne smijemo šutjeti o ovome kako bismo mogli živjeti u miru. Ako ne našim generacijama, budućima će taj mir biti od koristi. Evidentno je da rat nikome ništa dobrog nije donio. Vrijeme je da odustanemo od njega i krenemo ka miru.

Situacija mi danas djeluje bolje. Naime, prije nekoliko dana na konferenciji u Vukovaru „Neispričane priče: mladi i suočavanje s

prošlošću“ sam uvidjela koliko je uistinu mladima taj mir prijeko potreban. Prilikom izlaganja osobnih stavova i dojmova o ratnim zbivanjima te narativima s kojima su odrasli, vukovarski srednjoškolci postali su smisao zašto se o ovome treba govoriti.

Ta djeca su smisao svega ovoga što se radi na području suočavanja s prošlošću. Ti mladi, prekrasni ljudi pričali su o stvarima koje su sasvim prirodne za njihovu dob; način odvijanja vannastavnih aktivnosti, ekskurzija i putovanja, podjele prilikom sportskih natjecanja... Potpuno prirodne stvari, no njima onemogućene jer ih se konstantno dijeli po nacionalnosti.

Gоворио је један дјеčак, Урош Антић (17), како му је дио обitelji из Хрватске, док је други дио из Србије. Препричавао је како данас нјегова обitelj, која је већим дијелом протjerана из Далмације, гледа на све што се додило за vrijeme рата те како они који су остали данас живе у Вуковару. Затим је проговорио о нечemu толико бanalним, а заправо толико bitnim за afirmaciju djeteta srednjoškolske dobi - o maturalcu/ ekskurziji:

„A ja zbog svega toga što smo podeljeni na dve smene moram na ekskurziju u Suboticu i Novi Sad, dok моји drugari из Хрватске smene могу да idu u Poljsku i Мађарску. Ja ne želim da živim тамо неčiji rat, hoću само нормално да се друžим са svojim drugarima и да могу с другом smenom da idem na ekskurziju“.

298

Tada mi je bilo u potpunosti jasno da smo svi mi, koji se susrećemo s ratnim temama i rješavanjem istoga, заправо Урош; mi ne želimo živjeti rat. Mi želimo само живjeti нормалан живот у миру, не гледајуći туђу националност, религију, спол... Mi само жelimo живjeti мир. A тaj мир је могућ ако се на њему ради.

Осobno sam imala veliku sreću uključiti se u mnoge projekte који се баве мirovnjačким активизмом, ратним и поратним темама. Ти пројекти и ти лjudi, о којима никада нећете чuti u medijima, покрећу младе главе да самостално и критички промиšljaju о tome što se dogodilo. Ti isti ljudi су менi, али вјерujem i još mnogim mладима, omogućili да покушамо радити на промјенама у društву.

O tim ljudima никада нећete čitati ili slušati unutar špice emitiranja најважнијих политичких догађаја у društву, a trebali biste. Nećete jer не rade ове ствари ради publiciteta i političkih poena, već zato što vjeruju

da mladi zaslužuju mir. Vjeruju da svi mi zaslužujemo istinu i mir.

Viktorija Stanković

299

Ovaj je tekst izvorno objavljen na H-Alter-u u sklopu projekta „Razgovarajmo o ratu da bismo živjeli u miru“ koji je dio projekta „Aktivizam civilnog sektora za pomirenje u regionu bivše Jugoslavije - podrška REKOM-u“ sufinanciranog sredstvima Europske unije.

300

ZAKLJUČAK

VICTIMS
INDICTMENT
FACTS
DEFENCE
TRUTH
LAW
RESPONSIBILITY
GUILT
CRIMINAL

CRIMINAL
GUILTY
RESPONSIBILITY
LAW
TRUTH
DEFENCE
FACTS
INDICTMENT
VICTIMS
NOVICE

ZAKLJUČAK

303

304

Ova knjiga zajedničkih narativa koju su napisali mladi iz cijele nekadašnje Jugoslavije nije napravljena kako bi skupljala prašinu na policama raznih nevladinih organizacija. Postupak njezinog stvaranja opisan je u uvodnom poglavlju - rođenje metodologije mapiranja sukobljenih narativa o najkontroverznijim epizodama različitih sukoba, njihove dekonstrukcije kroz studijska putovanja, intervjue i istraživanja, a zatim polako dolaženje do zajedničkih narativa. Sa svakim od koraka procesa postojao je jasan osjećaj da idemo prema nečemu većem - da sam proces stvara mnoštvo izdanaka do točke kada je postalo teško pratiti ih sve. Bilo je to transformirajuće iskustvo na osobnoj razini - kako za organizatore, tako i za neke od sudionika; bilo je to transformirajuće iskustvo i na našem kolektivnom, grupnom nivou - jer smo krenuli na nesigurno putovanje s jasnim ciljem, ali bez jasne mape ili priručnika o tome kako tamo stići. Za organizatore, to je značilo sudjelovati u promatranju sudionika i svojih vlastitih ja tijekom ovog procesa i mapirati metodologiju dolaska do zajedničkih narativa tijekom rada s mladima u postkonfliktnom okruženju. Sad, gledajući unatrag, dolazimo do nekoliko spoznaja.

Knjiga ‘Zajednički narativi’ je **alat za zagovaranje pomirenja**. Stvorili su je mladi iz poslijeratne generacije. Njihova je sadašnjost koju otimaju političke elite i dalje se usredotočujući na prošlost i na produbljivanje nepovjerenja i sporova utemeljenih tijekom 1990-ih između susjednih nam država i među zajednicama u njima. Knjiga zajedničkih narativa svjedoči o činjenici da (mladi) ljudi, kada im se pruži prilika da se sretnu i razgovaraju o kontroverznim pitanjima iz prošlosti, to mogu učiniti bez prijetnji i nasilja. Ona također svjedoči o sposobnosti mladih ljudi da vode napore zagovaranja pomirenja, jer su autori knjige pokazali zrelost od koje bježe mnogi od trenutnih političkih vođa naših država. Njemački studentski pokret 1968. bio je poznat po

raskidu s nacističkom prošlošću, kršenju pakta o šutnji i odbacivanju zločina svojih očeva i djedova - jesu li zemlje Zapadnog Balkana spremne za pokret poput ovog njemačkih mlađih iz 1968. koji je raskinuo s nacističkom prošlošću i zločinima njihovih roditelja? Ova vrsta istraživanja prošlosti vođene novom generacijom koja uzima i internalizira lekcije povijesti kako bi poboljšala sadašnjost i utrla put boljoj budućnosti nešto je što nedostaje u svim zemljama nekadašnje Jugoslavije. Mladi napuštaju zemlje Zapadnog Balkana, a emigracija postaje jedno od ključnih pitanja koje izaziva budućnost regije. Neke studije koje istražuju razloge zbog kojih ljudi odlaze pronašle su eksplicitne veze s previše prošlosti koja truje sadašnji politički i javni diskurs. To bi moglo ukazivati da je možda sazrijelo vrijeme za stvaranje pokreta mlađih koji nastoji umiriti prošlost.

Razmatrajući vitalnu ulogu obrazovanja u održavanju ili razoružavanju naboja različitih povijesnih narativna, moramo razmotriti ***potencijalnu uporabu knjige zajedničkih narativa u obrazovnom kontekstu***.

Budući da knjiga primjenjuje multiperspektivnost u istraživanju različitih narativa o istim skupovima događaja, koristan je usporedni i ilustrativni vodič o tome kako se povijest gradi, instrumentalizira i podučava. Zemlje nekadašnje Jugoslavije imaju poteškoća u suočavanju s nedavnom prošlošću, počevši od Drugog svjetskog rata pa nadalje. Danas su javne polemike o ustašama i partizanima česte kao i rasprave o različitim epizodama iz 1990-ih, pa ne bi trebalo iznenaditi saznanje da se većina udžbenika povijesti u osnovnim i srednjim školama jedva dotiče Drugog svjetskog rata, Jugoslavije za vrijeme Tita, ili njezinim raspadom 1990-ih. Nastavnici povijesti ne dobivaju resurse potrebne za podučavanje o novoj povijesti, a shvaćajući koliko je ona i dalje zapaljiva - većina je sretna uopće izbjegći tu temu. Knjiga zajedničkih narativa mogla bi biti koristan nastavni alat na dva načina: (1) kao usporedni, ilustrativni vodič za povijesne narative, njihovo oblikovanje i proces (povijesnih) istraživanja - posebno kada se odnosi na teme koje su u živom sjećanju mnogih u našem okruženju (veterani, članovi obitelji, susjedi); ili (2) kao metodologiju koja se može preslikati u razrednom projektu ili domaćoj zadaći na mapiranju različitih narativa o (lokalnim) događajima iz novije povijesti. Podučavanje povijesti na participativan način, s tim da mladi preuzimaju ulogu istraživačica i istraživača, primjer je emancipatorske pedagogije koja se u školama nedovoljno koristi. Metodologija zajedničkih narativa mogla bi pružiti način da se mlađi zainteresiraju za (noviju) povijest, za istraživanje njezinih različitih aspekata i za pisanje izvještaja o događajima iz prošlosti uz pomoć

nastavnika.

Dodatac način korištenja metodologije zajedničkih narativa je njena **replikacija negdje drugdje**. Svijet je, nažalost, pun zemalja s dugotrajnim sukobima, polarizacijom i različitim verzijama povijesti. Primjerice, tijekom provedbe projekta dobili smo iskaze interesa iz Kolumbije kako bismo istražili potencijal primjene ove metodologije u njihovoј zemlji. Možemo predviđjeti primjenjivost i prenosivost ove metode u kontekstima dugotrajnih sukoba, visokih stupnjeva polarizacije nad (nedavnim) povijesnim događajima i njihovom tumačenju ili političkoj instrumentalizaciji povijesti. Iako su zajednički narativi uzeli u obzir socio-kulturalnu osjetljivost regije Zapadni Balkan/nekadašnje Jugoslavije, prenosivost metode prirodno ovisi o voditeljima procesa koji će to učiniti u drugim kontekstima. Treba reći da treba pronaći način za (kulturno) kretanje kroz zonu nelagode kako bi se maksimalizirale koristi suradničkog procesa istraživanja, istrage, sučeljavanja i dijaloga. Napokon, ovaj je proces nadahnut primjerima iz cijelog svijeta, projektima i inicijativama u Izraelu, Sjedinjenim Američkim Državama, Francuskoj i Njemačkoj, Armeniji i Turskoj, da nabrojimo samo neke. Svako društvo i svaki kontekst je jedinstveno. Međutim, tehnologija poricanja, prisilna propaganda, uporaba povijesti kao oruđa podjele i kao osnove za neprijateljsko ideoološko pozicioniranje prema 'onom drugom' te pogled na povijest zasnovan na identitetu — sve su poznati procesi koji nisu balkanski endemi.

Maja Nenadović and Mario Mažić

308

EPILOG

311

308

EPILOG

311

312

Teško je riječima prenijeti osjećaj kolektivne pozitivne nevjerice koja je nastupila na kraju susreta autora koji je održan u siječnju 2019. godine u Samoboru u Hrvatskoj. Skupina od 18 najaktivnijih sudionika projekta okupila se radi uređivanja i finaliziranja tekstova svih bilateralnih radnih grupa. Možda je priroda većine kolektivnih procesa da tek na kraju smijemo otvoreno priznati sumnje koje smo imali u vezi s tim pothvatom od samog njegovog početka? Bilo kako bilo, naše putovanje zajedničkih narativa bilo je posebno jer je za većinu nas to bio duboko osobni, ali kolektivni napor. Omogućilo nam je suočavanje s nekim kosturima vlastite neriješene prošlosti i opet iznova osporavanje naših prepostavki.

Za nas, kao organizatore, najznačajnija prepostavka čije nas je osporavanje usrećilo je ta što se pokazalo kako smo bili u krivu s početnom idejom da će sve teme odabранe za narative bilateralnih radnih grupa biti najkontroverznije, najkrvavije epizode raspada Jugoslavije. Iako su mnoge takve teme prisutne u knjizi, iznenadila nas je inicijativa svake od bilateralnih skupina za istraživanje kulturne scene i antiratnih prosvjeda u njihovim zemljama - tema koja je uglavnom skrivena i gotovo zaboravljena u narativima o 1990-ima. Činjenica da su se u svakoj od zemalja nekadašnje Jugoslavije održavali antiratni prosvjedi i da je bilo umjetnika (književnika, glumaca, pjevača) koji su koristili glas protiv rata potisnuti je dio povijesti jer se izravno protivi dominantnim narativima jednoglasne i hrabre želje nacionalnog samoodređenja. Bili smo sretni što se grupa mladih u ovom projektu odlučila usredotočiti na ove prosvjede kao način rasvjetljavanja i

usmjerenja pažnje na činjenicu da ratovi nisu bili neizbjegnost, već izbor kojeg su u to vrijeme donijele političke elite.

Puni naziv projekta bio je ‘Nastavljena prošlost: Zajednički narativ’ kako bi se označile dvije stvari: štetna činjenica da je prošlost previše prisutna u našem današnjem svakodnevnom životu i naš vlastiti realan stav o tome je li izgradnja zajedničkih narativa uopće bila mogućnost u ovom trenutku u regiji. Međutim, ovaj nam je postupak pokazao da trebamo zastati s vlastitim sumnjama, kontrolirati svoje pretpostavke i biti otvoreni za ko-kreativni, suradnički proces kolektivnog (građanskog) angažmana kako bismo stvorili korake koji slijede. Na kraju ovog putovanja pomirili smo se s činjenicom da se povijest ne može pospremiti u uredno organiziranim ladicama i pretincima. Naš je sveukupni cilj bio i nastavlja biti trasiranje puta od trenutnog statusa quo ‘nastavljene prošlosti’ u zemljama nekadašnje Jugoslavije do onoga u kojem je ova neprijateljska prošlost jednom zauvijek – prekinuta.

Maja Nenadović

O PRIMJENI METODE *ZAJEDNIČKI NARATIVI*

315

316

Projekt *Zajednički narativi* izazvao je interes javnosti i prije nego je cjelovit tekst publiciran i objavljen. Sam proces pristupa prošlosti i učenju povijesti koju je osmisnila i provela u djelo Inicijativa mladih za ljudska prava na regionalnoj razini izazvao je interes velikog broja mladih, organizacija civilnog društva, akademskih i državnih institucija te pojedinaca zainteresiranih za teme politike i kulture sjećanja te obrazovanja i nastave povijesti.

Prolazeći sa sudionicima i sudionicama projekta kroz sve faze koje su pisanjima narativa, dominatnih i zajedničkih, privедene kraju, činjenica da se projekt završava osvijestila je i da se neće završiti proces stvaranja zajedničkih narativa na prostorima zapadnog Balkana. Isto tako, brzo je postalo jasno da će biti iznimno važno omogućiti javnosti uvid u učinjeno.

Visoka razina interesa sudionika i sudionica u okviru ostvarenja svakog koraka projekta te njihov uspjeh u kreiranju zajedničkih narativa o prošlosti devedesetih godina prošlog stoljeća, prije svega, dokazao je da su takvi iskoraci mogući. S obzirom na zadovoljstvo sudionika učinjenim, procijenili smo da bi bilo korisno ukomponirati uspješni proces u didaktički alat za učenje povijesti. Tako je nastao i interdisciplinarni model učenja, dijaloga i stvaranja povijesti koji sumira metodu i iskustvo korišteno u svrhu povezivanja mladih različitog etničkog podrijetla ili nacionalne pripadnosti u razgovoru i pristupu temama koje razdvajaju društva kojih su dio.

Kreirani alat predstavili smo na 3. *Nacionalnom sajmu alata i metoda neformalnog učenja* koji se održao u svibnju 2019. g na Sljemenu (Hrvatska) u organizaciji Agencije za mobilnost i programe Europske unije.

Zahvaljujući interesu za naš didaktički alat koji doprinosi ostvarenju pomirenja bili smo pozvani predstaviti ga i na međunarodnom događanju *Tool Fair XIV - #know-how* koji se održao u Rovaniemiju (Finska) u organizaciji SALTO-YOUTH EuroMed and Good Practices Resource Centre, Finske Nacionalne agencije za Erasmus+ i Gradom Rovaniemi u studenom 2019. godine na kojem se okupilo više od 140 mladih eksperata u *youth work-u* iz 38 država kako bi razmijenilo znanja o novim edukativnim metodama i alatima.

U suradnji sa Zakladom Friedrich Ebert i Europskim domom Vukovar 2019. godine i 2020. godine predstavili smo projekt Zajednički narativi u sklopu konferencija *Neispričane priče i Prošlost u našoj svakodnevnići: stavovi mladih*. Učinili smo to u okviru panel diskusija i rada u grupama koje su tematizirale odnos mladih prema prošlosti te su okupile osim stručnjaka i aktivista u području politika sjećanja i povijesti, i brojne mlade iz Hrvatske i Srbije, bilo uživo fizički bilo putem virtualnih platformi.

Uoči obilježavanja 25. obljetnice VRO Oluja, Documenta – centar za suočavanje s prošlošću u ime REKOM mreže pomirenja, je organizirala u kolovozu 2020. godine debatu *Oluja u kulturi sjećanja* na kojoj smo također istaknuli prednosti korištenja našeg modela u nastojanju pronalaska zajedničkih interpretacija povijesti u cilju stvaranja boljih međuetničkih i međunacionalnih odnosa.

Interes za prezentiranjem iskustva stečenih projektom *Zajednički narativi* pokazali su i profesori povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, nekolicina akademskih stručnjaka čiju ekspertizu predstavljaju povijest i kultura sjećanja, ali i Francusko veleposlanstvo u Hrvatskoj te Grad Zagreb.

Publicirano

2021

